

Pilddid

isamaa sündinud asjust.

Kirjutanud

Jakob Surt.

Tartus, 1879.

Trükitud N. Mattieseni kirjadega.

B 738

Pildid

isamaa sõudimise asjast.

Gesti

Kirjameeste Seltsi Toimetused

№ 15.

Johannes Surt.

Surin, 1849

Printed at the ...

Pildiv

isamaa sündinud asjust.

Kirjutanud

Jakob Surt.

Tartus, 1879.

Trükitud R. Mattieseni kirjadega.

Siiski

Siiski

Seafuri poolest lubatud. — Tallinas, 27. Mail 1879.

Siiski

Siiski

ENSV TA
Kirjandusmuuseumi
Arhiivraamatukogu

95 814

Siiski

Siiski

Esimene pilt.

Wanad Eestlased ja nende elu.

Enimeste sugu kätti on Aasia maal ja säält on ka Eestirahwas Europasse üksford tulnud. Millal see sündinud, on fenni ajani teadmata; niipalju aga on selge, et Eestlased juba nelifada aastat enne Sakslaste tulemist meie maale, see on ju siis, kui aasta arw 800 p. Kr. kirjutati, Lääne mere kaldail elasiwad, kus nüüdki nende kodu on.

Wanad Eestlased oliwad paganad, aga üks waba rahwas. Nad ei olnud kellegi alamad, waid ise omad peremehed, käsuandjad ja walitsejad. Nende maa, — õhtupoolded rahwad nimetasiwad teda Eestimaaiks, Wenelased Tshuudimaaiks, meie esiwanemad ise meie omaiks maaiks —, oli ju wara mitmesse suuremasse ja wähemasse maakonda jagatud, muistloomuliste rajade, muist rahwa suurema suguharude ehk hõimkondade järele. Mõned wanad pagana aja maakondade nimed elawad weel tänapäewani, nii Alutaga, Wirumaa, Harjumaa, Järwamaa, Läänemaa ja Saaremaa. Tõised suuremad maakonnad, kelle wanad nimed kadunud, oliwad Sakala, nüüd Wiljandi maakond, ja Ugaunia, nüüd Võru ja Tartu maakond kokku. Ugaunia nimetus elab weel rahwa juttudes Dandimaa nime all ja Lätlased kutsuwad tänase päewani Eestlasi Igauni rahwaks, Ugaunia Eestlaste järele, kellega nemad kõige waremine tuttawaks ja piirimeheks saiwad.

Igal maakonnal olivad juba pagana ajal omad kihelkonnad. Kihelkondadeks nimetati pisemaid maa jagusid sellepärast, et üffikud külakonnad jääl kihla ehk kihlamise läbi, see on: priitahhliku kofkufeitmise läbi ennaft ühendafiwad, üks tõifele abiks ja toeks. Aga kufki ei nähtud neis kihelkondades firikuid ega leitud mõifaid. Rahwas elas enamiste külades, mis paiguti kaunis suured ja perekad olivad. Pääle see oli igal kihelkonnal oma linn. Need wanad Gesti linnad olivad üffi nime pooleft nüüdiſte linnade ſugulaſed, muidu ehitati ja tarwitati neid koguni tõifiti. Nad olivad piſufefed kindluſed, mõned loomuliſte mägede ehk inimeſte tehtud kungaste otſa, mõned jälle ſoo ſaarte ehk karkade pääle ehitatud. Linna koſtade kõrgus ja ſuurus oli mitmeſugune. Nõnda kui Looja neile alufſe oli walmiſtaniud ehk nõnda kui inimeſte jõud kandis põhja panna ja kõrgendada, olivad mõned 20—30 jalga kõrged ja 50—100 ſammu päält läbimõõtes laiad ja pitkad, tõifeid jälle 100 jalga ja enamgi kõrged ja 200—300 ſammu päält laiad ja pitkad. Pikkus oli laiufefſt ſuurem. Mäe ehk künka küljed olivad äkilifed, otſas ſeifis kindlus ehk linnake iſe, mullafſt ehk kiwideſt, aga enamiste kalgita tehtud wall ehk müür ümber, mis läbiſtiffku 20—30 jalga kõrge ja 10 jalga ehk enamgi paks oli. Walli ääre pääll oli weel kõwa aid puutulpadeſt ja plankideſt ehk ka iſeäraline madalam kiwi müür ümberringi. Mõnel linnal olivad nimetatud päälmifed ehitufed kahelõrdſed, nii nimelt Wiljandi linnal, kus kõwa punala taga ſeespool weel kõwem, arwata kiwine aid walli pääll ümberringi jookſis. Linnas ſees walli taga ſeifiwad piſufefed majafefed ja warjupaigad, linna keskes ſuur ja ſügaw kaew. Ühe ehk kahe ſuure wärawa läbi mindi linna ſiſſe ja wärawate kaitſmifeks olivad iſeäralifed wärgid ehitatud. Ümber linna jookſis ſuur ja ſügaw kraaw, mis weega täidetud oli. Linn oli ſõa ajal warjupaigaks kõigele kihelkonnale. Mäefed, lapſed ja kõige kallim wärawa wiidi ſenna, kui waenlane kihelkonda tungis. Kui lagedal wäljal waenlaſele

täieste wasta ei jõutud panna, põgenesiwad ka mehed linna, keda nad walli päält wapraste kaitseiwad. Kaitmine sündis sõariistadega ehk ka sedawiisi, et pääle ja sisse tungijatele kiwa pähä loobiti ja palkisid pääle weeretati. Wana Gestrabwa linnadest on weel mitmes paigas asemed ja waremed järele jäänud ja nimetab rahwas neid Saanilinadeks ehk linnamägedeks. Mõne asemele on Sakslased pärast omad lossid ehitanud.

Õda oli Gestrabwel sagedaste ja wana aja mälestused kiidawad meie esiwanemate mehiste wahwust ja waprust. Tuli sõdimist ka eneste keskse ette, aga enamiste tapeldi naabritega, olgu et need waenlase wiisi Gestimaale tungisid ehk et Gestrabwel jellsamal kombel neid omal maal üles otsisid.

Naabrid oliwad hommiku pool Wenelased, lõuna pool muist Lätlased, muist Liwslased, üle mere õhtu pool Rootslased. Põhja pool üle Soomelase elasiwad Soomlased, aga sõdadest Soome naabritega ei kuuluta wana aja sõnumed meile midagi. Selle wasta oli meie esiwanematel küll mitukord mõne kaugema rahwaga werist tegemist, nii nimelt Leedurahwaga, kes Lätlaste taga elasiwad, ja Daanlastega, kelle eluasemed säälamas oliwad, kus nad nüüdki on.

Saarlased oliwad tublid laewadega purjutama ja oli neil Pääne meri tutaw küll pitkiti ja põigiti. Wahwuses ja osawuses meresõal ei annud Saarlased mingisugusele wõõrale rahwale järele ja Rootsi rannad ja mereäärjed linnad on nad mitukord puhtaks ja paljaks teinud ja mõne linna suutumaks ära häwitunud. Kaubalaewadele oliwad nad kardetawad mereriisujad, sest riisumine wõitlemise kombel ei teinud sell ajal nimegi auutumaks.

Tuli Gestrabwel kuiwal maal werist waenu teed käia, siis mindi ju wara fewade, kui maapind weel külmetanud oli, sõa teele. Wanemate käsud ja sõasõnumed saadeti saadikute läbi iga külasse. Sõawägi ehk, nõnda kui meie esiwanemad ütlesiwad,

malewa oli osast jalawägi osast ratsawägi. Enne kui malewa minema hakkas, ohwerdati Jumalatele, et nad ettewõtmist õnnistassiwad. Wõnikord heideti liisku, et teada saada, kas peetud sõandu ka Jumalate meele pärast. Oli kõik ette walmistatud ja ära tallitatud, siis mindi kokkutulemise paigast, kell m aja nimi oli, hulgana minema.

Kui mehed waenlase maale saiwad ja kogutud sõawäge neile wasta ei tulnud, siis lahkus malewa mitmesse jagusse. Üks jagu tungis ühele, teine teisele poole inimeste elupaikadesse. Mehed, kes kätte puutusiwad, leidsiwad enamiste surma, naesed ja lapsed wõeti ja wiidi wangi, kallim wara riisuti ära, hobused ja karjaelajad aeti omale maale; mis kaasa ei kõlwanud wõtta ehk liikumata paigale pidi jääma, sai ära rifutud, nii nimelt nurmed; majad ja hooned pisteti põlema. Sedawiisi tallitati ja rüüstati iseäranis siis, kui Gestlased etteteadmata naabri maale tungisiwad, et wana kurja ja kahju naabrile kätte maksta. Wõnikord sündis see kõik nii äkiste ja ruttu, et inimesed mõteldagi ei wõinud, metsadesse eest ära põgeneda. Oli werine kättemaksmise töö tehtud, siis kiputi niisama ruttu omale maale tagasi, kui süält tuldud oli.

Teistwiisi oli sõakord, kui kogutud waenlase wäele wasta mindi. Siis jäi ka Gestlaste malewa ühtekokku. Wõnikord jagati wägi küll ka kolme jagusse, aga mitte, et ühest lahkuda, waid et selle läbi kudagi wiisi jõudsamine sõdida ja üks teisele abiks olla. Taplus alustati suure wiha ja wuhinaga, mis juures kõwaste kilpide pääle paugutati ja muidu suurt kärinat tehti.

Sõariistad oliwad mõõgad, odad, ahingid, sõanuiad, taperid ehk kirwed, ammuud ja nooled. Odadega pisteti, kui ligi oldi, ehk wisati, kui kaugelt pääle hakati. Warjuks ja kaitsjaks ihule oli kilp. Et Gestlased suure julguse ja wahwusega taplesiwad, tunnistawad ka nende waenlased. Meresõas püüdsiwad nemad waenlaste laewu wisatud tule lontidega põ-

lema panna ehk nad kiskusiwad raudhaakidega wõõrad laewad ligi, tungisiwad nende pääle ja wõitlesiwad sääl.

Taheti kuiwal maal waenlase linna ära wõtta, siis piirati linn sisse. Kui tormi wiisi temast jagu ei saadud, siis püüti, nõndasamati kui mere pääl, tule lontidega linna põlema panna ehk piirajad hakkasiwad linna müürisid alt õõnsaks kaewama, et nad wiimati kokku pidisid langema. Kaewamise juures warjasiwad töötegijad ennast linnast loobitud kiwide ja odade cest katustega, mis nad puust walmistasiwad ehk wistest ja okstest punusiwad. Kus see korda läks, sõdisiwad tõised ühtlasi linna rahwale walli ehk müüri pääl wasta. Oliwad piirajad linna sisse pääsnud, siis mõllasiwad mõõgad sääl weel oma jau, kummi waenlane täieste oli wõidetud ehk rahu tehtud. Et mõnikord piiramise töö ka asjata oli, wõib lugija isegi arwata. Rahu tegemisi kinnitati odade wahetamisega. Wastanikud andsiwad omad seks ära tähendatud odad tõine tõisele. Kui rahu lõppes, saadeti odad, mis rahu määrgiks ja pandiks oliwad wasta wõetud, jälle tagasi ja waenu aeg algas jälle.

Oli werine sõda otsa saanud, siis tõttas igamees jälle oma külasse tagasi. Tuldi wõõralt maalt sõast ja oli saaki saadud, siis sai see nüüd ära jagatud. Saagiks arwati ka sõawangisid, kes orjadeks tehti ehk kalli lunastushinna cest tagasi ehk muile ära müüdi. Oli waenlane meie maal mõllanud ja wiimati ära läinud ehk wõidetud, siis ruttasiwad wanad raugad, naesed ja lapsed linnadest koju poole, ja kes metsa rägastikkudesse ehk koobastesse ja urkadesse oliwad paku ja warjule põgenenud, neile wiidi sõnumed kartuseta wälja tulla. Siis hakati sõda kahju parandama ja eluasemid korrata seadma. Oliwad sõdahaawad paranenud, kosutas jälle kallis rahu maad ja igatiis toimetas oma harjunud tööd ja ammetit.

Päätöö oli ju wanal ajal Gestlastel põllu harimine ja karja kaswatamine; pääle selle püüti ka tubliste kalu, aeti metselajaid ja kanti hoolt mesipruude cest. Põldu hariti

niiſama kui nüüdki meie veel ſeda teeme, olgu ſiis et mõni peremees meie ajal juba maſinaid tarvitab, mis wanal ajal meie eſiwanemad veel ei tunnud. Aga meie ahrad ja aſid on iſaiſade pãrandus ja ju pagana ajal ſai kütift tehtud ja wili rehẽs kuiwatud.

Ka hooned oliwad niiſamajugufed kui suuremal hulgal talurahwal veel tänagi, aga toredamad ja nõgufamad. Klaaſi ei tuntud. Alnate aſemel oliwad tubadel „pajad“, kellele õhtu ehk kui tarwis ſeeſtpoolt lauakene ette lükatigi, nii kui ſeda ka nüüdki veel mitmes paigas näha wõime.

Ma jari ſtad oliwad lihtkorrallised ja walmiſtati nii pitkalt kui wõimalik puuſt, ehk küll rauda, wãſke, hõbedat ja muud metalliſid tunti ja ka pruugiti. Metalliſid omal maal ei olnud, niiſamati kui nüüdki, ja ſaiwad need kallid aſjad wõõralt maalt õstetud, nõnda kui ka ſool, mis enamiste Wiſbi linnalt Gootlandi ſaarelt toodi. Nimetatud Lããne mere ſaart meie naabrufes kufjuſiwad Geſtlaſed Djamaaks, mis nüüdki paiguti veel junnib. Sõari ſtad tehti kodu, aga kuuljad ja õſtitawad oliwad Soome mõõgad. Kas kallid ehted, mis iſeãranis naeſterahwas kandiwad, nagu sõrmuſed, kudukſed, helmet, preeſid ja sõled ka oma tehtud oliwad wõi ei, on raſke ſelgeks teha. Urwata on, et meie eſiwanemad need aſjad enamiste kaſ Rootſimaãlt ehk muialt kauplemiſe wiifi ehk ſõã ajal ſaagi kaupa enefele ſaiwad; õfaſt oliwad nemad wiſtift oma töõ. Riided walmiſtati kodu. Riiete mood oli maakohtade jãrele mitmesugune, nõnda kui nüüdki, ja on wana mood veel meie pãewini ulatanud, ehk küll nüüd juba mitmes kihelkonnas linna riie, jaterkuued, nõkaga mütsid ja pea igas paigas ſaapad kannetawaks ja peetawaks on ſaanud, ja noorte neidude firſtudes ja ſaja wakkades, mis neid emewanafſt oma nãpu töõga tãitſiwad, pole meie pãewil poelt oma töõd. Siiski ſai ka ju pagana ajal riiet, nimelt muſta kuue riiet, Wiſbi linnalt õstetud, niiſamati ka peenemat naeſterahwale ehteks. Pããlmifed riided

oliwad musta karwa ja willased, alumised walged ehk mitmekirjalised ja linased. Talwel kanneti lamba naha kasukaid.

Karja peeti palju, mis meie selgeste sest ära tunneme, et Gestlased nahkadega ja raswaga kangeste kauplesiwad ja et meie maa kõige wanema ajaraamatu järele sell ajal, kui Sakslased seie tuliwad, need mituford sõa ajal tuhande kaupa lojuksid ühest ainsast maakonnast ära ajasiwad ja oma tarwituseks pruukisiwad. Läti Hindrik — see on nimetatud ajaraamatu kirjutaja nimi — jutustab meile kord, kuidas Sakslased Liwlaste ja Lätlastega üheskoos aastal 1210 Soontaga maakonda tungisiwad, see on: tänase Pernumaale, ja lijab siis juure: „Sõwägi läks kõigipidi laiale teede pääle ja küladesse ja nemad surmasiwad kõigis paigus palju rahwast ja kihutasiwad neile järele ligimeste maakondadesse ja wõtsiwad wangi nende naesed ja lapsed ja tuliwad siis kokku linna juure. Tõisjel ja kolmandal päewal käisiwad nemad maakonna läbi, häwitasiwad ja põletasiwad kõik ära, mis nad leidsiwad ja wõtsiwad hobused ja ütlemata palju karja-elajaid enesele. Sest härgi ja lehmi oli nelituhat, arwamata hobused ja muud lojuksed ja wangid, sest neid oli otfata.“ Sedasama wiisi riisusiwad Sakslased, Liwlasted ja Lätlasted aastal 1217 Sakala maakonnast korraga kaks tuhat hobust.

Ka muud rikkust leiti Gestimaal rohkesti. Nii leidsiwad Lätlasted aastal 1214 Gestimaal ühe sõakäigi pääl kolm leiskat hõbedat, ka seekord „riided, hobused ja palju muud saaki arwamata.“ Mituford lunastasiwad Gestlased, kui omas linnas sisse oliwad piiratud ja nälg ehk wee puudus suureks läksiwad, suurte rahajummadega linna waenlase hädaft lahti. Nii maksiwad Ugaunia rahwas Dtepää linnas aastal 1210 Wenelastele nelisada marka nahkraha lunastamise hinda, see on meie raha järele arwata tuhatwiisjada rubla. Sedasama wiisi piirasiwad Wenelased aastal 1211 Warbula linna Harjumaal ja pöörasiwad omale maale tagasi, kui linna rahwa käest seitsejada marka nahk-

raha ehk arvata kakstuhat kuusjada kakskümmendwiis rubla lunastust oliwad saanud.

Et sell ajal Gestimaal igal pool enam metsmaad leiti kui nüüd ja mitmes paigas ka suuri tammemetši kaswis, mis weel mitmes kohas soo ja raba sees tähele pandud nahkfillad tamme-pakkudest tunnistawad, siis oli siin ka enam kõikjugu metselajaid, mis Gestlastele rohkest oma jagu jahi saaki pidiwad andma. Elajatest, mis meie maalt nüüd suutumaks häwinud, nimetawad wanad kirjad selle aja kohta ka kobrasid, metsõigu ja metsähärgi. Wiimsid leitakse tänapäew üksnes weel Leedumaal, kus neid kroonu kuluga ühes suures metsas hoitakse ja toidetakse, et muidu ka jäält pea otse saaksiwad. Metselajaid ajasiwad Gestlased iseäranis nende kallid nahkade pärast, mis neil kaunis kauba asi oli, ja siis raha pärast, see on: pisemaid kallid nahku pruugiti, nagu ka Wenemaal sell ajal ja Siberimaal paiguti weel nüüdki, raha asemel ja neid nimetati nahkrahadeks. Läti Hindriku ajaraamatus on neil nagatao nimi, see on: nahad.

Dma tehtud metallist raha tänist moodi Gestlastel küll ei olnud, aga siiski maffeti kaubahinda paljugi hõbedaga, see on: hõbetükkidega kaalu järele, ehk ka naesterahwa rinna ehetega, mis sagedaste pool naela ehk, mis niisama palju on, terve marga kaalusiwad ja arwati siis niisugust ehet marga hõbedaga ühewääriliseks. Oliwad rinna ehted pisemad ja kergemad, siis oliwad nemad ka hinnale odawamad ja sest siis ka tuleb, et Läti Hindrik korra ütleb: sada „osseringi“ ehk rinna ehet oli niisama palju kui wiiskümmend marka hõbedat*).

Pääle nahkade andis mets Gestlastele ka rohkest met ja waha, sest me silaste pidamine oli meie esiwanematel väga

*) Et wana ajal naesterahwa ehted osast ühtlasi rahad oliwad, tunnistawad weel meie wanaemade sangrublad ja tõised kaelarahad, et need küll wistiski kõik nooremad on, kui Gestlaste pagana aeg, sellest siin räägime.

selge. Met söödi ja tehti temast mõdu, waha ei pruugitud, waid müüdi ära. Wilja külwati ja leigati oma tarbeks, aga linu ja kanepit tehti nii palju, et ka müüa sai.

Kauplemist toimetatiwad ehk wõõra maa kaupmehed, kes ajuti Gesticimaa laatadele tuliwad, ehk Gesticlased wiisiwad ise omad linad, kanepid, waha, nahad, kallid kasukad ja raswa wõõra maa turule, enamiste Wisbi linna, aga ka Preisimaa rannale ja Rootsi. Et ka sõawangidega kaubeldi, oleme ju nimetanud. Kauplemist mere pääl toimetatiwad iseäranis Saarlased, kellel pääle mitme saja sõdalaewa Läti Hindriku tumistuse järele ka hulk tõisi laewu oli. Asja ajamise kergitamiseks kuiwal maal oliwad ju sell ajal suured maanteed aetud ja seatud. Sõa ajal saadeti niisuguste teede pääle teewahid wälja, kes waenlase tulemist ja liikumist pidiwad tähele panema ja koju omastele ehk malewale kuulutama. Uga mõnikord waritseti nende teede ääres ka rahuliste kaupmeeste ja kaubawooride pääle. Nii riisutiwad kord Ugaunia rahwas mõni aasta enne Riia ehitamist Sakslaste kaubawoori, mis Wäina jõe kaldalt Pihwa poole läks, purupaljaks ja arwati wooris kaupa enam kui tuhanda marga ehk enam kui 15,000 rubla eest olewat.

Wana Gesticlaste elukombed pagana ajal oliwad mitmelt poolt weel toored ja karedad. Sagedaste loeme ajaraamatutes, et meie esiwanemad naabruses riisumas käinud ja sõakorral wõidetud ja kätte saadud waenlastele halastamata südamega piina teinud ehk neid walufaste surmanud. Uga see oli sell ajal waenu täht igas paigas ja kui naabrid meie maale tungisiwad, tallitatiwad nemad, nii pitkalt kui wõimalik oli, nõndasamati. Saksamaal walitses weel pärast seda mitu aega puhas rusika õigus ja hulk rüütliid toitsiwad oma pääd tee ääres waritsemisest ja riisumisest, ja need rüütliid oliwad ommeti ju ristiniimesed. Paganatest paha kuulda, on palju kergem kanda ja nende weresüü ei ole nii pumane, kui melle meie ajal näitab. Ewangeliumi walgusest weel pehmendamata süda ja

meel, tahtub kurja kurjaga ja werine kättemaksmine on nende arwust õigus. Pääle selle arwati wägiwalda waenlast wasta wanast mehise meele ja tubli töö tunnistuseks ja riisumine wõõraste wäljal wahwuseks, mis meest auustas.

Kes wanule Gesslastele iseäranis kalge südant ja armuta meelt laituseks taga räägiwad, nõnda kui mõned meie ajal seda teewad, ei ole õiged kohtumõistjad ehk nemad tunnewad selle aja kombid ja inimeste waimu ja südame harimise korda wähem kui poolikult. Gesslastel oli mehine süda ja teraw waim ja kui need mingisugusel wiisil inimeseliku raja päält ära eksiwad, siis wõiwad nemad ka hirmsaid ja jälemaid asju külma werega ajada. Et rahulisel ja äritamata ajal meie esiwanemad ka rahulikult ja ausaste elada mõistiwad, seda tunnistas ühest poolt nende sõbralik kauplemine naabritega, teiselt poolt nende korraline põllu harimine ja lojuste kaswatamine, mis ommeti korralise eluta kosuda ei wõinud, ja nende suured ilusad ja perekad külad, kelle sees nad Läti Hindriku tunnistuse järele elasiwad. Kus ülemääraline toorus ja alaline waen walitsewad, sääl ei tõuse rahu ja rikkuse tähed iseenejst maapinnast.

Seda oleme tarwiliseks arwanud neile ütelda, kes usuwad, et meie esiwanemad enne Sakslaste seie tulemist pool metsalised olnud. Kuulus wana aja ja rahwa kombete tundja Jakob Grimm kirjutab ennemuinastest rahwa põlwedest nõnda: „Mulle on see kõrk arwamine wasta meelt, terve aastasadade elu olewat täidetud olnud umbse ja röömutegemata waimu toorusega. Su Sumala armurikka heldusele oleks see wasta, kes igale ajale oma päewa paista lastis ja inimestele, nõnda kui tema neid oli ehitanud ihu ja hinge annetega, tundmist ühest kõrgemast juhatamisest sisse walas. Kõigile, ka kõige enam ära teutatud põlwelele on õnnelise ja korralise elu õnnistust osaks saanud, mis kaunist sugu rahwastele nende kombid ja õigust hoidis.“

Misjuguine meie esiwanematel süda rinnus ja meel pääs oli ja kui kaugele haritud meie nende waimu peame arwama, wõime weel, kui ka pääliskaudu, rahwa wana aja mälestustest, nende lauludest, juttudest, wanasõnadest ja mõnest iseäralisest järele jäänud prungist tundma õppida. Suurel hulgal neist mälestustest ulatawad juured pagana ajani.

Uga mis kuulutawad wanad rahwa mälestused wanast Gesticirahwast? Meie wanad sõnad, kellest suur hulk tõe poolest wäga wanad on, sest meie leiame neid ka oma sugulaste Soomlaste juures, kuulutawad, et meie esiwanematel kaunis kogu kuldõunu hõbe waagnate pääl oli, mis nende terawast waimust ja wiisakast elu tarkusest tunnistawad ja sagedaste pruugiti. Nüüdki ei põlga meie ära, sündjal korral sündsa wana sõnaga tõt toetada ja arwamisi awitada, olgu siis et mõni mees usub muna igakord targema olewat kui kana. Meie wanad rahwalaulud laulawad weel heleda häälega, kuidas wanemad ome lapsi, lapsed wanemaid, wend sõjar, sõjar wenda, kõik oma isamaad hellaste armastasiwad. Ladusad laulud kergitasiwad tööde koormat, wähendasiwad waewa, kahandasiwad kurbtust, ülendasiwad rõõmu. Tuli „õnnis õhtukene“ ja walgustas põlew piirg toa seinas pitka ja pimedat talwe õhtut, siis lühendasiwad mitmesugused isaisjade jutud aja igawust ehk kõneldi sõa juhtumistest ja kangel maal käimistest. Laulikud kuulutasiwad wägimeeste kiitust ja kibutasiwad noori mehi waprusele. Tuli lahingisse minek, siis „õpeteliwad“ ja „ehiteliwad“ õed hella wenda „taperi talgule.“ Oli werine waen otjas, siis wõeti wõidumehi kodu kauniste wasta. Sõde oli sauna sojendanud, et wend oma „wäsiind keha wõiks wihelda.“ Mitme naese wõtmine ja pidamine roojastas küll meie arwust abielu puhust, aga Kristjaan Kelch, kes Rootsi ajal Särwa Saani kihelkonna õpetajaks oli, kirjutab omas ajaraamatus, mis aastal 1695 Tallinnas trükitud on, wana Gesticlaste abielust pagana ajal, arwata wana rahwa jutu järele, siiski nõnda: „Remad elasiwad korrallises abielus, wõtisiwad aga enam kui ühe naese.

Enne Sakslaste tulemist oli abielu rikkumine nende seas kuulmata asi ja oli ta neil nõnda hirmus, et nemad neid, keda nemad abielu leidnud rikkumat, elusalt ära põletasid ja nende tuha awaliku maanteede pääle puistasid. Sellepärast nimetawad tänase päewani Gestlased abielu rikkumist „tuli-tööks“, see on: tule wäärt tööks. Nende naese wõtmisest on meil järgmine sõnum wanast mälestusest. Kui mees naest tahtis wõtta, siis läks ta ja sidus oma wöö selle naesterahwa sängi külge, keda ta enesele soovis. Kui naesterahwale asi meelt pidi oli, siis jättis ta wöö senna rippuma, kummi tema sääl oma peigmehega magama läks. Kui peigmees mitte meelt mööda ei olnud, siis wiskas ta wöö kohe üle läwe wälja. Sellepärast ei saanud niijugused ära põlatud peigmehed muidu korda, kui et nemad pärast mõrjsja kawaluslega ehk awaliku wägiwallaga ära wiisid. Seesinane pruuk on pärast Sakslaste läbi kange nuhtlusega ära häwitatud. Oma lastele andsid nad nemad metselajate ja lindude nimed.“ Nii pikalt auwäärt õpetaja Keldi. Omalt poolt lisame weel juure: Naesed saidwad ka ostetud ehk warastatud, ehk noormees teenis, nagu ükskord Jakob Laabanit, neiu wanemaid mõne aja, kummi ta neiu omale pärida wõis. Tänase päewani on Soomekeeli peigmehe nimi „sulhainen,“ see on: sulane. Peud saidwad suure ilu ja rõõmuga peetud. Surnud maeti maha ja anti neile sööki ja nende töö ja ammeti riistad kaasa, arwates et surnud toises ilmas maa-pääliselt elu õnnelikumalt edasi elawad; ehk neid põletati nende sõariistadega ära, mis ifka sõas langenud meestega sündis.

Gestlaste pagana usust pikemat otsust anda, on praegu pea weel wõimata, puudub teadusi iga sammu pääl, mis wõlgab käed wana rahwa suust weel kirja peawad panema. Meie omalt poolt ütleme siin aga niipalju, et meie esiwanemad palju Sumalaid usufisid ja neid annetega põllu ja karja saagist auustasid ja neile ka wangi wõetud innimesi ohwerdasid, mis ka muud paganad kõige wanemal ajal on teinud.

Wana Gestlaste walitsusest ja seadustest on wäga poolifud teadused järele jäänud. Igas kihelkonnas walitses üks wanem, kes kihelkonna limas elas ja sõa ajal ka päälif oli. Wanem kutsus sõamehed jaadikute läbi kofku. Wanematele, kes iseäranis mehised ja waprud oliwad, usuti käsuandmise õigus üle terve maakonna kätte. Sõtta kutsumise sõnumed tallitati suure kiirusega igale poole. Nõupidamistele käidi sündsasse paikadesse kofku ja oli niisugustel kofkutulemistel Läti Hindriku tunnistuse järele maja nimi. Kes senna kofku läks ja kudawiisi nõnu peeti ja wanemaid waliti, on teadmata. Arwata on, et waprud mehe wanema auu ja ainneti sisse tõstis. Nõupidamiste otsust kiideti hääks ja wõeti wasta sedawiisi, et igamees oma oda raputas. Seadustest wõime aga niipalju ütelda, et perepogadest kõige noorem isa maja päris ja et igal ühel õigus oli kurjategijatele, kui kätte saiwad, ise palka kätte maksta, ka werist palka, kui süü seda nõudis. Kas wanematele ka mingisugust palka makseti wõi kas nemad rahu ajal oma adra taga käiswad, ei wõi meie ka ütelda. Sõnumed puuduwad. Drja seisuses peeti üksnes sõawangisid, muidu oli igauks waba inimene ja haris oma isajadelt päritud põldu ehk tegi muud tööd, olgu siis et mõni priitahlikult tõisele mehele julaseks läks, mis iseäranis siis sündis, kui noormees üht peretütardest enesele abikaasaks soowis.

Suur puudus maa walitsemise ja kaitsmise poolest oli see, et mitte üht pääd ehk kuningat ei olnud, kes kõik maakonnad ühte oleks ühendanud ja nii riigile kindlust seestpidi ja tugewust waenlase wasta annud. Küll räägiwad wanad ajaraamatud ka Gestimaa kuningatest ja wana Kalewi taat ütleb enne surma Lindale:

Ma ei taha kuningriigi
 Woliwalda wähendada,
 Lippi lappi lahutada!
 Riik peab jääma jagamata
 Ühe poja woli alla,

Rangemale kaitjewallaks.

Jääb aga riiki jagamata

Ühe poja päranduseks,

Siis on täkil tugewusta,

Suurel kiwil kindelusta,

Djad wäetib, wõimatunad

Söötsid üksteist ise ära.

Alga meie ei wõi siiski uskuda, et ialgi Cestimaal omast sugust kuningaid walitsenud, kes kõik kihelkonnad oma juhutamise ja kaitsemise alla ühendanud. Su sõnad „kuningas“ ja „riik“ on wõõrast keelest wõetud ja kus sõna puudub, puudub ka asi. Küll wõis ajuti juhtuda, et mõni wägew ja wahwa wanem kõigist tõistest ammetiwendadest kõige kuulsamaks ja kõrgemaks tõusis, kes siis ka kergeste mitu kihelkonda ja maakonda nii kaua walitses, kui ta elas. Niisugusid wanemaid on wististe wanad ajaraamatud kuningateks nimetanud. Niisugune wägew wanem on ka wahest Kalew ja tema poeg olnud, kui meie laulikute ilustused ja meele mõlgutused neilt ära wõtame. Ehk mõlemad on pagana aja jumalikud olemised, mis luuletaja rahwa waim omas noores põlwes kauniste kokku kujutas ja pärast, kui muu rahwa kuningate ja riikidega enam tuttawaks oli saadud, kuningateks ümber walas. Dleks Cestimaal jäädawalt ühe kuninga käsi walitsenud, siis ei oleks wanemad ja kihelkonnad üks tõisega oma tüli sõawäel seletanud, mis mituford sündis, nõnda kui ajaraamatud ja rahwa mälestused tunnistawad.

Niipalju Cestirahwast pagana ajal. Teadusi, mis pildiks kokku seadmine ja lugija nüüd ära on kuulnud, on küll wäga wähe. Alga et pilt meie esiwanemate elust täielisemaks saaks, seks on wäga soowida, et äratatud waimuga Cestlased igal pool Cesti wanema rahwa suust kõige hoolega wana aja mälestusi korjaksid ja paberi pääle üles paneksid. Wanad rahwa laulud, wanad sõnad, ennemuistsed jutud, wanad weel nüüd leitawad

Kombed ja wiisid ja sellesarnatsed asjad on meie ainus hallikas, kustu peenem wana aja tundmine wälja keeb. Wanad ajaraamatud jutustawad küll paljugi sõdadeist ja muist wälimesist asjust meie maal, aga Gesticrahwa isearalist elust kodumail rahus, nende töödest ja tallitustest, usust ja arwamistest, nende waimu elust, üleüldse kõigest, mis wõõrale kergeste filma ei paista, sest niihästi kui ei mitte midagi. Siin ja jääl on mõnes raamat, nagu kogemata, mõni tüfikene üles pandud, aga see on, kui sellega kokku seame, mis meie wana elu ajaraamat, wana rahwa mälestused, kuulutawad, nii kui mõni terafene waka wilja kõrwal. Sellepärast ütleme lõpetuseks: Tahame meie oma esiwanemaid täieste tundma õppida ja nende õnne ja õnnetusit järeltulijatele kustumata mälestuseks teha, siis kindel hoolet, et kõik wana aja tunnistused, mis weel leiame, kadumise kartuse eest hoiame ja üles kirjutame. Derane pää ja osaw käsi saab neist ükskord suure ja kauni mälestuse samba tsaitade hana pääle kokku seadma.

Tõine pilt.

Sakslaste seietulemine.

Perelamad naabrid püüdsiwad mitukord Gestsleri oma walit-
fusse alla saada, nii nimelt Rootslased, Wenelased ja iseäranis
Daanlased. Aga nende walitsus kestis nii kaua, kui nad sõa-
wäega seie maale jäiwad ja mõõga abiga maksusid kokku nõud-
siwad. Oli sõawägi omale maale tagasi läinud, tegiwad Gest-
lased ennast jälle wabaks ja jätsiwad maksud maksmata.

Kindla eluaseme ja walitsuskonna leidsiwad wiimati
Sakslased siin maal. Aastal 1159 ajas maru mere pääl
mõned Breemeri linna kaubalaewad Wäina jõe suhu, kus nad
maale tuliwad ja Liwlastega kauba asju wahetasiwad. Gest
ajast saadik oli Sakslastel tee Liwlaste ehk Liwi maale
tuttaw ja nad purjetasiwad iga aasta tulusa kauplemise pärast
Wäina jõkke.

Kaupmeestega ühes saatis Breemeri linna piiskop aastal
1186 ka ühe waga munga, Meinhard nimi, Liwimaale, kes
Liwlastele ristiusku pidi wiima. Meinhard ostis Ükskülas
Wäina jõe kaldal Liwlaste käest tüki maad ja ehitas senna
esimese kiriku ja hakkas Liwlasti õpetama ja ristima. Paawst
nimetas teda Liwimaa piiskopiks. Aga missiooni töö läks
sehwaste korda, osast selleaegse wõõriti missioneerimise pärast,
kellest alamal pittkemalt saame rääkima, osast sellepärast, et
Liwlasted ristiusku heitmise ja Sakslaste asumise läbi seie
maale oma wabadusele kahju kartsiwad. Kui Meinhard aastal

1196 suri, oli ta küll ju mitu Liivlast ristitud, aga ei kedagi weel ristiniimeseks teinud. Liivlased, kes ristimist mõneks nädala tööks arvasiwad, uhtsiwad wee sakramendi Väina jões maha ehk langesiwad muidu pagana usku tagasi.

Pärast Meinhardi saadeti teine missioonäär ja piiskop Liivimaale, Berthold nimi. Berthold tuli niisamati kui Meinhardi sõawäeta, et rahus ja hääga ristimise tööd lootis tallitada. Ükskülas kogus ta Liivlastest kõige ansamad enese juure kofku, walmistas neile suure sööma- ja jooma-aja ja meelitas neid päälegi weel kingitustega. Esiotsa oliwad Liivlased sõbralikud, aga ju mõne päewa pärast, kui Berthold mit kiriku aida pühitjes, pidasiwad nemad nõuu, kas mit piiskoppi kirikus ära põletada wõi sünnuks liia wõi Väina jõkke ära uputada. Berthold märkas paganate salanduu, purjetas salaja Saksa- maale ja tuli siis sõameestega abiks jälle tagasi. Pea sündis werine tüli ja Berthold sai ühe Liivlase käe läbi sõas surma, aastal 1198, kui kaks aastat nime poolest Liivimaa missioonäär ja piiskop oli olnud.

Pärast teda waliti Albert von Buxhövden, doomi- herra*) Breemeni linnast, kolmandamaks Liivimaa piiskopiks. See mees on meie maal Sakslaste walitjusele ja ristiusule, aga ka Gestlaste pitkajalise orjapõlwele põhja pannud. Albert uskus, et Läänemere kaldail ilma mööga abita ristiusule ja Sakslaste walitjusele teed ajada wõimata asi oli, ja arwas, et ristiusf ilma Sakslaste ilmsiku walitjufeta järduma ei saa. Sellepärast wõttis ta kindla nõu, Läänemere paganate maad enese wõimuse alla wõita, maksu wõit mis tahes. Ja Albertil oli kindel meel, tuline waim ja wäsimata käsi; mis ta ette wõttis, pidi ka idanema.

*) Doomi k's häätakse suuri kirikuid ja doomiherradeks nimetati wanar ajal k'it preestr'id, kes niisuguse doomi kiriku juures elasiwad ja sääl Jummalale ja kiriku teenistust tallitasiwad. Doomiherrad oliwad piiskopi kõige ligimad nõuanhjad ja abimehed.

Ühtlasi istus sell ajal Rooma linnas paawsti tooli pääl
 Innotsentsius III, kõige wägewam neist, kes ialgi ennast
 Kristuse asemifuks maa pääl on nimetanud. Tema ainus ja
 määratu elu möte oli, kõik mis maa pääl wõimuse ja walit-
 suse nime kandis, Rooma katoliku kirikule allabeitlikuks teha.
 Selle tõeks tegemiseks oli tema teraw wain alati liikumas,
 tema käsi wäsimata tallitamas, tema nõu lõppemata, tema meel
 murdmata. Ükski asi ei olnud nii pisukene ja tühi, et ta teda
 tähele panemata ja omale abiks tarwitamata oleks jätnud. Kõik
 olemised, ligi ja kaugel, wägewad ja wäetimid, nägusad ja
 näutumad, pidiwad tema juhatamise järele awitama, Kristuse
 riiki maa pääl kaswatada ja üle kõikide ülendada. Et Rooma
 kiriku auu ja hiilgust suurendada ja seeläbi selle aja usu järele
 Sumala auu maa pääl ka kõige tumedamale filmale paistwaks
 teha, seks oli tema auu ahnus täitmata. Kuningad lükkas ta
 trooni päält ja tõstis jälle tõised selle auu sisse, kui sest kiri-
 kule tulu tuli. Igal maal oli temal tegemist, siin uusi asutusi
 luua, seal wanu maha kiskuda, pea noomida ja karistada, pea
 kiita ja taga kihutada, ühele käsku anda, tõist keelbada, ikka jeda-
 mööda, kuida tema nimetatud suur elu möte seda nõudis.

Niisugune paawst ei wõinud tuttawaks saanud Liiwimaad
 ja lõikust temas kiriku aitade täitmiseks silmast kantada. Liiw-
 lased oliwad kerge Kristuse ikke ära põlanud ja maha heitnud ja
 ei annud rahu wõrretille rahus maad, nad pidiwad nüüd mööga
 teraga kirikule allabeitlikuks tehtama. Nii arwas Innotsent-
 sius III. Seda päält laskis tema Saksjamaal kõigis paigus
 kuulutada, wõitlemine paganate wasta Liiwimaal olewat nii-
 sama hääd kui ristijõidud Palestiina maale, Sumala auuks, ki-
 riku kaswatamiseks ja wõitlejate pattude andeks andmiseks.
 Nüüd käänasiwad kõik, kell ristijõit hommiku maale pitkaline ja
 waewaline ehk raha puuduse ja ihu nõrkuse pärast wõimata
 näitas olewat, omad mõtted ja jalad Liiwimaa poole, kus Kristuse
 asemiku tunnistuse järele ka pattude foormat wõis maha weeretada.

Aastal 1199 kogus suur hulk ristisõitjaid põhjapoolsel Saksjamaal kofku, kes walmid oliwad Liiwimaale purjetama. Albert, — ette juba Liiwimaa piiskopiks ära nimetatud, et ta küll Liiwimaad weel näinudki ei olnud, aga kes kindlas lootuses ja usus, et ta piiskopi tooli siin maal ka üles saab seadma ja tema päält walitsema, waimu poolest oma suure peremehe ja isanda Innotsentziuse sarnane ja tema osaw ja ustaw sulane —, astus ristisõitjate päämeheks. Kewade 1200 mindi teele. Kahekümne kolme laewaga ja Püha Maarja lipu all purjetas Albert Wäina jõe suhu. Ühes käes Kristuse kuju toises mõõk, alustas ta Liiwimaal oma tööd terawaste ja selgeste ära arwatud plaani järele. Uus maa, mis ära tuli wõita, pidi Püha Maarjale pühitsetud olema ja Maarjamaaks kutsutama. Nii kui Palestiina Jumala Poja maa oli, nii pidi Liiwimaa Jumala Ema maaks saama. Kõik õnne ja õnnistust, mis katoliku kirik püha haura rändajatele Poja maale tõutada wõis, lubati nüüd ka Ema maale risti tähe all tulijatele, osaks.

Alberti esimene hool oli, enesele ja oma abimeestele kindlat asupaika muretseda, kus ta kartujeta elada wõis ja kust Sakslaste walitus ja ristiusk Liwi, Cesti ja Kuura maale pidi wälja lagunema. Seks põhjandas ta Wäina jõe kaldal linna aastal 1201 ja nimetas teda Riia linnaks. Tõisiks tundis ta ära, et aastased ristisõitjad Saksjamaalt mitte täielised ehitajad tema uue piiskopliku walituse koa kallal ei olnud; nad läksiwad aasta pärast, kui oma ristisõidu hinge õndjuseks oliwad lõpetanud, jälle Saksjamaale tagasi. Demal pidi jäädaw sõwawõgi abiks ja toeks olema. Seks asutas ta aastal 1202 rüütlite feltsi, kes Maarjamaad ära pidiwad wõitma ja kaitsma ja piiskopi sõna kuulma. Neid rüütliid nimetas ta Kristuse sõateenistuse wendadeks. Riisugusid rüütlite feltsiid oli jell ajal ristiusu lautamiseks ja ristirahwa kaitsmiseks mitmel maal asutatud ja nimetati neid ka „rüütlite ordodeks“. „Drdo“ on Ladinakeele sõna ja tähendab üht isearalist „feltsi“ ehk

„seisust“ „Alberti“ „Kristuse sõateenistuse“ wennad „kandfiwad
seisuse“ ja seltsintäheks walgid mantlid, kelle pääle punane rist
ja mõõk oliwad tifitud. Mõõga tähe pärast kutsuti neid ka
Mõõga wennasteks ja nende seltsi Mõõga wennaste
ordoks.

Sga mõõgawend pidi ordo liikmeks astudes wandega lubama,
kolu tõutust rikkumata pidada, nimelt: karsteks ehk naeseta
jääda, sõnakuullik olla ja paganate wasta wõibelda. Seltsi
päämeest nimetati ordomeistriks ja esimene ordomeister meie
maal oli W. B. W. Mõõga wennaste ordo liikmed oliwad
kolme sugused, mis päris rüütlid, kelle pääasi sõdimine oli,
waimulikud wennad, kes kiriku tallitusei toimetasiwad ja
haigid rawitsefiwad, wiimseks teenijad wennad, kes maja
tarwituste eest muretsefiwad ja ka käsitööd tegiwad, aga kõigist
rüütlike õigustest osalised ei olud. Ordo sifu ja üdi oliwad
päris rüütlid, kes Püha Maarja lipu ja ordomeistri eestwõt-
mise all kõige raskemad ordo tööd, see on, kõik taplused toime-
tasiwad.

Paawst Innotsentius kiinitas kõik Alberti asutused Liwi-
maal, nõnda ka tema rüütlike ordo. Albert korjas oma ordo
ristiõitjatest koku. Et ristisõidu tuli ära ei kustuks, waid kui
wõimalik kaswaks, purjetas hoolas piiskop ise iga sügise Saksa-
maale ja tuli fewade uue inimeste hulgaga tagasi, keda tema
sõnakad jutlused risti tähte wõtma oliwad kihutanud. Nende
seast täitis ta ka puudused, mis ordo rüütlike ridades lahingid
paganate wasta sünnitasiwad. Dsast üks isearaline sõnakuul-
mise waim, mis sell ajal lausumata paawsti käsksid täitis,
osast selle aja imeline himu, wõõra maa sõa tegudest osa
wõtta, osast lootus, „häbita auu ja wara enesele korjata,“ tegi
ordo liikmetel ordosse astumise ja jäämise, niisamati ka tema
kohuste täitmise fergeks.

Kolmkümmend aastat on Albert oma ordoga siin maal
tööd teinud ja ta nägi wiimati oma elu igatsmise täidetud:

Liivis ja Gestimaas olivad ristiusule ja Sakslaste walitsusele ära wõidetud, kui ta aastal 1229 siit ilmast lahkus. Kõik tema kolmkümmend aumeti aastat, aastast 1199 kuni 1229, on täis sõda käre ja werist waenu, nii et teda ka õigusega „apostlikis sõamundris“ ja „piiskopiks raudriides“ on nimetatud. Kahesja aastat, aastast 1200 kuni 1208, wälitas wõitlemine Liivlastega, kes tänapäewasest Pertumaast saadik mere äärt mööda kuni Kuuramaani elastiwad ja keele, eluwiihide ja waimu poolest Gestlaste sugulased oliwad. Wapraste paniwad Liivlased ordo rüütlitele wasta, aga wiimati lõppes nende jõud otja ja ära wäsitatud ja wintsutatud, lastsiwad nemad ennast rahulikult ristida ja wõtsiwad preestrid ja Saksa walitsejad eneste keskesse wasta.

Kergeste ja were walamata saiwad Sakslaste ja ristiusu alamateks Lätlased, kes Liivlastest hommiku ja ida pool elasiwad. Lätirahwas, oma loomu poolest tajasem, pehmem ja nõdrem, pidi enne Sakslaste tulemist kõigilt poolt oma naabritelt palju kannatama. Põhja poolt pigistasiwad neid Gestlased, õhtu poolt Liivlased, lõuna poolt Leedurahwas ja hommiku poolt Wenelased. Sakslastelt lootsiwad nemad abi ja kaitsmist kangema naabrite wasta ja nad wõtsiwad neid ja nende preestrid röömuga wasta. Lāti Hindrik, ise preester, kes nende seas elas, neid õpetas ja juhatas ja sest oma iseäralise nime „Lāti Hindrik“ on saanud, kirjutab omas ajaraamatus nõnda: „Lätlased oliwad enne usu wastawõtmist alatumad ja ära põlatud ja pidiwad palju liiga Liivlastelt ja Gestlastelt kannatama. Sellepärast röömustasiwad nemad preestrite tulemisest, sest et nad pärast ristimist kõik ühesugust õigust ja ühesugust rahu maitsema arwasiwad jaada.“ Aastal 1208 oli preester Moberand mõne tõisega asjata Ugaunia maakonnas Gestlaste juures käinud, aga tagasi tulles kuulutas tema Lätlaste seas Astijärwe ligi Sumala sõna ristimise wasta wõtmiseks. „Lätlased — kirjutab Hindrik edasi — röömustasiwad preestri tulemisest, sest

et nad Seedurahwält sagedaste riisutud, Eiwlastelt alati rõhutud oliwad; ja lootes, et Sakslaste läbi neile fergitamist ja kaitsmist jaaks tulema, wõtsiwad nemad röömuga Jumala sõna wasta. Siiski heitsiwad nemad enne liisku ja otssiwad oma Jumalate käest nõuu, kas nad Wenelastelt Pihkwast, kes Greeka usku on, wõi Roomausulistelt ja Sakslastelt ristimist pidiwad wasta wõtma. Ja liisk langes Roomausuliste poole ja Lätlasi arwati Eiwimaa kirikuga Riiglaste omaks. Ja Mlobrand ristis mõned külad ja läks Riiga tagasi ja kuulutas kõik piiskopile. Aga piiskop, täis röömu ja ifka himuline kiriku eest muretseda, läkitas Hindriku, oma koolitatud nooremehe, kui ta püha anmetiise ära oli õnnistatud, seefama Mlobrandiga senna tagasi; ja kui nad ristimise neil rajadel oliwad lõpetanud, läks Mlobrand tagasi. Aga tõine preester, kui kirik üles oli ehitatud ja tema hoole antud, ei wäfinud ära senna nende juure elama jäädes ja neile mitmesuguse häda ja waewa all tulewase elu õndsust õpetates. Ja see tõine preester ei ole minu keegi, kui meie tutaw preester Hindrik, keda lühidelt Lätid Hindrikuse nimetame. Kas Hindrik ka oma fündimise poolest Lätlane oli, nagu mõned arwawad, on wäga kahewaheline asi.

Et Lätlased nii hõlpsaste Sakslasi ja nende ristimise wasta oliwad wõtnud, siis oli neil ka efiotja fergem lugu, kui tubliste wasta panijail Eiwlastel. Eiwlaste kogu, muidugi arwu järele wähem kui Lätlastel ja Gestlastel, fulas ofast ordo rüütlite mõõga tera all kokku, ofast jaiwad nemad Lätlaste seffa ja Lätlased jälle Eiwimaale elama afutatud. Nõnda kadusiwad Eiwlased ja nende keel Lätlaste hulka ära. Kus wanast Eiwlased elasiwad, jääb leiname nüüd Lätlasi, kuid Kuuremaa põhjapoolsel mere rannal Saaremaad wasta on weel pisukene hull, faks ehk kolm tuhat hinge, järele jäänud, kes nüüdki oma wana isaisjade Eiwikeelt räägiwad, et küll kõik ka Lätikeelt mõistawad. Nii wisa on ühe rahwa elu.

Kolmas pilt.

Gestlaste kuuestõistkümmne aastane sõda.

1208—1224.

- Isamaa ülu hoieldes,
- Wõõraste wasta wõideldes
- Warisefid wapräd wallad,
- Kolletasid fibelkonnad
- Muistse põlwe mulla alla.
- Nende piina pigistused,
- Muistfed kallid mälestused
- Kostku meile kustumata.

Kalewipoeg.

Kõige raskem, pittkalisem ja werisem oli rüütlitel Gestlaste ja nende maa ärawõitmine. Kuuestõistkümmend aastat, aastast 1208 kuni 1224, sõditi tulise wiha ja kõige jõuuga päälitujate ja wastapanijate poolt. Gestlaste palaw ja kustutamata wabaduse armastus, nende murdmata meele kindlus ja julge wahwus, tõiselt poolt nüisuguse päämehe fibutamine ja juhatamine, kui piiskop Albert oli, kes millalgi ega mingisugusest ettewõtmisest tagasi ei kohkunud, on selle suure sõapildi weripunajeks ja ülihirmsaks wärwinud, aga ka unustamata wapruse tegudega täitnud.

Mis selle werise waidlemise weel wihasemaks ja rüüstamise toledamaks tegi, ole see, et Sakslastega ühes ka Liwlased ja ijaaranis hää meelega Lätlased Gestlasti maha murdma tõttasiwad.

Kõik wana wiha ja waenu, mis nimelt Lätlased Geshlastelt enne seda aega oliwad kannatanud, tahtsiwad nemad nüüd kuhjaga tasuda. Ja nii palju kui võimalik oli, on nemad seda ka Sakslaste abiga ja nende warjul täie mõöduga teinud.

Esimene Geshlaste kokkupuutumine Sakslastega, mis mitte sõbralik ei olnud, sündis mere pääl Saarlastega. Aga suuremat sõda sest weel ei tulnud. See algas weel aastal 1208 kuiwal maal ja nimelt Ugaunia maakonnas.

Lugijal saab alles meeles olema, et Geshlased mõni hää aasta tagasi Sakslaste kaubawoorid, mis wanfritega Wäina jõe kaldalt Pihkwa poole läksiwad, ära oliwad riisunud ja sellega Sakslastele enam kui tuhande marga eest kahju teinud. Nimeetatud aastal 1208 saadeti preester Mlobrand mõne tõisega Ugauniasse, riisutud wara tagasi nõudma. „Aga Ugaunia mehed ei annud wara tagasi ega wastust, et nad pärast poole anda tahaksiwad,“ ütleb Läti Hindrik. Pea pärast seda saatsiwad kolm Lätlaste wanemat ja ka üks mõõga rüütel omad saadikud uueste Ugauniasse. „Aga Geshlased ei pannud saadikute sõnu palju tähele ja ei tasunud midagi kahjust, waid nemad saatsiwad nendega ka omalt poolt saadikuid Lätimaale.“ Nii ütleb jälle Läti Hindrik. Lätimaal tuli siis palju mehi kofku, ka rüütelite poolt üks saadik, niisama ka piiskopi nime üks, nimelt meie tuttav Läti Hindrik, Ugaunia saadikutega tüliasja seletama. „Nad hakkasiwad seletama rahust ja õigusest. Aga Geshlaste saadikud põlgasiwad rahu Lätlastega ära ja ei mõtelnudki, ülekohтусel wiisil ära wõetud wara tagasi anda, kõnelesiwad Lätlastele kõigis asjus wasta, ahwardasiwad waenu wiisil kõige terawama odadega ja läksiwad, ilma et mingisugune rahu oleks tehtud saanud, ühestkoost ära.“ Nii loeme meie Hindriku ajaraamatus.

Mispärast ja misjulguse õigusega Geshlased wasta kõnelesiwad, on Hindrik ütlemata jätnud, nõnda kui ta ka muidu mõnikord asju kirja panemata on jätnud, mis tema arwates ütlemata

pidiwad jääma. Aga sest et Geshlased nii julgeste wasta paniwad Lätlastele ja Sakslastele ja asja seletamiseks ise saadikuid Lätimaale läkitasiwad, peame arwama, et neil ka üks põhi oli nõudmistele wasta seista, olgu et süüdlased juba ammu surnud ja asjad laiale lagunud oliwad ehk et pärast Lätlaste läbi Geshlastele kahju oli sündinud, nii et Ugaunia rahwas tasumise pääle ei mõtelnudki, ehk et neil muud asja oli. Olgu nüüd asi kui tahes olnud, rahuga ei saanud riuasjale otjust, mõõd pidi awitama, kus mõistus otja läks.

Nii algas sõda Gestimaa. Aga ka selle riuasjata ei oleks ta tulemata jäänud, see oleks Geshlaste wakra loomu ja piiskopi Alberti ette ära arwatud plaani pärast wõimata olnud. Sõda pidi tulema ja ta tuli kõige oma koleduse ja abimeestega, riisumise ja põletamisega, katku ja näljaga.

Meie ei jõua ega taha kõik üles panna, kuidas mõlemilt poolt riisuti ja rüüstati, werd walati ja wangi wõeti, wõideti ja wõitu kautati, pea Liwimaal, pea Lätimaal, pea Gestimaa, kuidas rahu tehti ja jälle rifuti, kuidas Geshlasi ristiti ja Geshlased siis jälle ristimise ära põlgasiwad, kuidas pea külades mõl-lati, pea linnade ees ja sees tapeldi, kunni Geshlaste jõud raudriietes rüütelite täielisema sõdimise wiisi, parema sõariistade ja mitme rahwa ühendatud rõhkumise all kahanes ja wiimati otja lõppes. Aga et lugija ommeti selle aja sõdimise wiisiga tuttawamaks saaks ja osastki ära arwata wõiks, misjugune kõik see werine lugu kokku on olnud, siis tahame ainult kaks sõapilti täiesti lahti teha ja lugijat waatama kutsuda. Esimene pilt näitab sõa hakatusajast tüki, nimelt kudawiisi aastal 1211 sõditi. Teine pilt toob sõa lõpetuse filmade ette ja maalib lugijale üles, mis aastal 1222, 1223 ja 1224 sündis. Wiimasel aastal langes Tartu linn ja sellega sai juur sõda otja. Et pildid wõimalikult nägusad ja õiged oleksiwad, siis tahame kõik enamiste Läti Hindriku oma sõnadega jutustada, kes ise kõik näinud ehk nägijatest kuulnud. Et ta piiskopi Alberti truu

käskjalg ja ammetnik, oma seisuse poolest preester oli, siis on temal ka oma iseäraline jutustamise viis, mis mõnes tükis meie viisist mööda käib, mõnes tükis jälle ühepoolseks minema kipub. Terast lugijat palume, alamal lugedes seda mitte ära unustada, vaid häste tähele panna. Kes mõistlikult loeb, saab ise, minu seletamata arwu, kudas lood suurel Gesti sõal on olnud. Meüdsje aga on Läti Hindrik tubli ja sõnakas jutustaja, tõe armastaja ja meie kuuleme teda hää meelega.

Rahe sõapildi wahel tahame weel järele waadata, mis meie naabrid Wenelased ja Daanlased sell ajal tegiwad, et wõbraste asju nähes omist paremine arwu saaksime. Lõpetuseks lisame nähtud ja kuulnud asjadele mõne sõna seletuseks juure. Aga nüüd hakkame pääle.

Suba sõda sõudemaies,

Waenu wanter weeremaies,

Lipu lugud liugumaies,

Oda oklad orjamaies,

Taperi terad tautamas.

Alu pg.

I. Wõitlemine aastal 1211.

„Tõstada inimeseks saamise 1211 aastal, piiskopi kolme-
tõistkümmemal“ — nii kirjutab Hindrik — „sündis esimene
Wiljandi linna piiramine Sakalas Sakslaste, Liwlaste
ja Lätlaste läbi. Sa Sakslased saatsiwad Liwlasti ja Lätlasti
kõik ümberkaudist maakonda rüüstama ja toiduasjade ja wilja
järele. Need käisiwad kõik külad läbi, surmasiwad palju paganaid
ja tõiwad mõned tõised linna ette. Siis wõtsiwad Berthold Wõnnu
linna*) ja Rusfiinus**) mõne muu Lätlaste ja wanemaga kõik wan-

*) Berthold oli mõõga rüütel.

**) Rusfiinus oli Lätlaste wanem ja Tsellaste iseäranis wihane wanlane.
Tema linn oli Ustjärwe ja ümera sõe ligi, Sotelle nimi.

gid ja läksiwad linnale ligimale ja ütlesiwad: Kui teie taganete oma wäärjumalate teenimisest ja meiega õige Jumala sisse uskuda tahate, siis anname meie need wangid teile elusalt tagasi ja ühendame ennast teiega weenalikus armastuses rahu sidemega. Aga põlgamise wiisil ei wõtnud Gektlased ühest Jumalast ja ristiinimeste nimest kuuldagi, waid ähwardasiwad weel sõaga, paniwad Sakslaste raudriided selga, mis nad esimesel wõitlemisel linna wärawas ära oliwad wõtnud, kiitlesiwad kõrge linna walli pääl, walmistasiwad ennast, taplusele ja irwitasiwad naerdes suure häälega sõawäge. Rusiinus ja tõised Lätlased wõtsiwad kõik wangid, tapsiwad neid ära, wiskasiwad linnakraawi ja ähwardasiwad nendega, kes linnas oliwad, nõndasamati teha. Ühtlasi surmasiwad ambukütid palju ja ajasiwad kõik kaitsemast ära, tõised ehitasiwad torni katuksid*). Liwlasjed ja Lätlased täitsiwad puid kokku kandes kraawi alt ülewani ja lükkasiwad torni katukse senna pääle. Lätlased ronisiwad kiwide loopijatega katukse pääle, surmasiwad noolte ja odadega walli pääl palju, haawasiwad palju ja oli kange taplus wiis päewa. Gektlased püüdsiwad esimest puukihiti põlema panna. Rohket tuld linnast astiate ees wisates. Aga Liwlasjed ja Lätlased kandsiwad jääd ja lund pääle ja kustutasiwad tule ära. Drdo wend Arnold tegi sääl böd ja päewad tööd, sai wiimate suure kiwiga maha rõhutatud ja lahkus siit ilmaft kannatajate hulka. Tema oli wäga wäga mees ja palus alati Jumalat ja mis ta palus, seda on ta, nõnda kui meie loodame, ka leidnud. Sakslased walmistasid ühe masina ja böd ja päewad kiwa temaga loopides mürdsiwad nemad linna kindlused ja surmasiwad inimesi ja otsata palju lojuksid linnas, sest Gektlased ei olnud niisugusid asju ilmaški näinud ega ome hõnid niisuguse pääletungimise wasta kindlaks teinud. Liwlasjed Lätlastega kõrgendasiwad puukihiti

*) Torni katukseid oliwad puust wärgid, mitmekorralised; nende kaitse, misse all kaewasiwad linna piirajad walli alust, tõised ronisiwad jälle pääle, et sääl sõbida.

kuiwa puudega plankideni. Gilard Doolnast*) ronis jenna otša. Sakslased läksivad sõariistadega tagajärele ja lõhkusivad plankid lahti, aga leidsivad seestpoolt tõise kindluse, mis nad ära lõhkuda ei jõudnud. Linnamehed kogusivad üleval kofku ja ajasivad Sakslased kiwide ja puude wiskamisega tagasi; maha talles pistsiwad need tule külge ja paniwad linna põlema. Gestlased murdsivad tulised plangid ja põlema pandud puud lahti ja kiskusivad neid koost. Tuli kustus ära, tõisel hommi- kul parandasivad nemad kõik ära ja järele jäänud mehed karas- tasiwad ennast jälle wastapanemisele. Aga linnas oli palju surmikehasid ja wee puudus, pääle see oliwad pea kõik haawa- tud, nii et neil jõud lõppes. Kuwendamal päewal ütlesiwad Sakslased: Kas teie weel wasta panete ja meie Loojat ära ei tunne? Nemad wastasiwad: Meie tunneme küll ära, et teie Jumal suurem on meie Jumalatest, ja ta on meid wõitnud ja meie waimu tahtlikuks teinud teda auustama; jellepärast palume, meid alale hoida ja meile ristiusu iket halastuses pääle panna, nõndasamati kui Liiwlastele ja Lätlastelegi. Sedamööda kutsusiwad Sakslased wanemad linnast, paniwad neile kõik risti- rahwa õigused ja kohused ette ja lubasiwad neile rahu wenna- likus armastuses. Nemad lootsiwad kindlaste rahu pääle, röö- mustasiwad ja lubasiwad sellisamal ajal ristiniist wasta wõtta ühesuguse õiguse all Liiwlaste ja Lätlastega. Sellepärast and- siwad nemad käsimehi ja kinnitasiwad rahu, wõtsiwad preestrid oma linna, kes kõik majad ja linna ja mehed ja naesed ja kõik rahwa pühitsetud weega ära siputasiwad ja nagu ettewalmistamiseks enne ristiniist õpetasiwad, ristiniise sakramenti üllisuure werewalamise pärast weel tõiseks korraks jättes. Kui see kõik ära oli tallitatud, läks sõawägi Liiwimaale tagasi ja kõik kiit- siwad Jumalat paganate ümberpööramise pärast.

*) Gilard Doolnast on muidu tundmata; oli wiistist mõõga wend.

See sündis talwel. Uga juba kewade mõtlefiwad Gesti-
lased sõda uuendada ja walmistafiwad ennast salaja selle pääle.
Läti Hindrif jutustab nõnda edasi:

„Pärast seda Pihawõtte ajal, kui kaupmehed kõif Gesti-
laste ja tõiste paganate nõuu ümberkaudu kuulsiwad, kuidas
nemad enne piiskopi ja ristisõitjate tulemist *) Liiwimaad ja
Kiiga ära riffuda mõtlefiwad, siis jätsiwad nemad seekord Goot-
landi saarele reisiwata, lastsiwad kauplemise ja asja ajamise
olla ja jäiwad kõige oma laewadega ootama, kunni ristisõitjad
seie jõudsiwad. Wahe ajal saadeti kuulajaid Gestimaale waa-
tama, mis paganad teewad. Need kuulutafiwad tagasi tulles
sõa sõnumid, tõiwad rahu tagasi ja tegiwad umbusuliste ja sõna-
murdjate nõu awalikuks. Ja otsekohe tõusiwad Raupo **) ja
Berthold Wõnnu linnast oma kaaswennastega ja piiskopi sulased
üles ja läksiwad Sakalasse, ligimasse maakonda, paniwad kõif
külal põlema, kuhu nad puutusiwad, surmasiwad kõif mehed
ära, wedasiwad naesjed wangi ja tuliwad Liiwimaale tagasi.
Ja Sakalased tuliwad neile tagajärele ja paniwad kõif külal
põlema Ustijärwe ümber, jõudsiwad Ümera jõe kaldale ***), surma-
siwad mõned Kätlased, wedasiwad naesjed ja lapsjed wangi ja
wõtsiwad saaki kaasa. Pärast neid tõusiwad Lambito ja Meeme †)
Sakala wanemad, üles ja läksiwad tõise sõdawäega üle Ümera

*) Piiskop Albert purjetas, nõnda kui ju ülewal sai üteldud, igajugise Sakamaale,
et ussi ristisõitjaid ja mõnesugusid tarwitusi kaasa tuua, ja tuli kewade tagasi Kiiga.

**) Raupo oli wägew Liiwlaste wanem Koiva jõe kaldal, lastis ennast pea
riistida ja sai ja jäi surmani ustawaks Saklaste sõbraks ja abimeheks.

***) Ümera jõgi, nüüd Sede nimi, jookseb hommiku poolt tulles Usti-
järwe, mis nüüd Burtnekiks nimetatakse ja Kätimaal Wolmari maakonnas taga
Ruhja leida on.

†) Lambito ja Meeme oliwad wayrad Gestlaste wanemad Sakalas.
Hääranis wahwa ja tuline oli Lambito ehk Lembit, kuida teda ka nimetatakse, ja
tema wayrad teud elasiwad weel kaua Gestirahwa mälestuses, nii et meie ajani weel
mõni rahwalaul on ulatanud, mis tema nime nimetab. Ta suri sõas aastal 1217 ja
nimelt sesjamas tapeluses, kus ka kuulus Liiwlane Raupo surma leidis.

jõe, saidad kiriku juure, paniwad selle põlema, häwitasiwad kõik ära mis preestri pärast oli, kogusiwad kõiges kirikonnas lojufid ja palju saaki kokku, surmasiwad inimesed, keda nad kätte saidad, ja wedasiwad naesed, poisikesed ja tüdrukud wangi. Ja sündis suur hädaoht kõigil pool Liivimaal. Seit Sakalased ja Ugaunia mehed tungisiwad Lätlastele, Riidalased ja Läänlased piiskopi Liivlastele Metsapoole ja Letegorwe maakonnas*) kolme sõawäe hulgaga pääle, nii et üks wäehulk tõise taga käis, ühed läksiwad, tõised tuliwad, ja ei annud Liivlastele rahu ei päewa ega ööse, waid kihutasiwad neid taga niihästi metsa warjupaikadesse, kui ka rahade ja nurmede pääl, ja surmasiwad neid, wõtsiwad naesed wangi, ajasiwad hobused ja karjaelajad ära, wõtsiwad palju saaki kaasa ja jäi neid wähe üle elusse. Ja Jumal alandas sell ajal wäga Liivlaste kawalat meelt, nii et nad seft ajast saadil kindlamaks ustawuses jäiwad." (Liivlased, et küll ju sell ajal ära wõidetud ja Sakslaste alamad, ei jõudnud oma wahadust weel ära unustada ja tegiwad sagedaste Sakslastele salaja kimbatusi, et neid hukka jaata, ja selle järele on ka nende siin nimetatud kawalus ära seletada. Lätlasedki tundsiwad mõnikord ära, et nende lugu Sakslaste warjul paremaks ei wõinud saada, wankusiwad truu'uses ja ühendasiwad ennast Liivlaste ja Gestlastega.) „Saarlased sõitsiwad oma sõa laewadega Koiva jõkke Toreidani ülesse**) ja rüüstasiwad Kubesalu kirikonna koguni ära, riisusiwad kõige maakonna ümberkaudu paljaks, surmasiwad mõned, wedasiwad tõised wangi ja mõned neist põgenesiwad ja saidad Riiga ja palusiwad abi paganate

*) Metsapoole ja Letegorwe maakond oliwad Liivlaste pärast, mere ääres, esimene Pernu jõest Saletsa jõeni, mis Astijärwest tuleb ja mereesse langeb, tõine Saletstast Iduna pool, kus weel Lodigeri kihelkond Lätimaal wana maakonna nime meele tuletab.

**) Toreida oli Liivlaste maakond Koiva jõe kaldal, kus ka Kubesalu, Raupo linn ja eluase, seisis.

päaletungimise wasta. Uga Riiglased, linna walwja wahhimi-
sega hoides ja mõne ustawusest kartusega kassiti mõteldes, oota-
siwad piiskopi ja ristisõitjate tulemist. Piiskop, kes sell ajal
Wolkwiini, Liwimaa rüütlite ordomeistriga, Roomas käimas oli
ja paawstilt väga lahkeste wasta oli wõetud ja Liwi- ja
Lätimaa jagamise pärast kirju, ka uuendatud woli jutlust teha
pattude andeks andmiseks, oli saanud, tuli rõõmuga tagasi. Ja
kui ta wäljakirjutused wolikirjadest läbi Preisimaa seie saatis,
rõõmustas ta kõik rahwast Liwimaal üliwäga, nii et nemad
piisafilmi saadikutele wasta läksiwad, jellepärast et nemad pärast
suurt sõa wacwa ka paawstilt trööstimist saiwad. See oli
piiskopi kolmasõistkümnes ammeti aasta ja kirikul ei olnud
weel rahu sõdabest. Kui nüüd piiskop Saksamaalt tagasi tuli,
tuliwad temaga ühes suure rõõmuga kolm tõist piiskoppi . . .
ja palju ristisõitjaid, kelle tulemist kõigilt väga oodati, et ne-
mad päästaksiwad hädaohus istujaid. Lätlased oliwad rõõmsad
ristisõitjate tulemisest, kogusiwad Umera jõe ääre kofku, läksiwad
pijufese wäega edasi ja saiwad suure paganate sõawäega kofku.
Kui nad nende suurt hulka nägiwad, põgenesiwad nemad pakku.
Gestlased kihutasiwad tagajärele, surmasiwad mõne neist, jõudsi-
wad Umera jõe kaldale ja kõik öö otja käies saiwad nemad
hommiku wara Rauba jõe*), põletasiwad kiriku ja tema wara
ära, käisiwad kõik maakonna läbi, tegiwad külad ja majad tule-
leekidele roaks, surmasiwad mehed, tõmbasiwad naesed ja lapsed
nende warjupaikadest metsades ja wedasiwad neid wangi. Kui
Riiglased seda kuulsiwad, astusiwad nemad wälja ja jõudsiwad
Doreidasje. Uga paganad kartsiwad nende tulemist ja põbrasi-
wad kolme päewa pärast kõige oma riisutud saagiga ruttu omale
maale tagasi ja Raupo kihutas mõne Sakslase ja mõne muuga
neid taga Sakalani, pani palju külasid ja ka Dwele ja Purke

*) Rauba jõgi on tuttaw jõekene Lätimaal, wanast Liwimaal, hää küll
maad siin pool Riiga.

linna*) põlema ja wõttis palju saaki kaasa, surmas palju mehi ja wedas naesed lastega wangi. Sellisamal ajal kutsusiwad Saarlased ja Lindanisa mehed ja Ridalased suure wahwa sõawäe kõigist ligimesist mereäärstist maakondadest kofku ja oliwad nende hulgas kõik wanemad Saaremaalt ja Ridalast ja kõigelt Gestimaalt, mitme tuhande ratsamehega ja mitme tuhandega, kes laewadega tuliwad, ja tõttasiwad Liuwimaale. Sa ratsamehed jalameestega ruttasiwad Metsapoolest läbi Toreidasse; tõised, kes üle mere tuliwad, sõitsiwad oma sõalaewadega Koiva jõge mööda üles, ühendasiwad ennast ette ära tähendatud päewal ratsameestega Raupo suure linna ees ühte, kus sell korral Liw-lased paganaid kartes elasiwad, ja piirasiwad neid kõigist poolt sisse; ratsamehed seadsiwad ennast linna eeskülje ette, tõised tagaküljes oma sõalaewade ligi jõe kaldale. Sa ambukütid, kes Riist saadetud oliwad ja Liwlastega linna kaitsiwad, läksiwad neile lagedale wasta, haawasiwad ja surmasiwad neid palju, et nemad sõariistuta oliwad, sest nemad ei ole sõariistadega niipalju harjunud kui muud rahwad. Pärast seda saatsiwad Gestlased omad kõige wahwemad mehed wälja, maad riisuma; ja nemad paniwad külad ja kirikud põlema, surmasiwad Liwlasti, keda nemad kätte saiwad, wedasiwad tõised wangi, wõtsiwad palju saaki, ajasiwad härjad ja elajad senna paika, kus nad koos oliwad, tapsiwad härjad ja elajad ära ja ohwerdasiwad oma Jumalatele ja püüdsiwad neilt abi. Aga liha, et ta rajudes pahema kae poole kullus, kuulutas Jumalate wiha ja paha ette-tähendusit**). Siiski ei jätnud nemad oma ettevõtmist, hakkasiwad tormama linna rahwa wasta, kistsiwad puid kofku, kaewasiwad linna mäge alt tühjaks ja tõutasiwad sääl „magada“ see on: jäädawaks sääl ajel wõtta, kummi nemad kas linna ära hä-

*) Dwele ja Purke oliwad Gestlaste linnad Sakalas, aga pikemalt ei tea meie nende kohta tähendada.

**) Wiisist nõnda mõista: Elajale löödi otsa ja kullus ta parema kae poole, siis tähendas see hääd, kullus ta pahema kae poole, siis paha.

witawad wõi Liwlasjed oma nõusse ära pehmendawad, nendega ühes jala päält otjekohe Riiga ärarikkuma minema. Sa üks Liwlane wastas linnast: „Maga magamas“, see on: Sa saad siin igaweste magama. Ordo wennad Siguldaft, kes kõik nägivad, mis paganad tegiwad, andsiwad Riiglastele teadust ja nõudsiwad ristisõitjaid appi. Pääle see tuli ka saadikuid linnas fise piiratud Liwlastelt, kes kõik häda, mis Liwlasjed ja Lätlased paganailt pidiwad kannatama, filmaweega kuulutasiwad ja piiskoppisid ärdaste palusiwad, et nemad omad mehed saadaksiwad ja oma kiriku ära päästaksiwad. Kohe manitsesiwad piiskopid ome mehi julgusele ja andsiwad ristisõitjatele ja kõigele rahwale pattude andeks andmiseks käsu, Liwlastele, oma wendadele, appi tötata ja Sumala abiga Gestirahwale kätte maksta. Sa tõusiwad üles ristisõitjad ordo wennastega ja muud sõamehed ja paniwad omad raudriided selga, ehitasiwad omad hobused sõamundrisse ja hakkasiwad oma jalameestega ja Liwlastega ja kõige oma trossiga Koiwa jõe poole minema, läksiwad jõest üle ja kui nad kõige wõ oliwad käinud, jõudsiwad nemad pea paganate ligidale, seadsiwad oma sõawäe korda, wiisiwad teda taplusele ja saatsiwad jalawäe suurt Wendeküla teed mööda ette ära, aga ratsawägi käis parema käe teed tagajärel. Sa jalawägi läks ettewaatlikult ja lahingi ridades hommiku wara mäest alla ja hakkas linna ja waenlase sõawäge nägema ja org oli nende wahel. Sa kohe löiwad nemad röömu trummi ja tegiwad muusika mänguriistadega ja oma lauluga meeste südamed röömjaks, tötasiwad Sumala halastust enese pääle paludes rutuga paganate wasta, ja kui nad üle jõe oliwad saanud, jäiwad nemad seisma, et ennast koguda. Kui paganad seda nägiwad ja hirmuga märkasiwad, misjugune lugu loota oli, jooksiwad nemad ja wõtsiwad omad kilbid, mõned ruttasiwad hobuste juure ehk hüppasiwad üle aia, kogusiwad ühtekokku, täitsiwad õhku oma walju häältega, jooksiwad ristimimestele hulgana wasta ja loopisiwad odasid nende pääle kui wihma

wardast, aga ristiinimesed kaitfiwad ennast oma raudkilpidega odade wasta. Kui odad otša oliwad lõppenud, tõmbasiwad nemad mõõgad wälja, astufiwad ligimale, läfsiwad käsipidi kokku. Haawatud langefiwad, paganad wõitlefiwad mehemoodi. Kui rüütlid nende waprust nägiwad, murdsiwad nemad otsekohe waenlaste sekka, ajasiwad oma raudmundris hobustega neile hirmu sisse, tallasiwad palju maha, sundifiwad tõisi paku põgenema, kihutasiwad põgenejaid taga ja tapfiwad kõik maha, keda nemad tee ehk nurme pääl kätte saiwad. Wiwlasel linnast oma ambuküttidega seifatafiwad põgeneja paganatele wasta, wirutasiwad neid teed mööda, sulgufiwad neid ümber piirates sisse, ja neid maha tappes kunni Sakslasteni tungifiwad nemad nii wihafaste pääle, et neist wähe üle jäi ja et Sakslased Gestlas- tega ühes ka mõne Wiwlaste ära surmasiwad. Siiski pääfiwad mõned ära, tõist teed ümber linna Koiva jõe poole oma sõawäe tõise jau juure põgenedes. Aga mitu neist saiwad mäest alla tülles surma tagasihutajate rüütlite käe läbi. Säälsanges ka ordo rüütel Ewerhart ja mõned meie sõameestest saiwad haawatud. Selle ajaga kootas tõine sõawäe jagu ennast kokku, omaste hufatust nähes, mäe pääle linna ja Koiva wahel ja walmistas ennast wastapanemisele. Aga Wiwlasel ja ristiinimeste jalamehed jookfiwad saagi juure, wõtsiwad hobused ära, arwu järele mitu tuhat, ja unustasiwad taplemise järele jäänud paganatega ära. Aga rüütlid ja ambukütid taplesiwad nendega, kes mäe pääle seisma oliwad jäänud, ja surmasiwad neist palju. Sellepärast palufiwad nemad rahu ja tõutasiwad ristimise sakramenti wasta wõtta. Sõamehed uskufiwad nende sõna ja kuulufiwad piiskoppidele, et nad tulekfiwad ja neid wasta wõtassiwad. Aga õõse põgenefiwad nemad oma sõalaewade juure ja tahtfiwad mere pääle ära minna. Aga ambukütid keelasiwad nende äraminekut mõlemist poolt Koiva jõge. Tõised ristisõitjad . . . tegiwad silla üle jõe, ehitasiwad puuwärgid pääle ja kui nende sõalaewad tuliwad, wõtsiwad nemad neid noolte ja odadega

wasta; põgenemise tee suluti paganatele kõigilt poolt kinni. Uga järeltulewa öö rahulises waituses, kõik mis neil oli maha jättes, tuliwad nemad salaja oma sõalacwadest wälja ja põgenesiwad ära; mõned suriwad metsades, kõlised teed mõbda minnos, nälgä ära ja pisut neist jõudsiwad ontale maale sõna wiima. Hobusid, mis jään ära wõeti, oli arwata kaks tuhat. Kristijõitjad ja kõik, kes taplemisest osa oliwad wõtnud, pöörasiwad Riiga tagasi ja wiisiwad enesega ühes jenna paganate sõalacwad, arwata kolmsada, lugemata vähemad laewad, jagasiwad hobused ja saagi ühtewiisi eneste keskes ära, kinkisiwad kirikutele oma jau ja kiitsiwad piiskoppide ja kõige rahwaga Sumalat, et ta ju esimesel mitme piiskopi seietulemisel niisuguse suure wõidu paganate üle oli annud. Sell ajal tundis Liwimaa kirik tõe poolest ära, et Sumal tema eest wõitles; sest jeshamas sõas on Gestimaa pää langenud, see on: wanemad Saaremaalt ja wanemad Ridalast ja kõigest maakondadest, kes kõik jään surma saiwad. Nõnda lõpetas Bësand nende kõrkust ja alandas waljude suurstust."

Nii lõpetab Preester Hindrik jutustuse wõitlemisest Kubesjalu ümber Toreidas Koiwa jõe kaldal ja kiidab Sumalat, et tema paganate kõrkust alandas, ehk kõisiti ütelda, et tema Gestlaste waprusele seebord wõitu ei kinkinud.

Sakslaste ja nende abimeeste Liwlaste ja Lätlaste wõit oli Kubesjalu all Koiwa jõe kaldal täieline. Ka waprus peab surema ehk taganema, kui pääletulijatel suuremad sõandouud.

Isääraniis palju kantsiwad ses sõas Saarlased ja Läänlased ja nende jõud sai mõneks ajaks maha rõhutud. Uga Sakalaste ja Ugaunia rahwa meel oli alles murdmata. Pärast lühikest puhkust suwe ajal hakkasiwad need weel sellesama aasta jügiise uueste pääle. Läti Hindrik kirjutab edasi:

"Sakalased ja Ugaunia rahwas, kes weel terwed ja nõrgutamata oliwad, kogusiwad suure sõawäe kokku, tungisiwad Lätlaste maakondadesse, peletasiwad neid nende warjupaikadest metsa-

des wälja, wõtsiwad mitu Rusiinuse sugulast ja sõbra kinni ja surmasiwad neid ära." Saagiga mindi jälle Gestimaale tagasi. „Alga Bewateriini Lätlaste wanemad*), Doole ja Paike, läkswad Riiga ja palusiwad ärdašte abi Sakalaste wasta. Ja ristisõitjad tõusiwad üles ordo wennastega ja Teodorik, piiskopi wend, Raupo kõige Liwlastega, Berthold Wõmmu linnast Lätlastega, ja kogusiwad suure sõawäe Metsapoole maakonda kofku, läkswad edasi mere poole, käiswad kolme päewa teekonna jau mere randa mööda, käänasiwad siis Sakala maakonna poole ja käiswad kolm päewa läbi metsade ja soode kõige sandimaid teesid mööda**). Ja nende hobused wäsisiwad tee pääl ära ja langes ja lõppes neid ligi sada. Ja wiimati seitsmendamal päewal saiwad nemad küladesse ja lahkusiwad lajale igale poole maakonda ja surmasiwad mehi, keda nad leidsiwad, ja kõik piisukesed poisid ja tüdrukukesed wõtsiwad nemad omale ja ajasiwad hobused ja lojused nende wanema Lembiti külasse, kus nende „maja“, see on „kõkkutulemise paik“, oli olnud. Ja kõigel päewal läkitasiwad nemad Liwlasted ja Lätlasted metsade salaja warjupaikadesse, kus Gestlasted ennast pelus ära oliwad peitnud, ja need leidsiwad palju mehi ja naesi, tõmbasiwad neid metsadest wälja kõigeaga, mis neil oli, surmasiwad mehed ja kandsiwad mis muud weel oli „majasse.“ Ja nimetatud kaks Lätlast Doole ja Paike läkswad ühte külasse ja kogemata kargasiwad neile ühesja Gestlast pääle. Ja nemad wõitlesiwad nendega terve päewa otsa ja Lätlasted, kui nad mõne neist haawanud ja surmanud oliwad, langesiwad wiimati ka ise. Kolmandamal päewal läkswad kõige wahwemad sõawäest üle Pala jõe ja riisusiwad kõik se maakonna ära, kell Nurmekond nimi***), ja

*) Bewateriin oli kindel Lätlaste linn ligi Ustijärwe. Siin nimetatud Lätlaste wanemad Doole ja Paike on muidu tundmata mehed.]

**) Metsapoole ja Sakala, ehk meie keeli, Pernu ja Biljandi maakonna wahel on, nii kui teame, palju metsi ja suuri soid, kus nüüdki teed palju paremad ei ole.

**) Pala jõgi on meieaegne Põltsamaa jõgi ja Nurmekond nüüdne Bilistwere ja Põltsamaa kihelkond Zärwamaa piiril.

paniwad kõik külad põlema, surmasiwad mehi, wõtsiwad naesed, hobused ja lojused ära ja jõudsiwad Särwamaale. Dõse tuliwad nemad tagasi, pidasiwad mängu suure kāraga ja kilpide pääle pbrutamisega, paniwad tõisel päewal linna põlema, pöbrafiwad tõist teed tagasi ja jõudsiwad, saaki ühte wiisi eneste keskes ära jagades, rõõmuga Liiwimaale. Sa kõigel Liiwimaal sündis suur katk ja inimesed hakkasiwad põdema ja surema ja suri suurem jagu inimesi, Toreidast alustades, kus paganate furnukehad matmata maas oliwad, kunni Metsapooleni ja nõndasamati Idumeast*) kunni Lätlasteni ja Wõnnurahwani, ja Dabrel ja Nunnus, kaks wanemat**), ja palju muud suriwad. Riisamati oli Saalalas ja Ugaunias suur suremine ja muis Eesti maakondades, ja palju, kes mõõga tera eest ära oliwad põgenud ja õnnetusest pääsnud, ei wõinud surma witsja eest pääseda. Uga Beweriini Lätlased läksiwad jälle Ugauniasse, wõtsiwad Eesti lasi kunni, kes oma pisukesse waraga jälle oma küladesse tõttasiwad, surmasiwad, mis meeste sugu oli, jättsiwad naesed elusse ja wõtsiwad neid kaasa ja wiisiwad palju saaki ära. Sa kui nemad koju poole käisiwad, tuliwad neile tee pääl tõised Lätlased wasta, kes ka jälle Ugauniasse läksiwad. Mis esimesed järele oliwad jätnud, seda wõtsiwad need; mis esimesed tähele ei pannud, tegiwad need hääks; kes tõiste käest oliwad pääsnud, saiwad nende käe läbi surma; maakondadesse ja küladesse, kuhu esimesed ei puutunud, tungisiwad need, ja kui nad palju riisunud ja wangi wõtnud oliwad, pöbrafiwad nemad ümber. Sa kui need koju läksiwad, tuliwad neile jälle tõised Lätlased wasta, kes Ugaunia poole kõndisiwad, ja mis enne käijatelt mitte weel täieste tehtud ei olnud, seda tallitasiwad need kõigiti täieste ära. Eest kõik mehed, keda nad kätte saiwad, surmasi-

*) Idumea oli Liwlaste maakond, Metsapoolest Iduna pool, Saletja jõe ja Koiwa wahel. Saletja jõgi jookseb Astijärwest wälja ja Riia meresse.

**) Dabrel ja Nunnus oliwad mõlemad Liwlaste wanemad Toreida maakonnas.

wad nemad ära, ei annud ka rikkaille ega wanematele armu, waid sundiswad kõik mõõga teraga surma suhu. Niisamati kui tõisedki, laskis ka Rusuimus kõik, keda ta kätte sai, mõned elusalt ära põletada, tõised tõist wiisi hirmsaste ära hukata, neile kättetajumiseks oma sõbrade eest. Uga ka need tuliwad alles tagasi oma linnadesse, siis tõusiwad jälle tõised Lätlastel üles, arwu järele mitte palju, ja oli see juba neljas meeste hull Beweriiniist, käiswad läbi metsjade Sakala maakonda seuna maakohta, mis Hallisteks nimetatakse, ja et nemad kõik oma majades leidiswad, siis läiwad nemad maha suured ja pisukesed ja surmasiwad neid palju, naesed ja hobused ja lojutsed wõtsiwad nemad ära ja jagasiwad neid eneste keskes ära kõige jaagiga. Selle läbi ära hirmutatud saatsiwad Halliste rahwas ühtlasi tõiste Sakalastega saadikuid Riiga, andsiwad omad pojad käemehiks ja lubasiwad ühtlasi rahu pidada ja tõutasiwad päälegi ristimise sakramenti wasta wõtta. Ka Teodorik, piiskopi wend, piiskopi sulastega, ja Berthold Wönnu linnast kogusiwad sõawäe kofku ja läksiwad, kui talw juba tulemas oli, Ugauniasse ja kui nemad kõik maa Lätlastelt ära rüüstatud ja Tartu linna tühjaks jäetud leidiswad, enne Lätlastelt ka ära põletatud, siis läksiwad nemad üle selle jõe, mis Wete emaks*) nimetatakse, ja kui nemad küladesse tungisiwad ja wähe inimesi leidiswad, läksiwad nemad edasi metsjadesse, kus kõige paksemas rägastikus paganad ühe puust warjupaiga teinud ja kõigilt poolt suured puud maha rajunud oliwad, et sääl, kui sõawägi tuleks, enast ja oma wara alale hoida. Kui ristirahwa sõawägi ligi tuli, astusiwad nemad julgeste wälja, paniwad wäga kawa wasta, sest et tee nende juure raske oli, aga wiimati, kui nemad hulgale enam wasta seista ei jõudnud, pöörasiwad nemad selja ja otsisiwad kõige paksamad metsjad üles. Uga tõised kihutasiwad põgenejaid taga, wõtsiwad mõned

*) Jõgi, mis Läti Hindrik siin „Wete emaks“ nimetab, on meie tuttav Ema jõgi.

kinni, lõiwad neid maha, wedasiwad naesed ja lapsed wangi, ajasiwad sojusjed ja hobused ära ja riisusiwad palju wara. Sest kõigest sestsinatsest maakonnast oliwad inimesed senna põgenenud ja oli neil kõik oma wara kaasas. Kui nad kõik saagi eneste keskes ära oliwad jaganud, pöörasiwad nemad wangidega Liiwimaale tagasi.

Nii oli aastal 1211 Sõulupüha kätte jõudnud ja Sakslaste sõdawägi läks Riiga tagasi püha pidama ja puhkama. Uuel aastal hakati uut sõda.

Sedawiisi sõditi weel mitu aastat suure wihaga edasi, kinni wiimne jõud igal pool Cesti rajadel kustus ja surma rahu werega joobetud maad kattis.

2. Mis Cestlaste naabrid sell ajal tegiwad.

Enne kui Cestlaste suure sõa lõpetusest lubamist mööda räägime, peame siin weel lühidelt mälestama, mis Cestlaste naabrid sell ajal tegiwad, kas werist waenu päält waatasiwad wõi ise ka osameheks astusiwad.

Mis Liwlasted ja Lätlasted tegiwad, oleme ülewal piltkalt ja laialt kuulda saanud. Soome wennad põhjas Soomelase taga ei puutunud ei sõbralikult ega wihawaenus sell ajal meie esivanematega kokku ja oli neil isegi omal maal tegemist küll, sest sellsamal ajal wõitisiwad Rootslased Soomemaale oma walitsuse alla. Meie maale katsusiwad ka siis ju Rootslased tulla, nii nimelt lord Wiru lord Väanemaale, aga pidiwad rahwa wastapanemise pärast jälle pea taganema.

Homnikupoolehed naabrid, Wenelased, püüdsiwad mitukord Cestlasti, nimelt piirlasi Ugaunia rahwast, neile maksusid maksma sundida, aga jäädawat asu ei leidnud ka nemad siin. Nii wõitis nimelt Wene juurwürst Jaroslaw I. Ugaunia maakonna oma alla, wõttis aastal 1030 Tartu linna Cestlaste käest

ära ja ehitas oma kinnilinna, Surjew nimi, asemele. Kui kaua Wenelased Tartusse jäänud ja Ugaunia rahwas neile maksusid maksnud, on teadmata. Et nende jäämine kauaks ei kestnud, näeme sest ära, et nad aastal 1113 jälle suure wäega Ugauniasse pidiwad tulema ja Dtepää linna ära wõtsiwad. Aastal 1130 pidiwad Wenelased Gesslasi jälle sundima maksude maksmisele, mis siiski jälle pea maksmata jäiwad, sest aastal 1191 pidi jälle Tartu ja aastal 1192 Dtepää tule ja mõõgaga sõnakuulmisele sunnitama. Muidu ei kuule meie Wenelastest Ugaunias midagi. Et nemad pärast linnade ärawõtmist suuremat jagu jälle omale maale tagasi läksiwad, piisest wäehulka aga linna kaitsmiseks ja maksude korrajaks seie jättes, siis on kerge mõista, et Gesslased, kui suur hulk üle piiri oli saanud, pea selle eest muretsesiwad, et ka pisem seie jäänud jagu järele pidi käima. Maksude maksmine kestis aga nii kaua edasi, kui neid mõõd puusas kilp käes kofku nõueti.

Gesslastel oli iseäranis nende Wene würstidega tegemist, kes Pihkwas ja Nowgorodas walitjesiwad, kes meie esiwanemaid ka Greeka usku ristida tahtsiwad. Aga nende ristimist wõeti niisama wähe wasta kui nende walitjust.

Kui Sakslased esimest korda Liiwimaale tuliwad, leidsiwad nemad mõnes Liiwlaste ja Lätlaste maakonnas Wenelaste walitjuse ees, sest nõnda kui Gesslastel Pihkwa ja Nowgoroda würstidega tegemist oli, nõnda püüdsiwad jälle Wene würstid Polotski linnas*) Liiwlasti ja Lätlasti oma alamateks teha ja neilt maksusid wõtta, mis neil ka mõneks ajaks korda läks.

Esimene naabrus Sakslastel ja Wenelastel Liiwimaal oli sõbralik, sest Liiwlastega kauplemast ja neid ristimast Wenelased Sakslasi ei keelanud. Aga kui Sakslased sõwawäega seie tuliwad ja jäiwad, läks sõbrus pea waenuks ja mõõd pidi otjust tegema,

*) Polotski linn seisis Wäina jõe kaldal meteaegses Witepski kubermangus.

kumb naaber Liiwimaal peremeheks pidi saama. Et Wenemaa jell ajal lippi lappi mitmesse würstlonda jagatud ja Wenelastel ise oma kodu palju tegemist oli wastastikuse waenu ja koduste sõdadega, siis pidiwad nemad pea Sakslaste eest taganema.

Kui Sakslased Liiwimaa ja ruttu ka Lätimaa ära oliwad wõitnud ja werine Gesti sõda sündis, ühendasiwad mitu korda Gestlased omad sõamehed Bene wäega, et jõudsamalt Sakslastele wasta panna. Aga niisugused ühendused tegiwad küll taplemise werisemaks ja sõa kära suuremaks, jäädawat tulu neist ei tulnud. Muist saatsiwad Wenelased aga ajuti abi, muist tahtsiwad nemad ise peremehed olla, mis Gestlastele niisamati wasta oli, kui Sakslaste soowimised. Nii ei mõjunud ka Wenelastelt loodetud abi.

Päälegi pidiwad Wenelased pea oma kaela Mongolirahwa i kke alla paenutama, kes sügawalt Aasia maalt Europassse tungisiwad ja kui määratumad ja wihased laened üle kõige Wenemaa laiale lagunesiwad. Aastal 1224 sündis Kalka jõe ääres ligi Nafowi merd hirmus lahing Wenelaste ja Mongolite wahel, aga Wenelased saiwad nii ära wõidetud, et neist waewalt kümnes jagu elusalt pääsis. Pea tungis uusi Mongolid pääle ja kõik Wenemaa pidi enam kui kaks sada aastat Mongolite kandma. Ise maha rõhutatud ei wõinud siis Wenelased ka Sakslastele meie maal jell ajal suurt tüli teha.

Seedurahwas, lõuna pool naabrid Lätlaste taga, kes ka mitukord wanast Gestimaale oliwad riisuma käinud, tahtsiwad küll ka pärast Sakslaste seisesaamist wana wiisi mõni kord siit maalt saaki tuua ja tegiwad ka weel mõnikord kahju küll, aga jäädawaks see ei olnud, iseäranis kui Sakslased enam abi Saksamaalt saiwad.

Palju enam tüli, kui kõige tõiste naabritega, oli meie maal, esiti Gestlastel, pärast ka Sakslastel, Daanlastega.

Su enne Sakslasi oliwad Daanlased mitukord sõawäega Gestimaal käinud, aga jäädawat asupaika neile siin weel ei

saanud, et küll Daani kuningad enesele ju wäga wara ka Gestimaal hertsogi nime andsiwad. Gesträhwa wahwus ja Daanslaste omad kodused tülid ei lastnud Daanslaste walitsust meie maal kawa juurduda.

Wiimati pärast aastat 1200, kui piiskop Albert oma mõõga wennastega ju kõige Liwi- ja Lätimaa ja suure jau ka Gestimaast oma wõimuse alla oli wõtnud, sai Daanslaste maade ja mähude himustamisele Gestimaal enam õnne. Aastal 1219 purjetas Waldemar II, liianimega Wõitja, et ta palju maid Lääne mere kaldail oma wägewa käe alla oli wõitnud, ka Gestimaale ja astus siin meie põhjapoolses rannas maale. Gestraste linn Lindanisa langes ja Waldemar ehitas oma linna ajemele, keda Gestraste Daani linnaks hakkasiwad kutsuma, kust siis pärast Tallina nimi on tulnud.

Tallinast püüdis Waldemar oma walitsuse piirid laiemale ajada. Aga see ei olnud tal kerge. Niihästi Gestraste kui ka Sakslased, kes juba Lõunapoolsid Gestimaal jagusid omaks arwasiwad ja nüüd oma walitsuse piiri põhja poole lükkasiwad, ei wõtnud Daanslaste sugugi sõbralikult wasta. Isearanis raske oli Gestraste lugu. Rahelt poolt tungiti pääle, kummale wasta panna, kumba peremeheks wõtta? Hääga ei tahtnud nemad kumbagi ja mõlemilt pidiwad nemad ka see pärast palju kannatama. Ka ristida püüdsiwad mõlemad, Daanslasted ja Sakslased; aga oliwad ju üleüldse Gestraste raskest ristida, siis pidi nüüd nende jüda weel enam oma isaisade usu poole hoidma, sest wõtsiwad nemad Daanslaste ristimise wasta, siis ei olnud Sakslased rahul, ristisiwad Sakslased neid, siis ei kannatanud Daanslasted seda. Aastal 1220 oliwad Sakslaste preestrid Petrus Rakenwald ja meie tuttaw Läti Hindrik Wirumaal nelitõistkümmend küla ristitud ja ka nende külade wanema, Tabelliinus nimi, aga Daanslasted poosiwad Tabelliinuse külki, et ta Sakslastelt ennast ristida oli lastnud. Ristitjad põhja poolt tahtsiwad Lõunapoolistele ja Lõunapoolsed põhjapoolistele ette jõuda ja see sünnitas siis mõni-

ford imelift waidlemist. Nii saatsiwad Daanlased, et aga enam maakonde ja külafid oma kuninga jaoks ära tähendada, mitmesse külasse mehi, kes sääl puust ristid püsti seadsiwad, talumehile püha ristimise wet andsiwad ja neid siis selle weega kodu ome naesi ja lapsi seputada käsksiwad, et nad enne Sakslaste tulemist ära oleksiwad ristitud ja sellega ka Daanlaste alamateks tehtud. Seda jutustab meie Läti Hindrik omas raamatus. Aga raske- mat elu Gestlastele sümitasiwad taplused Daanlaste ja Sakslastega. Oli ju ühele wasta panna raske, tulijate täielisema sõda kuusti ja riistade pärast, siis pidi see kahe waenlase wasta weel palju kibedamaks minema. Sellepärast pidiwad Gestlased pea mõned ühe, tõised tõise käsku wasta wõtma ja kuulma ja nendega siis mõnikord ka oma lihaste wendade wasta sõtta astuma. Aga wiimati selgus asi ja Sakslaste ja Daanlaste wahel tehti aastal 1238 ühendus: Daanlased saiwad Wiru ja Harju maakonna omale, muud Gesti maakonnad jäiwad Sakslastele.

Aga enne kui see sündis, pidi weel palju riieldama ja werd walatama ja isearanis Gestlaste wisa loom murtama ja nende wiimine jõud kurnatama. Kuida see sündis ja siis aastal 1224 Tartu langemisega suur sõda ja Gestlaste wabadus lõppes, tahame nõnda kui lubatud sai, jälle Läti Hindriku üleskirjutuse järele jutustada.

3. Wõitlemine aastal 1222, 1223 ja 1224 ehk suure Gesti sõda lõpetus.

Suwel 1222 oli Daani kuningas Waldemar II. Saaremaale üle mere läinud ja hakkas senna lossi ehitama, et Saarlasi mõne saadud mutsu eest karistada ja neid sõnakuulmisele sundida. Ka piiskop Albert ja selleaegne ordomeister Wolkwiin sõitsiwad senna, et kuningaga waieldawaid asju seletada, isära-

nis selle üle otjust teha, kes kuskil peremees pidi olema. Otsust tehti nõnda, et kõik Liivimaa piiskopi oma kõige õigustega pidi olema, Saalaa ja Ugaunias saidad ilmsikud õigused ordo wennaatele, aga kõik waimulikud Albertile mõistetud, selle tingimiseega, et Sakslased Waldemarile ustayad pidiwad olema ja teda awitama Benelaste ja paganate wasta. Ja Sakslased tõutasiwad temale ustayat abi igapidi. Waldemarile jäiwad põhjapoolsed Gesti maakonnad osaks. Lepingu kindluse tunnistuseks jäeti piiskopi wend Teodorik mõne ordo wennaga kuningal palumise pääle lossi, kõijed Sakslased pöörafiwad Liiwimaale tagasi. Aga kuningas Waldemar purjetas, kui ta rutuga lossi müürid üles oli ehitanud ja omad sõamehed sisse pannud, koju Daanimaale.

Selle ühendusele Daanlaste ja Sakslaste wahel sünnitafiwad pea ka Gesslaste omalt poolt ühenduse wasta. Kõik Gestimaa hakkas tormama, et Daanlasti ja Sakslasti ühtlasti Gesti pinnast suutumaks ära häwitada. Torm hakkas Saaremaal pääle Waldemari uue lossi ümberpiiramisega. Kuida ta algas ja üle kõige Gestimaa ligi kolm aastat mõl-las, kuulutagu meile jälle Läti Hindriku omad sõnad.

„Oli juba piiskopi kakskümmes neljas ammeli aasta — 1222 — ja weel ei kofunud siin maal wagast rahu Saarlased tuliwad kõigist küladest ja maakondadest ja piirafiwad selle lossi sisse ja saatsiwad kõigile mereääristele Gesslastele sõnumed, et nad neile appi tulefiwad. Ja mõned neist läkfiwad Warbulasse*) ja õppiifiwad sääl paterellide ehk masinate kunsti**) tundma, mis Daanlased Warbulastele, kui

*) Warbula oli kindel Gesslaste linn Harjumaal. Weel tänapäew on linna ase ja waremed näha Risti kihelkonnas; rahwas nimetab kohta nüüd Saanilinnaks. Linna ase on 200 jammu lai ja 250 jammu pikk, kiwi müür 20—30 jalga kõrge ümber. Müüriil on kaks wärawat ja lähed sõunapoolsest wärawast kiwi tee wälja rabajest niidust läbi.

**) Paterellid oliwad pijemad ehk suuremad masinad, kellega kiwa waen-lase ja tema laewade pääle ehk linna wijati ehk lasti. Nad kandfiwad ligi 500

oma alamatele, olivad kinkinud. Ja kui nad jälle Saaremaale tagasi olivad tulnud, hakkasiwad nemad paterellistid ja masinaid ehitama ja õpetasiwad ka muid. Ja igauks neist tegi enesele omad masinad. Ja tuliwad kõik kokku seitsmetõistkümnepaterelliga ja wiskasiwad palju ja suuri kiwa wiis päewa järgimööda ja ei annud neile, kes lossis olivad, mitte rahu, sest neil ei olnud majasid ega hoonid, ei asu ega warjupaika lossis, mis weel suuremat jagu üles ehitamata oli, ja palju neist saiwad wigastatud. Aga ka Saarlasteest langesiwad palju, ambuküttidelt haawatud. Siiski ei taganenud nemad sellepärast lossi piiramisest. Pärast mitmepäewalist taplemist ütlesiwad Saarlased neile, kes lossis olivad: „Teie teate ju, et teie sessinatšes lossis meie alalise päälehakkamise eest sugugi pääseda ei jõua, sellepärast anname teile nõuu ja küsime, kas teie tahate meiega rahu teha ja terwelt ja wigastamata kõik wälja tulla ja meie lossi ja meie maad äraanda.“ Lossis olijad, et nad halja taewa all wõitlesiwad ja neil majadest ja kõigist tarwitustest puudus oli, wõtsiwad niisuguse rahu pakumise wasta, läksiwad linnast wälja, wiisiwad omad asjad laewade pääle ja jätsiwad maa ja lossi Saarlastele. Aga Saarlased pidasiwad seitse Daanlast ja Teodoriku, Riia piiskopi wenna, tagasi, käemeheks rahu kinnitamiseks; kõik tõised läksiwad Tallinasse tagasi Daanlaste juure.

„Pärast seda häwitasiwad Saarlased lossi suutumaks maa taha ja ei jätnud kiwi kiwi pääle ja saatsiwad teaduse igale poole Liwi- ja Gestimaale, et nemad Daani kuninga lossi ära wõtnud ja ristiiinimesed oma rajadest wälja ajanud. Ja nemad

jammu kangusele wiiepunnalisi ja kahetümmegi punnalisi kiwa ja purutasiwad kõik ära, mis ette puutus, ehk lingutasiwad asjad, selle külge kiwid puutusiwad, mõne jada jammu kangele. Wastapanijad kaitsewad ennast niisuguste paukude wasta nahk-
kottide taga, mis aganatega täidetud olivad, ehk ka purjeriiete warjul. Wõnikord wifati nendega ka pallisid, mis otjast terawad ja rauutatud olivad, waenlaste selka ehk ka tõrwatud ja pigitatud põlewaid asju. Kudawiisi need wana aja juuredtütid, kui weel püesirohtu ei tuntud, tehtud olivad, ei teata selgeste.

Kihutatiwad paganaid ja Gesticlasi kõigis maakondades julgusele, et nad Daanlaste ikke kõige jõuuga maha raputatiwad ja riis-
tiinimeste nime, kellega neid ikendatud, siit maalt kautatiwad ja endise wabaduse jälle tagasi tootitiwad, üteldes, Daanlaste linn Tallin olewat kerge ära wõtta. Sa nemad õpetatiwad neid masinaid ja paterellistid ja muud sõariistu tegema. Sa sündis ütlemata häda nende maal. Sest kui Saarlased Harju rahwaga omad kurjad ühte nõusse heitmise mõtled Daanlaste ja risti nime wasta täieste ära oliwad kõnelnud, kogutiwad nemad kõik ühtlasi kokku mereääraste Gesticlastega Warbula linna ja sur-
masiwad mõned Daanlastest ja nende preestritest, kes nende juures elatiwad. Sa nemad läkitatiwad Wirumaale saadikuid, et Wirulased nõndasamati teekitiwad. Aga Wirulased ja Tär-
wa rahwas ei julgenud seda teha, sest nad on ullid inimesed ja alandlikumad muist Gesticlastest, waid saatiwad omad preestrid
"rele" ja läkitatiwad neid terwelt Daanlaste loosti."

See sündis jügist aastal 1222. Uus aasta 1223 jõudis kätte ja temaga sõa sõnum ka Sakalasse. Läti Hindrik jutustab edasi:

"Aga Sakalased, kes ordo wennastega üheskoos Wil-
jandi linnas elatiwad, ei jõudnud oma kawalaid südame mõttid nende wennaste wasta enam kauemine tagasi hoida, waid nemad jooksiwad oma mõõkade ja odade ja kilpidega kõik, wõt-
siwad mõned ordo wennad ja nende sulased ja Saksa kaupmehed kinni ja surmasiwad ära. Sa sest et see neljas pühapäew pärast Kolmekuninga päewa oli, mill seda Ewangeliumi loetati: Sa kui Jeesus laewa läks, siis tõusis suur laenetamine mere pääl n. n. e. *), kui preester Teodorik Sumala teenistust pidas ja tõised wennad kirikus oliwad kuulmas, siis tõusis tõe poolest

*) Meie pühapäewased ewangeliiumid ja epistlid, mis nüüdi kir-
kus kuuleme, on ju wäga wanast wälja walitud, ju katoliku ajal, ja on tänase päe-
wani ka Ewangeliumi kirikus jäänud. Ülewal nimetatud Ewangeliium neljandamal
pühapäewal pärast Kolmekuninga päewa seiab Matt. r. 8, 23—27.

suur laenetamine ja kihisemine. Sest kui nemad kõik ordo wenna-
nad ja sulased ja Sakslased ära oliwad surmanud, kes wäljas
loosis oliwad, kogusiwad nemad kiriku juure kofku ja ei püü-
nud mitte palwet teha, waid werd walada, mitte sakramenti
Sumala koas ihaldates, waid Jeesuse Kristuse rahu rikkuda
püüdes, sest nemad kandsiwad Kaini kurjust südames. Nemad
seisatasiwad siis ja jäiwad kiriku ukse ette ja piirasiwad sõariista-
dega wennad, kell sõariistu ei olnud, sisse. Sa et neid kergemine
wälja kutsuda, andsiwad nemad kawalaste kät ja lubasiwad rahu.
Esite tuli wälja Moorig, kes nende kohtuherra oli olnud ja
paganaid liig kergeste uskus; sellele astusiwad nemad köhe kallale
ja surmasiwad teda ära. Sellepärast walmistasiwad tõised,
jeda nähes mis kindlaste ette ära wõis arwata, ennast wasta-
panemisele. Aga et pitk wiiwitus sündis ja neile wiimati rahu
tõutati, läksiwad nemad üksi wälja nende seffa. Sala päält
wõtsiwad sõnamurdjad neid kinni, paniwad neid ahelasse ja sibe-
messe, riisusiwad kõik nende wara ja raha ja hobused ära ja
jagasiwad jeda eneste keskes. Sa surmatud inimeste kehad wis-
kasiwad nemad nurme pääle koertele närida, nõnda kui kirjutatud
on: „Nemad on sinu sulaste kehad lindudele taewa all süüa
annud ja sinu pühade liha maa elajatele; nemad on nende werd
ära walanud kui wet ja ep olnud kedagi, kes neid oleks maha
matnud.“

„Mõned neist läksiwad ära ka ühe tõise lossi juure, mis
Pala jõe kaldal oli, selle nõuga, sääl sedasama teha. Sa
tee pääl surmasiwad nemad oma preestri mõne tõisega ära.
Pärast jeda läksiwad needsamad Sakslased Tärwamaale ja
wõtsiwad sääl Hebbe, ühe Daanlase, kes nende kohtuherra oli,
kinni, wedasiwad teda mõne tõise Daanlasega lossi tagasi, piinasi-
wad teda ja tõisi hirmsaste, kiskusiwad siiskonna wälja ja Hebbe
südametõmbasiwad nemad elusalt ihust, küpsetasiwad teda tulel,
jautasiwad ja sõiwad teda ära, et nad kõwaks saaksiwad ristiini-

meste wasta, ja nende lehad andsiwad nemad koertele ja taewa lindudele süüa*).

„Kui nad selle hirmsa, kurja ja paganalise töö oliwad teinud, läkitasiwad Wiljandi wanemad sellamal päewal Dtepähä ja kihutasiwad neid nõndasamati tegema. Ja Tartulinna rahwale jaatsiwad nemad werised mõõgad, kellega nemad Sakslased oliwad surmanud, ja Sakslaste hobused ja riided täheks. Tartu rahwas wõtsiwad rõõmuga sõnime wasta ja kargasiwad ordo wennaste kallale, sidusiwad neid ja surmasiwad Joannesse, kes nende kohtuherra oli olnud, ja kõik nende sulased ära. Ka kaupmehi surmasiwad nemad väga palju mõõgaga maha; tõised pääsiwad ära ärapeitmise läbi; neid sidusiwad nemad pärast; kõik ordo wennaste ja tõiste Sakslaste kaupmeeste wara wõtsiwad nemad ära, jagasiwad eneste keskes, jättsiwad furnute lehad nurmede pääl matmata. Nende hinged hingaku rahulikult Kristuses. Sell ajal oli Tartus ordo wennaste hulgas nende waimulik kaaswend preester Hartwik, seda istutasiwad nemad kõige rannusama härja selga, sellepärast et ta niisama rannus oli. Ja kui nad teda linnast wälja oliwad wiinud, küsisiwad nemad ome Jumalaid liisu läbi, kumb neil enam meele pärast ohwriks, kas preester wõi härg. Ja liisil langes härja pääle ja ta sai filmapilgul ohwerdatud. Aga preestri jättsiwad nemad elusse

*) Asi on hirmus ja kole küll kuulda. Aga tegu on enam pagana pimedusest ja ebausust, kui armuta meelest ja kangest südamest tulnud. Süda, kõige wahwuse ase, pidi, kui ta ära jõddi, sõdjale wahwust kõrgendama ja kõwenaks tegema wendlaste wasta. Hirmust ebausku ei jutustata mitte üfina meie esiwanematest siin Läti Hindriku raamatus, waid teda leitakse ka muu rahwa seas ja weel kristlikul ajal. Wuttke kirjutab Saksharaha ebausust korra nõndasama koleda tüki: „Kes kolmeaastase lapse südame enesele on saanud, näeb kõik salaja wara ära, ja kes jündimata lapse südant enesega kannab, sell läheb warastamine forda ja ta jääb kinni wõtmata. See wiimane ebausl sünnitas ennewanast hirmsaid kurjategusid, teatawast weel seitsmetõistümne aastajaa leflajal, nii et mõrtsukad ja wargad raskejalgid naefi ära surmasiwad, et nimetatud nõia asja kätte jaada.“ Waata: Dr. Wuttke, der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. Hamburg 1860. Lehel. 101.

Sumalate tahtmise järele, siiski sai ta suure haawa, mis tal pärast terweks tehti."

"Pärast seda läks sõnum wälja üle kõige Gestimaa ja Saaremaa, et nad taplesiwad Daanlaste ja Sakslaste wasta. Ja nemad läkitasiwad ristiniime wälja kõigist omist rajadest. Aga Nowgorodast ja Pihkwast kutsusiwad nemad Wenelasi appi ja tegiwad nendega kindla rahu ja paigutasiwad neid mõned Tartusse, mõned Wiljandisse ja tõised muu linnadesse, taplema Sakslaste ja Roomafuluste ja kõige ristirahwa wasta, ja jagasiwad nendega ordo wennaste ja kaupmeeste hobused, raha ja kõik wara ja kõik, mis nad ära oliwad wõtnud, ja tegiwad omad linnad wäga kindlaks. Ja nemad ehitasiwad paterellisid kõigis linnades ja õpetasiwad üks kõigile wiskamise kunsti ja jagasiwad eneste keskesse suure hulga ordo wennaste wiskamise masinaid ära, mis nad oliwad riisunud. Ja nemad wõtsiwad omad naesed, kellest nad oma ristiusu ajal oliwad lahkunud, jälle tagasi*) ja kaewasiwad omaste surmekohad, mis kiriku aedadesse oliwad maetud, haudadest wälja ja põletasiwad neid oma wana pagana wiisi ära ja spetsiwad enast ja oma majasid weega ja puhastasiwad neid lundadega ja püüdsiwad sedawiisi ristimise sakramenti omist rajadest koguni ära häwitada."

"Ja Sakalased läkitasiwad Riiga saadikud ja lastsiwad ütelda, nemad nägewat küll hää meelega rahu tegemist, aga millasgi ei tahtwat nemad edespidi ristiusku wasta wõtta, nii kaua kui weel aasta wamne ehk küünra kõrgune poisikene nende maal järele jäänud. Ja nemad nõudsiwad ome poisikest tagasi, kes käemeheks oliwad antud**), ja tõutasiwad, ordo wennaksid,

*) Gesti lastel oli, nõnda kui juba üteldud sai, keelamata mitu naist wõtta. Kes ristitud sai, pidi ühe naese meheks jääma ja üleawulised naesed ära lahutada lastma. Sell korral langewad palju pagana usku tagasi ja wõtawad siis ka omad tõised naesed tagasi.

**) Käemeesteks ehk wastutajateks rahu kinnitamiseks pididwad iseäranis kihelkondade wanemad omad poisilapsed andma. Kui käemeeste andjad rahu tingimisi ei täitnud, oli wastanikkudel luba, käemeestega oma arwamise järele tallitada.

kes weel ahelates nende juures elus olivad, tagasi anda, iga käemehe eest üht wenda ehk kaupmeest, mis ka sündis."
 „Pärast seda algas kõigis Gestimaal rajades uueste sõda. Gesti Saarlased ja randlased ja Warbulased piirasid ühtlasi Järwalastega ja Wirulastega pitka piiramisega Daanlasi Tallinas, kummi Isfand neid päästis. Gesti kui nemad lossis üliwäga ja kaua wäsitatud olivad, läksiwad Sakslased Daanlastega wälja neile wasta, taplesiwad nendega ja Sumal ajas Gestilased paku põgenema ja neid langes palju ristirahwa kätte surma leides, ja teisid põgenesiwad. Ja ristiinimesed wõtsiwad nende härjad ja nende hobused ära ja palju saaki ja kiitsiwad Sumalat, kes neid ka seekord nii suurest kurjast oli päästnud.“

„Kui ka Lätlased kõik kurja nägiwad, mis Gestilastel jüdames oli Liwimaa wasta, hakkasiwad ka nemad koke sõdima Gestilaste wasta. Ja Ramelo oma meestega ja Bargribbe tõiste Lätlastega*) tõttasiwad Ugauniasse, wõtsiwad inimesi kinni ja surmasiwad neid ja saiwad palju saaki. Ja kui nad koju olivad saanud, läksiwad jälle teisid ja tegiwad niisamajugust kahju. Sedasama wiisi tõttasiwad Gestilased, Lätlasi taga kihutades, Lätimaale ja tegiwad niisamajugust kahju.“

„Pärast seda läksiwad ka ordo wennad Ugauniasse, rüüfusiwad ja põletasiwad mõned külad ära ja tegiwad Gestilastele sedasamajugust kahju. Ja kui nemad Riiga tagasi tuliwad, palusiwad nemad piiskopi mehi ühtlasi kõige Sakslastega, et need neid awitaksiwad Gestilaste wiha wasta. Aga need wasta siwad kõik ühtlasi kui ühest suust: „Kui teie tahate püha neitsi Maarja kirikule ja Riia piiskopile nende kolmandama jau Gestimaast osaks jätta ja piiskopi Hermannile tema kolmandama jau keelamata tagasi anda ja tahate rahul olla oma kolmandikuga,

*) Ramelo ja Bargribbe olivad Lätlaste wanemad Trikiti maakonnas, nüüdses Walga maakonnas. Ramelo oli Lätlaste wanema Talibaldi poeg. Et Gestilased Talibaldi tules põletades ära olivad surmanud, siis oli Rameloki jearanis asja, neile isa surma kätte maksta.

siis tahame meie hää meelega teid awitada." " Ja nemad lubasiwad kohe piiskoppidele nende osad täielt kätte anda*). Siis tõusiwad kohe kõik kiriku mehed üles ja kutsusiwad oma Liivlaste ja Lätlaste seast sõawäe kofku ühtlasi Riiglastega ja ordo wendadega. Ja nemad läksiwad Sakalasse ja kui ju koitma hakkas, jõudsiwad nemad Wiljandi ette. Ja Gestlased tuliwad wälja ja wõitlesiwad nendega kolmandama tunnini**). Ja nemad läksiwad edasi, jautasiwad oma sõawäe igale poole küladesse ja riisusiwad maad, wõtsiwad kinni ja surmasiwad niipalju kui nad leidsiwad. Ja sõawägi tuli jälle kofku ja nemad pöörasiwad tagasi Liiwimaale ja wõitlesiwad losji ees Pala jõe ääres kolm päewa. Ja mõned läksiwad üle Pala jõe, riisusiwad ja põletasiwad kõige Nurmekonna ära ja surmasiwad säääl wäga palju. Ja kui nad tagasi tuliwad seltsimeeste juure, pöörasiwad nemad kõige sõawäega tagasi Liiwimale. Ja kõigil meestel, keda nemad wangi oliwad wedanud, rajusiwad nemad pääd otsast, et kätte maksta üleastujatele ja sõna pidamata rahwale. Ja nemad jagasiwad saagi ära ja kiitsiwad seda, kes kiidetud on igaweste."

Nõnda oli kewade 1223 kätte jõudnud. Läti Hindrik jutustab edasi:

"See oli piiskopi kaksikümnes wiies aasta ja weel ei olnud kirikul rahu sõdadeft ega sõa raskustest. Sest kui piiskop Bernhard, kes esimene Semgallide piiskop oli***), hulga ristijõitjatega Saksamaalt tagasi tuli, kogusiwad Sakalased ja Ugania rahwas ligimeste maakondadega suure sõawäe kofku. Ja

*) Nii oli Gestima kolmele peremehele ju ära jagatud, aga ordo wennad, kes kõige enam waewa pidiwad nägema, tahtsiwad nüüd ka suuremat osa saagist, mis piiskopid neile anda ei raatsinud. Piiskopi Alberti kõrwal oli ka kõi piiskoppid, et küll Albert Riias päämees oli. Nimetatud Hermann oli Alberti wend ja pärast piiskopiks Tartus. Lemast jaame edespidi enam kuulma.

***) Kolmas tund on meie arwamise järele kellsu üheksa ajal enne lõunat.

***) Semgallid oliwad Läti seltsi rahwas tänafel Kuuramaal.

kui nemad Ümera jõe kaldale tuliwad, Lätlaste maale, riisufiwad nemad see ära ja surmasiwad palju Lätlast ja wedasiwad nende naesed wangi, jautasiwad oma sõawäe üle kõige maakonna laiale ja rõhkufiwad maad suure rõhkumisega. Seit mõned läksiwad Trikitisse, mõned Rosulasse*), mõned jälle Metsapoole maakonda ja weel mõned Toreidasse, leidsiwad mehi ja naesi suure hulga kõigis külades, surmasiwad neid palju, wedasiwad muist wangi, ja kui nad palju saaki oliwad saanud, pandsiwad nemad kõik külad ja kiritud tule kätte ja tegiwad neid tuleleekidega puhtaks. Ja pärast seda tähendasiwad nemad Letegorwe oma sõawäe kofkutulemise paigaks kõige saagiga. Aga Nameko käis mõne Lätlastega Gestlaste selja taga ja juhtus kogemata Urelas**) Waremariga kofku, kes Wenelaste päälit Wiljandis oli olnud, ja ta surmas teda ära mitme tõise Wenelase ja Gestlastega. Ja nemad wõtsiwad sõariistad ära ja palju saaki ja läksiwad jälle Wõnnu linna tagasi.†

„Aga Riiga tuli sõnum kõigest kahjust, mis Liwlasted ja Lätlasted oliwad kannatanud, ja kõik nutsiwad ja kaebasiwad oma kaaswendade pärast, kes surma oliwad saanud ja ei wiibinud enam, waid paniwad omad kotid, leiwad ja rätid maha, niihäste ratsa- kui ka jalamehed***), ja läksiwad Toreidasse, ordo wennad ristisõitjatega, kaupmehed ja Liwlasted; ja kui nemad kuulajaid oliwad saatnud, leidsiwad nemad, et waenlased Letegorwest juba ära oliwad läinud, ja kihutasiwad neid taga päewa ja ööse. Suurest waewast wästinud, pööراسiwad pärast seda kõik jalamehed ja ka tõised suuremat jagu Riiga tagasi.†

*) Rosula on muidu tundmata paik Trikiti, tänase Balga maakonna, ja Metsapoole, tänase Iunapoolesse Pernu maakonna, wahel.

**) Urela oli Liwlaste linn Wõnnu linna ligi; meie ajal leiame siäl mõisa ja walla, kellel Saksakeeli „Drellen“ nimi.

**) See on: heitsiwad omad igapäewased asjad kõrwale ja paniwad ennast sõa mundrisse.

„Alga kes kindlad omas südamas olivad paganatele kätte maksma ja ennast müüriks seadma Issanda koja ette, need ei läinud tagasi. Nende hulgas oli Joannes, päapreester ja püha neitsi Maarja kiriku praost, preester Daniel ja ordomeister Bolkwiin, need kinnitasiwad ka muud, neid julgusele äratades ja manitsehes, et nad ustawad ja wahwad oleksiwad Issanda taplemissi taplema usust langenute ja julgete wasta. Ja ordo wennad Siguldast ja Wõnnu linnast ja suur hulk Liwlasti ja Lätlasti ühendasiwad ennast nendega ja kihutasiwad waenlastele järele seda teed, mis Roiwa jõe poole läheb; aga waenlased olivad tõist teed, mis kiriku poole Ümera jõe ligi läheb, ära läinud; ja nemad olivad omad hobused õõfeks kirikusse pannud ja tegiwad muud kurja ja täitsiwad oma paha himu wangi wõetud naeste ja neitsitega säälsamas pühas paigas, rüüstasiwad ja põletasiwad wilja ja hooned ja kõik ära, mis preestri päralt oli. Ja hommiku wara läksiwad nemad edasi Ümera kaldale. Ja sündis, kui juba üks jagu sõawäge Ümera jõe fillast üle oli läinud, tuliwad äkiste ristiinimesed tõist teed külje poolt, tungistiwad waenlase sõawäe keskpaika ja taplesiwad nendega ja usust langenud Gestlased läksiwad wäga julgeste neile wasta. Alga wiimati tegi neile see hirnu, kes wanast Wilisti rahwast hirmutas, kui nemad Taweti ees põgenesiwad. Ja Sakslased wõitlestiwad nendega ja Gestlased põörasiwad selja ja põgenesiwad ristiinimeste ees. Ja nemad kihutasiwad neid taga ja tuulutasiwad neid kui aganaid ja tallasiwad tee pääl maha, kus nad läksiwad, ja surmasiwad neid wäga palju. Tõised jälle kihutasiwad tõisi taga kummi fillani ja surmasiwad neid palju tapeldes fillani, kus ordowend Teodorik, üks wahwa, julge ja jumalakartlik mees, langes, odaga läbi pistetud; aga tõised läksiwad üle silla ja ühendasiwad ennast. Alga nemad jätsiwad kõik saagi ja hobused maha, surmasiwad mõne wangi ja põgenesiwad jalgsti metsadesse. Ja neid oli surmatud enam kui kuusjada, tõised saiwad metsas hukka, mõned uppusiwad Roiwa jõkke, mõned aga saiwad häbiga koju sõnu-

mid wiima. Aga ristiiimejed, Sakslased, Liivlased ja Lätlased, wõtsiwad nende saagi ja hobused ja lojused ja jagasiwad neid eneste keskes ühtewiisi ära ja omad wangi wõetud kaaswennad, niihäste mehed kui naesed, päästsiwad nemad endisele wabadusele, tänasiwad ja kiitsiwad seda, kes ei mitte seekord üksina, waid igal ajal nende eest wõitles Liiwimaal ja neile suurt wõitu kinkis usust langenud rahwa üle igal ajal."

Läti Hindrik jutustab edasi:

„Kui ristiusust taganenud Gestlased Ümera jõe ääres olid wad maha löödud, läkitas piiskop Bernhard igale poole Liwi- ja Lätimaale ja kutsus kõik, niihäste kiriku mehed, kui ka ordo wennad Liivlaste ja Lätlastega, et nemad kõik tuleksiwad, Gestlaste wasta taplema. Ja need tuliwad kõik kokku ustawaiste sõna kuuldes; nende hulgas olid ka ristisõitjad kaupmeestega; mõned läksiwad laewaga Koiwa jõe mööda, mõned jalgsi, mõned oma hobustega; nad tuliwad kokkutulemise paika kaheksa tuhandega. Kui nemad siin suurtwiisi nõuu olid wad pidanud ja kokku kõnelnud, ruttasiwad nemad Gestimaale ja piirasiwad Wiljandi linna, mis juba kümne aasta eest Sakslased ära olid wõtnud ja ristiusule alahelitlikuks teinud, nüüd tõist korda sisse, walmistasiwad pisukefi masinaid ja paterellisid, ehitasiwad ühe väga kindla ja kõrge torni puust, liigutasiwad seda kraawi ääre, et linna alt õõnsaks kaewada*). Aga neile tegiwad väga palju tüli kiwiiskajad linnas. Gest neil oli väga palju ordo wendade kiwiiskamise masinaid linnas ristiiimeste kiwiiskamise masinatele wastata ja nemad olid wad paterellisid ja masinaid ehitanud ristiiimeste masinatele wastata; need taplesiwad üks tõist wasta mitu päewa! Gest

*) Niisugused tornid olid enamiste mitmekorralsised. Päälmistest jagudest sõdisiwad sõamehed linna rahwaga, alumistest kaewati müüri alt õõnsaks ehk püüti teda muidu lõhkuda. Et siin üksina kaewamisest jutt on, siis peame arwama, et torn iseäranis ka selle tarbeks ehitatud oli, wistist et muidu kõrge walli alustele ligi ei ulatatud.

linna piiramine algas Augusti kuul Peetruse ahelate pühal*) ja Maarja taevaminemise pühal**) andsiwad nemad ennast piirajate kätte. Sest et väga suur kuum ja linnas hull inimesi ja lojussid oli, kes nälja ja janu pärast jõuetumaks läksiwad, sündis suur katk furnukehade halvasti haisust linnas, ja inimesed hakkasid pödema ja surema, ja et tõised, kes veel järele olivad jäänud, enam wasta ei jõudnud panna, siis andsiwad nemad ennast kõige oma waraga elusalt ristiinimeste kätte, iseäranis sellepärast, et nad nägiwad, kuidas linn ristiinimestelt juba tõistkorda põlema pandi ja nemad kõik olivad ära katsumud enese ja linna hoidmiseks. Sellepärast tegiwad nemad ristiinimestega rahu, tuliwad linnast välja, wõtsiwad kristliku elu iffe jälle enese pääle ja lubasiwad, et nad edespäi ilmaški enam usu sakramentisid usust taganemise läbi rikkuda ei taha, ja töutasiwad oma kurja tööd tasuda. Ja ordo wennad ja kõik Sakslased jätsiwad neid elusse, et nad küll oma elu ja wara oleks pidanud kautama. Aga Wenelased, kes linnas olivad ja usust langenutele appi olivad tulnud, saiwad pärast linna ärawõtmist sõameestelt linna ees kõik lülli poodud, tõistele Wenelastele hirmutuseks. Ja kui kõigiti rahu oli tehtud, läksiwad ristiinimesed linna, wõtsiwad kõik, mis sääl oli, ära, ajasiwad hobused ja lojussed välja ja jagasiwad neid eneste keskes ühtwiisi ära, aga inimesed lastsiwad nemad küladesse minna.

„Kui saak jagatud oli, läksiwad nemad edasi tõise linna ette Põlala jõe kaldal ja sõdisiwad nendega sääl nõndasamati. Aga need kartsiwad piiramist ja katku ja suremist, nii kui see tõises linnas oli sündinud, ja sellesarnasti häda ja andsiwad ennast kõige ristiinimeste kätte, palusiwad aga oma elu ja wabaduse pärast ja jätsiwad kõik oma wara sõawäele. Ja ristiinimesed

*) Peetruse ahelate püha on esimesel Augusti kuu päewal.

**) Maarja taevaminemise püha on wiieksikümneks Augustil. Seda päewa nimetatatakse ka Nuzzi Maarja päewaks.

jättsivad neile elu ja wabaduse ja saatsivad neid oma küladesse, wõtsivad enesele palju saaki ja kõik hobused, lambad, tõurad ja kõik, mis linnas oli. Ja nemad pöörasivad rõõmuga koju Liwimaale ja kiitsivad Sumalat mõlema linnade kättesaamise ja selle pöörase rahwa tõisefordse ikendamise eest.“

„Uga Sakalast oliwad wanemad Wenemaale läkitatud raha ja hulga kingitustega, kes nemad wahest jõuaksivad wene würstisid wälja kutsuda appi Sakslaste ja Roomausuliste wasta. Ja Susdali würst*) läkitas oma wenna ja temaga suure sõawäe Nowgorodlastele appi ja temaga tuliwad Nowgorodlased ja Pihkwa würst oma meestega. Ja sõawäe suurus oli arwata kaksküm- mend tuhat meest. Ja nemad tuliwad Ugauniasse Tartu ligi ja Tartu rahwas saatsivad neile suuri kingitusi ja andsivad würsti kätte ordo wennad ja Sakslased, kes nende juures wangis oliwad, ja hobused ja kiwiwiskamise masinad ja palju muud asju ja palusivad abi Roomausuliste wasta. Ja würst paigutas omad mehed linna, et ta walitseks Ugaunias ja kõigel Eesti- maal. Ja würst läks Dtepähä ja tegi sääl nõndasamati. Siis pööras tema oma sõawäe Liwimaa poole . . . ja Ugaunia rahwas saatsivad teda ja tema sõawägi oli väga suur. Ja sääl tuliwad temale Saarlased wasta, need palusivad teda, et ta oma sõawäe Daanlaste wasta Tallinasse läänaks; pärast Daanlaste ärawõitmist olewat kergem Liwimaa rahwa kallale astuda; ja nemad ütlesivad, Riias olewat palju ristisõitjaid, kes walmid temale wasta minema. Ja würst kuulis nende kõnet ja pööras tõist teed tagasi Sakalasse. Kui ta Sakala Sakslastelt juba koguni ära wõidetud, mõlemad linnad wõetud ja omad Wenelased Wiljandis lülli poodud leidis, sai ta väga wihaseks ja kustutas oma wiha Sakalastesse hakates ja rõhkus jeda maad suure löögiga. Ja kõik, kes Sakslaste käest oliwad pääsnud ja suure

*) Susdali würsti maa oli taga Nowgoroda linna Wolga jõe kaldal, kus nüüd Wladimiri kubermangu leiame.

kattu küüsiit linnas, langesiwad nüüd, tõised päästsiwad ennaft metsjadesse põgenedes. Ja ta läks oma suure sõawäega Järwamaale ja kutsus koku enese juure Järwalased ja Wirulased ja Warbulased Saarlastega. Ja nende kõikidega piiras ta Daanlaste linna Lindanisa*) sisse ja taples Daanlastega neli nädalat ja ei jõudnud neid ära wõita ega nende linna, sest et linnas palju kiwiskajaid oli, kes palju Wenelasi ja Gestlasi surmasiwad. Sellepärast pööras Susdali würst kõige oma sõawäega tagasi Wenemaale. Küll oli seesinane sõawägi väga suur ja wahwa ja kutsus Daanlaste linna ära wõtta Saksa wiisi, aga ei jõudnud. Kui nemad maakonna rüüstanud ja ümberringi ära oliwad riisunud, läksiwad nemad wiimati omale maale tagasi."

"Selljal ajal oliwad ordo wennad ja tõised Sakslased piisukeste meeste hulgaga Tartu linna sisse piiranud ja taplesiwad nendega wiis päewa. Ja sest et nemad nii kindlat linna piisukeste hulgaga ära ei jõudnud wõtta, siis riisufiwad nemad maad ümberringi ja läksiwad kõige oma saagiga koju Liiwimale."

"Pea pärast kogufiwad ordo wennad sõawäe ja tungisiwad Gestimaale ja lõiwad Järwalasi suure lõogiga selle eest, et nad ikka sõda hakkasiwad Daanlaste wasta, ja surmasiwad ja wõtsiwad neid palju kinni ja saiwad palju saaki. Ja Järwalased tuliwad nende juure Ketisse külasse**) ja lubasiwad alalist ustawust Sakslastele ja kõigile riistiinimesile. Pärast seda läksiwad nemad kohe nende rajadest wälja ja pööراسiwad tagasi omale maale kõige saagiga."

"Pärast seda läkitasiwad Nowgorodlased ühe würsti Westjeka ja andsiwad temale raha ja kaks sada meest kaasa ja uskufiwad tema kätte walitsuse Tartus ja tõistes maakondades,

*) Lindanisa oli wana Gestlaste linn; pärast ehitasiwad, Daanlased oma linna asemele, mis Gestlased Tallinaks hakkasiwad nimetama, nõnda kui ju ülemal üteldud sai.

**) Ketis ehk Keitis oli suur küla Järwamaal Wirumaad wasta.

mis ta omale ära jõuaks võita. Ja see würst tuli oma mees-
tega Tartusse ja linna rahwas võtisivad teda wasta rõõmuga,
et nemad kõwemaks saaksiwad Sakslaste wasta. Ja nemad
andsiwad temale maksusid ümberkaudistest maakondadest. Ja
kõikide wasta, kes maksusid ei maksnud, läkitas tema sõawäe
ja rüüstas kõik maakonnad ära, kes temale wasta paniwad,
(Waigast*) Wirumaani, Wirumaast Järwamaani ja Sakalani,
ja tegi ristiiinimestele nii palju kahju, kui jõudis."

Aasta 1223 läks wiimati otsja ja algas uus aasta,
mill Geshlaste wiimine jõud lõppes.

"Pärast Jõulu püha — see on: uue aasta hakatusel
1224 — mõtlesiwad Riiglased Tartu linna sisse piirata. Ja
nemad tuliwad ordo wendadega ja ristijõitjatega ja Liitlastega
ja Lätlastega Astijärwe juures kokku ja neil oli suur sõawägi.
Säääl tuliwad neile Daanlased meele, kes juba kaua kiusatuses
oliwad, sest nende wasta taplesiwad kõik ümberkaudised maad ja
rahwad. Ja nemad jätsiwad seekord Tartusse minemata ja
läkisiwad kõik ühtlasi suure sõawäega Harjumaale. Ja nemad
piirasiwad Loone linna sisse, wõitlesiwad nendega pea kaks nädalat,
ehitasiwad masinaid ja paterellisid ja ühe wäga kõwa punst
torni; seda liigutasiwad nemad linnale ligi, et nemad alt kae-
wada ja ülewelt kergemine nendega sõdida wõiksiwad. Ja kui
Daanlased seda kuulsiwad, saiwad nemad rõõmsaks ja tuliwad
ja tänasiwad neid, et nad nende pääle oliwad halastanud ja
neile appi tulnud. Uga pärast seda saiwad palju kiwiniskajate
läbi surma ja masina meistrite läbi maha löödud ja kõised
hakkasiwad raskeste põdema ja surema. Vääle see jõudsiwad
ka kaewajad juba kindluse päälmise jaule ligi, nii et linna
rahwas juba kartsiwad kokkulangemist kõige kaewanduga. Selle-
pärast palusiwad nemad Sakslaste sõawäge wiimati ärdaste, neie

*) Waiga ehk Waigala oli maakond Oma jõest põhja pool, kus nüüd
meie ajal Tartu, Kodawere ja Maarja kihelkonda leiame.

elu ja wabadust jätta. Ja nemad kinkisiwad neile elu ja tegi-
wad linna tuhannikuks. Aga kõik hobused ja tõurad ja lojused
ja wara ja raha ja riided ja kõik mis linnas oli, wõtsiwad
Sakslased enestele ja jagasiwad eneste keskes ära Liivlaste ja
Lätlastega. Aga Daanlastele andsiwad nemad inimesed tagasi
ja töised saatsiwad nemad keelamata oma küladesse."

"Sellamal ajal läkitasiwad Sakslased mõned omast sõawäest
tõise kohta kolme pijsma linna ette, mis sääl ligi oliwad, ja
ahwardasiwad neid sõaga, kui nemad emast kätte ei tahaks anda.
Ja need kolm ligimest linna andsiwad ennast Riiglaste kätte ja
saatsiwad neile maksusid ja palju waiwu sellinatjel sõakorral.
Ja Riiglaste sõawägi pööras ümber Särwamaale ja mõned
läksiwad wälja maad riisuma. Ja Särwalased ja Wirulased
tuliwad neile wasta ja palusiwad ärdaste rahu selle tõutamisega,
et nemad edespidi ilmaški ristiusu sakramentisid enam rikkuda ei
taha. Ja nemad tegiwad jälle rahu nendega, wõtsiwad neilt
käämeši ja oliwad neile armulised. Siiski sündis pärast neile
palju tüli Daanlastelt, täänamata külalistelt, kes nendega taple-
siwad, et nemad rahu ja ristiusu ikke Riiglaste käest wasta
oliwad wõtnud. Ja Riiglaste sõawägi pööras Liiwimaale tagasi
rõõmuga ja kiitis Jeesust Kristust, kes neid alati terwelt ja
wigastamata edasi juhatas igal sõa käigi teel."

"See oli piiskopi Alberti kakskümnes kuues ammeti aasta
ja weel ei olnud kirikul rahu sõdadeft. Sest würst Westfeka
tegi Tartu rahwaga palju tüli kõigele maale ümberkaudu. Ja
Lätlased ja Liivlased käiswad sagedaste piisukeste hulgakestega
neile wasta ja ei jõudnud neile midagi teha. Aga pärast
Lihawõtte püha kogusiwad ka ordo wennad jälle sõawäe, pii-
rasiwad Tartu sisse ja taplesiwad nendega wiis päewa, aga ei
jõudnud linna ära wõtta, sest et neid wähe oli. Ja kui nemad
maa ümberkaudu ära oliwad riisunud, pöörasiwad nemad oma
saagiga tagasi Liiwimaale."

„Sellamal ajal tuli auväärt piiskop Albert Saksamaalt tagasi hulga ristijõitjatega ja kõige oma meestega. Ja temaga tuli tema niisama auväärt wend, piiskop Hermann, kes juba mõni aeg tagasi Gestimaa piiskopiks walitud ja ära õnnistatud oli, aga Daanlaste kuningas keelas teda mitu aastat oma piiskopkonda tulemast. Aga kui Daanlaste kuningas wangi ära oli wiidud Sakslastelt Saksamaale, läks nimetatud Riia piiskop seesama oma wennaga küniga juure, temalt luba nõudma. Ja kuningas andis järele, et ta pidi Liiwimaale minema ja Liiwimaalt Gestimaale oma piiskopkonda. Kui need samad Riiga jõudsiwad, wõeti neid suure rõõmuga wasta Riiglastelt ja kõigilt Liiwimaal. Ja kõik rõõmustasiwad ühtlasi ja kiitsiwad Jumalat, et pärast palju hädaohtu ja kurba sõda pea kõik Gestimaa jälle ära oli wõidetud ja kätte saadud, maha arwatud üksina Tartu linn, kellele kättemaksmine Jumalast tulema veel wiibis.“

Kuustõistkümmend aastat oli Gestimaal sõditud, rüüstatud, maad ja inimesi kurnatud, sedawiisi, kuida ülewal pitkemalt oleme kuulnud. Veel seisis Tartu, kõige kindlam linn ja pääpaik Gestimaal, wiinne Gestlaste tugi, keda nemad nüüd veel Wenelaste abiga hoida püüdsiwad. Aga juwel 1224 pidi ka see wiimane kindlus langema ja wiimati hirmsale sõale ots tulema. Wana aja sündimuste tundja Shlözer jutustab jest nõnda:

„Algumias Oma jõe kaldal oli ühendatud waenlaste käes veel kindel linn Tartu ja et seda Gestlaste pagana aja pääpaika ja kindlust üksford ommeti igaweseks ajaks julge hoobiga ära häwitada, saatis piiskop Albert nüüd igale poole Liiwimaale ja rüütlite lossidesse sõnnume uueste sõateele minna põhja poole. Wäsimata usinusega täideti tema käsku. Arwata Augusti kuu algusel oli jõtta walmistamine tallitatud ja tuttawasse kogumise paika Ustijärwe kaldail tuliwad ligimailt ja kaugelt Sakslaste, Liwlaste ja Lätlaste parwed hulgana kokku. Albert

ise tuli jenna kõige kõrgema waimuliku seisuse liikmetega, et wiisiks saanud kombel üleüldisel sõa nõupidamisel plaani teha ettewõetawa sõakäigile. Kui nõu oli peetud läks sõawäe ejiots minema, arwatawaste, et moona muretseda ja maa-kohte kuulajatel läbi käia lasta. Tema taga käis pääsõawägi ja sellega jõudis Albert Maarja taewaminemise päewal, 15 mal Augustil, laia lagendikkudele, mis uhket Gesti linna kõigilt poolt ümbritsejivad. Wiiwitusetä mõõdeti siin leeri plats ära ja nii kaua kui üks jagu sõawäge telkised ja tallised üles tegi, saadeti tõine jagu ligimeste metsadesse puid raiuma paterellide . . . ja muu wiskamise riistade ja piiramise masinate ehitamise tarbeks, mis kauge teekäigi pääle kaasa wõtta wõimata oli olnud. Aga kõige enam hoollt kanneti juha ejiotsja liikuma puust torni ehitamise eest, mis waenlaste linna müüri kõrguseni üles pidi tehtama, et siis wana Roomlaste wiisi järele wastapanijatele linna sees jõudsamine ja tugewamine pääle paugutada. Wärawaid ja linna müürised torni masinate ja müüri lõhkujatega purustada, mis weel sell ajal ka sõatarga wana aja rahwa eeskoju järele pruugitawaks oli, seda ei wõinud linna kõrge ja äkilise seisju pärast mõteldagi. Siin ei wõinud muud midagi teha, kui lagedalt wiskamise masinaid ja torni otsast ambuküttised tööd tegema panna, et nõnda linna sees nii palju kahju teha kui wõimalik. Oliwad nii kaitsjad linna müüri päält ära peletatud, siis wõis torni katsuda redelitega. Terwina kahetsa päewa järgi mõõda ehitati torni kallal. Kõige kõwemad ja suuremad puud meisterdati kokku, et temale tarwilist kindlust anda. . . . Wiimati sai määratu ehitus walmiks. Sündsal kohal täideti linna kraaw hau kubudega ja puiega, torn liigutati seft sillast üle, üsna linna mäe ääre alla, ja ööd ja päewad kaewati ja kühweldati, et mäge ühelt poolt ära kasida ja suurt torniehitust tema julge ambuküttidega ikka ligimale jellesinatse augu sisse aegapidi kurni linna müürini edasi lükata. Aga ühtlasi tegiwad jätmata ka paterellid ja tõised wiskamise masinad tööd

ja nõnda kui osawad Wenelaste ambukütis mõne hää surma noole Sakslaste laagrisse jaatsiwad, niisamati wiskasiwad ka need kõigilt poolt oma suurte masinate abiga tulisid rana tülka ja potta, mis tuliste asjadega täidetud oliwad, linna. Sedawiisi läks hull aega mööda. Mitu päewa wõideldi ühtepuhku jätmata. . . . Taplusele ei nähtud otša tulema. Küll liikus torn linnale ikka ligimale, aga Gesslased ja Wenelased ei näidanud mehise wastapanemise puudust ja wiskamise masinatega mõistisiwad nemad wäga tugewaste ja jõudsa te tallitada. Wiimati astusiwad piirajad kokku uut sõa nõuu pidama. Üks nende auwamaist päälikuteist andis nõu, wiibimata kõige jõuga torni jooksta. See nõu kiideti hääks. Juba kõisel hommikul pidi see sündima ja kellu üheksa aega torn hakkama. Päew tõusis, hommiku palwe tehti ära, otšuse filmapill ligines. Kogemata oliwad Gesslased õo ajal iseäranis tubliste tööd teinud, et Sakslaste torni põlema panna. Linna müüri sisse oli suur auk tehtud, kust nemad wahetegemata tulirattaid*) ja kuue puukimpa waenlase ehituse pääle loopisiwad. Aga piirajad oliwad juba ette seda ära arwanud. Suure rutuga muretsiwad nemad mis kustutamiseks tarwis, kus ehitus tuld külge oli wõtnud, ja rikuwad lahjutegijad tulirattad ära. Ühtlasi oli üks tõine jagu piirajate sõawäest linna sillale liginenud, et teda põlema panna, mis aga wahid wärawa poolt keelata püüdsiwad. Nõnda oli linna kaitsjatel mitmelt poolt palju tegemist. Korraga hüppab üks rüütel sündsal filmapillgul äkiste torni redeli pääle, ühes käes kõrges hoides tule tungal täheks oma meestele, tõine käsi prii, et kartmata walli pääle ronida. See oli piiskopi mehine wend, Joannes von Buphöwden. . . . Tema kannupois Peetrus Dogus oli esimene, kes oma julge isandale järele ronis. Pea saiwad mõlemad linna mäe otša. Müüd läksiwad ka tõised

*) Tulirattad oliwad Väti Hindriku tunnistuse järele tulega täidetud rattad, mis waenlase pääle weeretati.

Sakslased parwina järele. Kõigilt poolt pannaſſe tormi redelid müüri naale. Mõned roniwad üle müüri, tõised tungiwad selle suure augu läbi ſiſſe, mis kõſe Geſtlased iſe oliwad teinud. Tuba on ka Liwlaſed ja Lätlaſed tormi hakanud. Nſka muſi parwi jõuab ülewale. Linna ſees tõuſeb werine waidlemine. Armuta mõllab Sakſa mõõk. Rüütlite raſke odadega ſurnuks piſtetud langeb mõnigi wahwa Geſtlane. Kõige kauemine panewad Wenelaſed waſta. Wiimati taganewad ka need ja püüawad ruttu põgenedes pääſeda. Aga linn on ümberringi kõigilt poolt ſiſſe piiratud. Lagedale jõudes ſaawad põgenenud wahtidelſt maha löödud. Enam kui kakſada Wenelaſte ſurnukeha katab murme. Langenute hulgas leiti ka Weſtſeka ſurnukeha. . . . Linn iſe ſai igapidi riſſitud ja ſiis põlema pandud. Üksainus mees, Suſdali würſti alam, jäi kõigest meeſterahwaſt eluſſe. Sellele kinkſiwad rüütlid wabaduſe ja andſiwad temale tema ſõamundriga ühetubli hobuſe, et ta koju rutata ja oma iſandale, niisama ka Nowgorodas ja igal pool Wenemaal kuulutada wõiks, mis ſündinud oli."

Nii langes Tartu aſtal 1224 ja temaga kustus Geſtlaſte omawõliline elu. Nende wiimne jõud oli lõppenud, kõik kindluſed murtud, nendega ka kõik wõidu lootus kadunud. Kes weel suureſt ſõa ſuufſt ja katku kiiuſiſt pääsnud oliwad, ſaatsiwad igalt poolt ſaadikuid Sakſlaſtele, tegiwad rahu, laſſiwad ennaſt riſtida kes weel riſtimata oliwad, ja wõtsiwad wõitjad omale iſandaks.

Küll katſuſiwad Saarlaſed, kes omas kõrwalises elukohas mõnegi ſuretawa hõobi eefſt warjul oliwad olnud, weel oma õnne waenu wäljal, aga kus kõik keha haawatud, suur ramm rõhutud, pää nimane, meel ſegane, ſääl ei mõju üſſiku liikme liigutamine enam midagi. Ka nemad ſaiwad pea pärast Tartu langemiſt täieſte ära wõidetud ja Alberti ja tema ordo alamaſteks teſtud. Were walamine ſai otſa ja wäliwaen kadus. Rahu, pea tundmata wõõras selle aja rahwale, tuli jälle Geſti rajadele.

Nii lõppes suur Geſti sõda.

4. Tagasi-waatus.

Waatame weel, enne kui Cestirahwa toibumisest sõnumid toome ja pärastpoolsest põlwest pajatame, suure sõa pilbi pääle tagasi. Tuletame häste meele, mis nägime ja kuulime, ja mõtleme mõnda asja järele.

Et sõda üliwäga werine, täis põletamise suitsu ja armuta riisumist oli, on iga lugija isegi näinud. Hirmus põletamine ja riisumine oliwad sell ajal igal pool werise sõa abiwaimud, nõnda kui ju üksford tähendasime. Meie ajal waewab ja wäsitab ka küll sõda ja sünnib tema läbi otsata kahju ja hädaohtu, aga siiski on ka sõal oma seadus ja sõameeste kombes pole enam nii karedad. Wana aja sõamehed sünnitasiwad häda ja kahju wastanikule nii palju kui wõimalik, uuemal ajal aga üksi nii palju kui tarwis. Mis tarwitusest üle läheb ja asjata piinamiseks arwatakse, seda keelab sõaseadus ja iga inimese enese enam haritud waim. Wana aja sõadadel suurt seadust ei olnud, aga seda suurem oli sõameeste ammeti kombete toorus. Küll on see meil hale ja hirmus kuulda, kui Läti Hindriku raamatus loeme, et ordo rüütliid mõnikord ka wangidel pääd otsast maha raiusiwad ja Cestlased jälle mõne wangi tules ära põletasiwad, aga selle wana aja kohta ei ole see ime sugugi. Niisama wähe tohime meie seda tunnistada, et praegu tähendatud tegusid üksi siin meie maal tehti.

Uga imestelema peame selle üle, et nii alaline were walamine, põletamine ja riisumine meie maal nii kaua wäldata wõis. Kuustõistkümmend aastat on Cesti rajad werest ja suitsust auranud ja siiski ifka igal aastal weel rohkestes mehe poegi lahingitesse läkitanud ja wara saagiks wõitjale jätanud. Cest wõime ära mõista, et Cestirahwas sell ajal rikas rahwale, warale ja isearanis wahwa waimule oli.

Sadade ja tuhande kaupja langes iga aasta Cestlasti wõitsemise wäljal, aga uuel aastal astusiwad uued mehed asemele.

Suure saagiga läkšivad nii mitu korda Lätlased, Liivlased ja Sakslased meie maalt, aga need ei olnud veel häste koju jõudnud, siis tulivad ju tõised parved seie ka saaki saama, kes ka oma jau saivad ja wiisivad.

Küll kautasiwad Gestlased palju mehi, aga mitte meelt, küll palju wara, aga mitte wahwust. Meie näeme neid kui wägimehi waidlewat kunni wiimse were tilgani.

Surmast nad ei hoolinud ja mõned on surma wabaduses ülemaks arwanud, kui wangipõlwe waenlaste käes. Gest kuulutab meile Läti Hindrik ka kord tüki. Aastal 1204 sügise, see on siis neli aastat enne suurt Gesti sõda, sõitis üks jagu ristisõitjaid Liiwimaalt Saksamaale tagasi. Tee pääl merel ajas maru neid Gestiranda. Gestlased läkšivad neile kahkümmne kase laewaga wasta, aga kaks laewa sattusiwad waenlaste kätte. Üks sai köhe põhja wantatud, kui laewamehed osast surmatud, osast wangi oliwad wõetud. Aga mehed tõises laewas hüppasiwad ise merde, et ennemine tema niiskes rüpes surma saada, kui waenlaste kätte sattuda.

Ditliib von Alnpefe, kes riimitud ajaraamatu Liivi- ja Gestimaa sündimustest meile järele on jätnud, annab Gestlastele kord nime „uhked paganad“ ja tahab sellega ütelda, et nemad julged, waprud ja murdmata meelega oliwad.

Misjuguse waimuga wanad Gestlased sõtta läkšivad, sõas taplesiwad, sõast tuliwad ehk senna jäiwad, tunnistagu meile ka kaks oma wana rahwa laulu.

Gsimene kiidab surma sõas kõige paremaks ja laulab:

Sduatfin ma sõas surra,
Sõas surra sõitlemata,
Waenu rüpes wariseda
Ilma pikila piinata,
Ilma koolu kurnamata,
Ilma taudi tappemata!
Kenam on sõasja juikuda,
Alla lipu langeda,

Mõõga mõllul elu müüa,
Ambu-noolila anguda!
Ei ole tõbe tülitjeda,
Dhtu-põlwe orjamista,
Walu-sängil walwamista.
Eõa surmal suurem ilu.

Tõises laulus seletab wend, kes sõast tagasi tulnud, kodu
oma armja õele tema küsimuste pääle sõalugu nõnda:

Mino ella welekene,
Kas on sõas naine armas,
Naine armas, kaasa kallis?
„Oh mu sõsar, sõstrafilma,
„Majajalgne maalifene:
„Ei ole sõas naine armas,
„Naine armas, kaasa kallis.
„Eõas armas haljas mõõk,
„Kallis kangepää hobune.“

Sõsar welella küsima:
Kas on sõas meeste werda?
„Oh mo sõsar sõstrafilma,
„Majajalgne maalifene:
„Siin jookswad sõed westina,
„Sääal jookswad sõed werena,
„Suitsfest saadil sula werda,
„Sadulast saadil Saksa werda,
„Wõõst saadil wõõra werda;
„Tarretanud welede werda
„Ei ma saanud mõõtemaie.“

Sõsar welella küsima:
Kas on sõas meeste päida?
„Oh mo sõsar sõstrafilma:
„Nii on sõas meeste päida,
„Kui on jookssa mättaaida!“

Kas on sõas sääre luida?
„Nii on sõas sääre luida,
„Kui on aias teibaaida.“

Kas on sõda sõrme luida?

„Mii on sõda sõrme luida,

„Kui saäl rooguda rägassa.

„Ära nõua, neitsikene,

„Pikemalta sõda lugu:

„Mis on sõda sünnitanud,

„See ei tõlba neitsi kõrwa!“

Pääle wahwuse ja isamaa armastuse peame, wana Gesti-
laste pääle waadates, weel iseäranis nende üht meelt kiitma ja
tahame siin seda enam lugijate silmi selle pääle juhataada, mida
enam see kallis anne meil täna päew näitab puunduwat.

Kõik suur sõdaeg otsa ei kuule meie ka sõnakest jest, et
keegi Gestimaal kuskil waenlastega ühte nõusse heitnud ja oma
wendade wasta tapelnud, olgu siis et mõnes maakomas, mis
juba ära oli wõidetud, mehed sunnitud saiwad wägisi wõõraste
hulgas tõiste maakondade Gesti laste wasta sõdima. Aga oma
kaswu ja tulu, oma õnne ja auu pärast, mis sõdades sagedaste
nagu õnged wastanikkude sekka wijatakse, et mõnd kergemeelelist
ja ahnet waimu ära meelitada, ei teinud seda ka mitte üksainuski.

Kuulsad on wanad Greeklased ja iseäranis kuulus kõiges
ilmas nende wahwa wõitlemine Persia rahwa wasta, kes neid
oma sundimise alla ikendada tahtsiwad, arwata aasta 500 ka 450
wahel enne Kristuse sündimist. Aga enam kui ükskord leiti
Greeklaste hulgas Greeklasi, kes, inetuma julase waimu orjad,
otstatuma õnne ahnitsejad, raha ja rikkuse eest oma rahwa ära
andsiwad, waenlastele teed juhataades, wendade salandõuu awal-
dades ehk paiku ja kohte näidates, kust isamaa kõige kergem haawata.

Küll ei julge meie oma esiwanemate sõda ja tegusid suurte
Persia sõdadega ja Greeklaste tegudega kokku seada, aga oma
wägimehise waimu ja isamaa armastuse poolest ei seisja wanad
Gestlased sugugi wana Greeklaste ja Roomlaste taga, waid auuga
nende kõrwal, ärameelitamata ja äramuümata meele poolest igas
tükis esimeses reas.

Oleksivad ordo rüütlid meie esiwanemate hulgast mõned abimehed ja asjaajajad leidnud, Läti Hindrik, kes muidu suure sõda loo nii terawaste tähele ja hoolaste kirja pannud, ei oleks seda mitte üles tähendamata jätnud. Igal wanal Gestlajel oli see suur ülekohus ja hirmus jõledus, isamaale ja kaaswendadele kahjuks midagi teha ja oma üksikut tulu ülemaks pidada, kui kõikide üleüldist õnne.

Mis üleüldises sõanõus mõistlikud mehed otjusels oliwad teinud, oli seaduseks igamehele ja teda täideti wiimse were tilgani. Bastapanemist ja oma wõimu ajamist ei nähtudki. Mis tõeste tarwiline ja tulus näitas, seda taheti, ja mis tõeste taheti, seda tehti ka, nõnda kui see meeste wiis ja kohus on.

Ja kudawiisi tallitasiwad ja toimetasiwad meie esiwanemad oma tööd isamaa teenistuses? Oli siin ehk sääl kihelkonnas mõni mõnus nõu wõetud, saadeti ruttu saadikuid ja sõnumid tõise kihelkonda ja niisama ruttu oliwad tõise kihelkonna mehed platsis, wendi sõna ja teuga awitama. Sünnib midagi Sakalas, siis teawad paari päewaga seda ka Saarlased ja astuwad laewadesse; tuleb teadus Tartumaale, ka Tartumaal elawad Gestlased, kes mõõka mõistawad mängitada ja aujaste abi anda. Käiwad käjud üle kõige Gestimaa ja hüüab hele sõjariw ühendatud ettewõtmisele, siis ei puudu mehe proegi, waid osatakse osa wõtta, tuntakse mis tulus, mõistetakse mis mõnus ja tehakse mis tarwis. Ette ära tähendatud päewal on kõik koos, ehk igalüks osa otse sääl, kuhu meestel minna oli. Kui üks mees tõusewad kõik üles kui tarwis; kõik seisawad ühe eest, üks kõikide eest.

Nii teewad mehed ja mehed oliwad meie esiwanemad.

„Tuttu-luttu, tuttu-luttu,“

Hüüab Gesti sõjariwe.

„Ruttu, ruttu, ruttu, ruttu“

Rutsub kolkku sõamehi,

Maameeste malewat.

Kutsu kobe uuletakse,
Märguanget mõistetakse.
Rahwas rühib sõalisi
Surma teele saatemaie,
Baenu teele walmistama.
Welt wihtleb joojas saunas,
Gma waalib walget särki,
Ija ehiteleb hoošta,
Dnu seab sadulada,
Küla küürib kannuksida,
Eõine ihub nööga tera
Tahukiwil terawaksja,
Dfitaakse odad wälja,
Teritaakse taperid,
Kinnitakse kilpisiid.

Ode wenda õpetama:

„Ehitelen ella wenda,

„Ehitelen, õpetelen.

„Mõru ella welekene!

„ui ja sõidad surma teele,

„Eähed waenu wälja pääle,

„Ara ja ajagu eele,

„Ara ja jäägu järele;

„Eõimesed elbitakse,

„Tagumised tapetakse:

„Keerita kesket sõdada

„Eigi lipu kandijada,

„Keskmised koju tulewad.“

Maine nurgast nuttemaie,

Kaasakene kamberista:

„Kes mind armul andumate,

„Kaisus tuleb kullatama!

„Eepast ei saa lepitajat,

„Wahtrast waluwõttijada,

„Kajest kullal kaisutajat.“

„Tuttu-luttu, tuttu-luttu,

Hüüab Eesti sõjamees.

„Ruttu, ruttu, ruttu, ruttu“
Kutsub kofku sõamehi,
Maameeste malewat.

Juba joones meie mehed,
Walmid waenu wennaksed,
Lendawad mööda lagebaida
Edasarwe kutsu kannul
Surma teeda sõitemaie,
Mana teeda marsšimaie.
Ruttu rühivad Ridalased,
Laujumata Läänelased,
Tõrkumata Tartulased,
Sundimata Sakalased,
Wibimata Wirulased,
Jätamata Järwalased,
Suikumata Saarelased,
Lisa tuleb Lindanijast,
Dsa Daudimaalta,
Parwed Pihwa piirelta.
Üks meel mehi ühendab.

Nii tunnistawad meie wanad laulu sõnad, mis siin osast Kalewipojast, osast muist rahwa mälestusist waba wiisi kofku seadšime, wanast Eesti ühestmeelest. Tunnistus sünnib täieste jellega kofku, mis wanad ajaraamatud kuulutawad. Lugija on Läti Hindriku ajaraamatust ülemal ise oma kõrwadega kauni jau jutustusi kuulnud. Tuletagu tema niüüd kuulnud sõasündimused meele ja seadku neid rahwa enese wana mälestustega kofku. Tema oma tehtud otšus siis ei saa ka tõšiti ošema, kui meie lühikene lõpu sõna: Meid, wana Cestlaste poegade poegi, niifugune üksmeel ei ühenda.

Kell meel, see mõtelgu järele. Järelemõtlemine on otše siin sündis ja soowitaw.

Küll ei ole meil sõateed sõtkuda, kallis rahu kofjutab mitu aega meie maad. Uga kas rahu tööd ja toimetused ühtmeelt

ei tarwita? Kas kofkusjündimine ja ühteühenemine rahu lastele ei kõlba? Iganees leiab kostuse ise.

Cestimaal on praegu tähtsad ajad. Wana orjapõlw, oma ohakate ja okastega, oma tooruse ja tuimusega, oma raskuse ja ränkusega, on kadumas, uus waba põlw astub ajemele, uus elu ja ilu on ju ärkamas. Uga igas paigas ja igal ajal toob uus elu ka uusi töid ja toimetusi ja need tahawad kõik tegijaid. Tegijaid ja töömehi meil ehk ongi oma jagu. Waldadel on omad wanemad ja walitjused, küladel omad koolmeistrid, kihelkondade kohta mitu iseammetsnikku. Uga kas nemad ka kõik tõstijid Cestirahwa tulu tunnewad? Ehk kui nad tunnewadki, kas nad ka kõik nii kui tarwis oma tundmist täidawad ja tema järele teewad? Ehk kui nad teewadki, kas walitseb ja juhatab kõiki wana kallis üksmeel? Paraku, ei mitte. Peame tõi tunnista ja ütleva: Üks ürgab ühele poole, tõine tõmbab tõisele poole, kolmas weab suiwa soho. See on meie ajal mitme asja ja ammeti kohta Cestimaal täieste tõsi. Uga kas sedawiisi isamaa asjad edasi astuwad ja wanad puudused paranewad? Ei mitte!

Iga kogukond, iga kihelkond, iga rahwas on üks enam ehk vähem liikmendatud olemine, üks iseäraline seltsi astumine, üks iseäraline elaw ühendus, meie ihule kõigiti järnane, kelle elu üffi siis kaswada ja kosuda, kauniks ja kõwaks wõib minna, kui kõik liikmed korra pärast tööd teewad, kofku sünniwad, ükstõisele abiks on, jalad käsi ja käed jalgu, silmad kõrwu ja kõrwad filmi awitawad. Ka rahwa ja tema iseäraliste ühenduste elu wõib üffi jedasama wiisi õitseda. Inimesed ja ammetnikud peawad kofku sündima, kofku hoidma, meelt ja mõistust, jõudu ja julgust ühendama. Ühel meel ja ühendatud jõuuga wõiwad ka wäetima wägewaks saada ja suuri asju sünnitada.

Sünnib kõik nii, kui praegu tähendamine, siis on iga ihu, iga inimeseliku ühenduse üleüldine elu terve ja tugew, ja jälle

tõisipidi, on üleüldine elu terve ja tugev, siis on ka üksikuid liikmil terwist ja tugewust, kosumist ja kaswanist.

Arwab keegi, et tema iseenesest üksi ja iseenelele üksi elab, muid temale ega teda muile tarwis pole, siis effib tema wäga. Kõik meie elu on üks wastastikune olemine ja liikumine. Mis muud teewad ja tallitawad, puutub meile, ja mis meie teeme ja tallitame, puutub muile. Küll ei paista see wastastikune ükskõigesse puutumine igaford kobe silma, aga olemas ta on, ka kõige vähemal töö ja tallitusel.

Sellepärast ei ole mitte ükskõik, kudas meie elame ja oleme. Weab üks ühele, tõine tõisele poole, siis lõhume ja lautame enam, kui kogume ja kaswatame. Tõmbab üks, tõine jälle ei tõuka, siis ei mõju minek. Walwab üks alati, tõine jälle magab magustaste, siis lähewad rammetumaks mõlemad. On igaüks ise tark, tõise nõuu ta ei tarwita, siis on kõik õpetamine asjata ja oskamisele tuleb pea ots. Otsib igamees üksi oma kaswu, siis kahaneb wiimati kõik wara. On sedawiisi wara ja ramm ja oskamine ilustaste otja saanud, siis — oleme ka ise otsas.

Kui palju sest koledast pildist meie kohta sünnib, mõistku tähelepanija lugija ise ära. Mina ei taha ega tohi wendade kohtumõistja olla. Aga wana Gestiaste elu ja olu uurides ja siis jälle meie põlwe pääle waadates, sündisiwad sundimata pildid, kellel suur waks wabet. Mõõtku nüüd igamees ise wähe juurust ja wõtku oma jagu õpetust. Wana aja sündimusi jutustatakse ju sefs, et meie neist midagi õpime ja õppida wõime meie seeford tõe poolest palju.

Mis meie suure Gesti sõa pildi pääle tagasi waadates fenni tähele panime, oli wana Gestiastele kõigiti kiituseks, nimelt nende isamaa armastus, wahwus, wäsimata usinus ja üksmeel, ja wanad ajaraamatud ei salga neid häid tunnistusi ka sugugi.

Aga wanad ajaraamatud annawad meie esiwanemaist ka tunnistusi, mis meile mitte armsad kuulda ei ole ja meie ei wõi

ka neist kuulmata ja kohtmata mööda minna. On nemad õiged, siis peame neid ära kuulma, olgu nemad kui libedad tahes. Õigus nõuab seda ja tõe armastaja ei tohi salgamise sõber olla. On tunnistused wiltu ja wõõriti tehtud, siis peame neid parandama, et tõe ja õigusega kokku sünnivad ja meie esiwanematele weel haura põrmu ülekohut ei teha.

Wanad Cestlased on kiiduwäärt tegude kõrwal tõe poolest ka tõsi tegusid teinud, mis mitte kiiduwäärt ei ole. Nad on nimelt riisunud, põletanud ja waenlastele mitmet wiisi piinalist surma walmistanud. Eugija on ülemal ka sest seltsist sõnumist tükkä kuulnud. Aga meie oleme ka omalt poolt juba juure lisanud, mis meil niisuguste hirmsa tegude seletamiseks ja õigeks kohtumõistmiseks ütelda oli. Palume lugijat, seda meele tuletada ja meile luba anda, neid asju nüüd ära arutatud asjadeks pidada.

Aga kaks asja peame siin weel ette tooma ja ära seletama, mis tuttaw Läti Hindrik meie esiwanematele išeäranis süüks panneb. Need süüd on: wana Cestlaste ustawuse rikkumine ja ristiusust langemine. Mitukord nimetab Hindrik Cestlasi sõnamurdjateks, räägib nende Raini kurjusest, paneb neile usust langemist suureks süüks ja arwab rüütlite sõdimist nende wasta Isjanda taplemiseks ja ärateenitud kättemaksmiseks weesakramendi rikkumise patu eest.

Tõsi on, Cestlased on selle suure sõa ajal mitukord ennast ristida lastnud ja Sakslaste sõna kuulda tõotanud, aga nemad on ka niisama mitukord ristimise jälle maha uhtnud ja oma sõna pidamata jätnud. Aga meie peame selle süü üle tõsiti kohut mõistma, kui Läti Hindrik on teinud ja temaga ühtlasi ehk mõni mees meiegi ajal weel teeb. Läti Hindriku filmad ei seletanud tema-aegse paksu udu pärast, mis waimu silma terawa nägemise tumedaks tegi, ja meie-aegne möödupuu ei sünni sugugi, kui siin süüdi mööda tahame.

Et Gestlastel ju pagana ajal sõna pidamine tuttav ja kallis asi oli, tunnistab meie wanasõna: Sarwist härğa seutakse, Sõnast meesta sõlmitakse; ja et see kena wanasõna tõeste wana sõna on, wõime sest ära näha, et meie suguwennad Soomlased just niisama ütlevad: „Sanasta miestä, sarvesta härkää.“

Et meil ja Soomlastel seejama wanasõna ja et ka meil ja neil kõigiti kokku käib, tähenduse, sõnade ja riimi poolest, see on täieline tunnistus, et sõna siis ju sündis, kui Gestlased ja Soomlased weel üks rahwas oliwad, see on: enne seda aega ju, kui meie esiwanemad Läänemere kaldale tuliwad, mis mitu sada aastat enne Sakslaste meile tulemist juba sündinud oli.

Kui Gestlased siiski sagedaste oma tõutuşi Sakslaste wasta ei täitnud ja sõna ei pidanud, kui nad mitte üksina ristiujust jälle pagana usku tagasi ei langenud, waid ka mitukord tehtud rahu rikkusiwad ja sõdima hakkasiwad, siis ei tohi meie ära unustada, et Sakslased sõawäega seie oliwad tulnud ja wägisi maad ja wabadust Gestlaste käest ära wõtsiwad. Priiuse kautamisega oli orjapõlwe hakatus ühendatud. Drjuste ja maksude eest, mis Sakslased Gestlastele pääle paniswad, ei saanud neile ei mingisugust tasumist osaks. Wõõrad küsahised ei toonud neile nende arwust ka kõige vähemat tulu mitte. Gestlaste filmist ei wõinud Sakslased muud olla, kui wägiwaldsed sõasünnitajad ja ahned maa ja maksude tahtjad. Sest pidi meie esiwanematel, kes, nõnda kui iga elawa waimuga, kindla meelega ja wahwa südamega rahwas, oma omandust, wabadust ja isamaad kalliks waranduseks pidasiwad, tuline waen ja wiha südamesse signema. Et nad siis ka häämeelega ilmaski rahu Sakslastega ei teinud, waid häda sundusel, on kerge ära mõista. Ja mis nad häda sundusel oliwad pidanud tõutama, ilma et ükski Gestlane oleks wõinud ütelda, mis õigus Sakslaste tulemisel ja nõudmistel oli ehk mis kaswu nende jäämistest Gestimaale ja

rahvale pidi kasutama, seda arvasiwad nemad ka enesel õiguse olemat täitmata jätta. Sõna murdmine näitas neil sell ajal wabaduse ja isamaa kaitsmine olemat.

Sõna andmine sündigu igakord sündimata, lubamine ja tõutamine tulgu inimese omast wabast tahtmisest, siis on tema tõsine töö, senb ja sõlmib inimest igamehe silmis ja meie wõime täie õigusega täit wastamist nõuda selle käest, kes oma sõna ja tõutuse täitmata jättis. Kes omast wabast meelest, ilma wägivaljata, tõutuse tegi ja siiski teda kergel meelel täitmata jätab, on iga õige inimese arwust auuta inimene ja põlgamine on tema palk.

Alga lugu on tõsiti, kui lubamine wägivaldselt nagu wälja pigistatakse. Niisugust lubamist meie priitahtliku lubamisega ühte kokku seada ei wõi, ei tohi meie ka tema täitmata jätmise üle ühejagust kohut mõista. Sünduse ja wägivalja all seisja inimene ei ole enam wastamise ja arwuandmise poolest täis inimene, ta on osast orja sarnane, osast tõbise sugune, kes ka nimese pääga ja segase meelega mõnikord sõnu ütleb ja tegusid teeb, mis muudu teutawad ehk trahwitawad olekwad, aga temale keegi pahaks ei pane.

Wanal ajal oli kohtudes see kombe, et süüaluste ja kaasteadjate käest ka wägivaldselt tunnistusi nõueti, kui nemad priitahtlikult seda, mis taheti, ei ütelnud. Süüdlasi ja keda kaasteadjateks arwati, piinati ja waewati walusal wiisil, kuni nemad wiimati tunnistasiwad. Et inimene nõrk on ja nõrkusele tolli makjab, siis sündis see enamiste ifka nõnda, et piinatud ja waewatud hinged waluga neid tunnistusi andsiwad, mis kohus tahtis. Ja see on täieste teataw asi, et niisugusel kohtukombel tuhande kaupa ka süüta inimesi surma sai. Kes mõistlik mees tahaks nende surma ärateenitud trahwiks arvata? Et sedawiisi piinaga päritud otsused ja waluga tehtud tunnistused õiguse ja tõega kokku ei sünni, on meie ajal haritud rahwa seas igas paigas niisugune hirmus kombe maha jäänud ja meie

ei mõista nüüd kedagi hukka, kes wägiwaldsel wiisil tunnistusi ja tõutusi pidi tegema, mis tõe põhjata oliwad ja täitmata jäiwad.

Meie esiwanemate sõna andmine ja tõutamine suurel Gesti sõal oli kõigiti selle sarnane, mis praegu seletasime, ja selle järele peame meie ka nende tõutuste täitmata jätmise üle kohut mõistma.

Meie omalt poolt peame sõna pidamist kalliks Jumala andeks, iga õige inimese kohuseks, iluks ja ehteks, iga korralise elu kindluseks ja toeks, ja ütleme oma esiwanematega ja Soome wendadega: „Sõnast meest, sarwest härja,“ — aga kiwa wana Gesti laste pääle wijata nende tõisiti tegemise pärast esimesel Sakslaste seietulemise ajal, seda ei wõi meie ilmaski, sest meie teame, kust niisugune tegemine tuli. Määkimata jäägu weel see, et meie esiwanemad sell ajal usu poolest pimedad paganad oliwad ja kus ewangeliumi usu walguse terad weel südame põllu pinda ei ole tunginud, sääl ei wõi ka ustawusel weel nii täielisi juuri olla, kui meie Snnistegija neid oma järellkäiatest nõuab.

Kui selleaegne katoliku kirik ja temaga tema preester Läti Hindrik meie esiwanematest tingimata jäädawat ustawust ja sõnapidamist sell ajal nõuab, siis tuletame mõlematele meele, et seesama püha katoliku kirik, kes siin paganailt rikkumata ustawust loodab, ise enam kui üksford ustawust on rikkunud ja õpetanud, et sõna murdmine mõnikord sugugi patt ei ole.

Kui katoliku kiriku õpetajad ja piiskopid keisrile Sigismundile, kes keelamata õndsa Husfi Kostnitsi linnas ära laskis põletada, ja keisrile Kaarlile, kes meie usuija Lutheruse Wormsi linna omast õpetamisest wastust andma kutsus, seda tõe ütlesiwad olewat, et katoliku kiriku wastalistele sõna pidada tarwis ei ole, siis on see palju kurjem kuulda ja langeb palju kangema kohtumõistmise alla, kui see, et meie paganaujulised esiwanemad üks-tõisele ütlesiwad, oma waenlastele ja kahjutegijatele wõime meie

Jõna ka pidamata jätta ja teha, mis meie maa kaitsmiseks ja wabaduse hoidmiseks tarwiline näitab olevat.

Kes järele mõtleb, leiab meie praeguse arutuse tõe olevat ja suuremat seletust sellepärast meie poolt waja ei ole.

Aga — ütleb mõni — Sakslased töiwad ommeti ristiusu seie, aga Gestlased põlgasiwad selle kalli asja ära ja langesiwad ristimisest jälle tagasi. — Eks see suure südame kurjuse täht pole?

Sell ajal Gestlaste poolt mitte sugugi! Et Gestlased ristimise niipea kui võimalik maha pesiwad, oli ristijate oma süü. Selle aja misjoneerimine oli koguni wõõriti ja meie ei wõi sugugi imeks panna, et paganad ristiusust arwu ei saanud ega ristimise hinda ei tunnud.

Esiteks ei kuulutatud ewangeliumi enam nii puhtaste, kui ta piiblis seisab. Selge usu küünal ei põlenud katoliku kirikus isegi, ei wõinud ta siis ka muile säält paista. Walgustawa ja puhastawa ewangeliumi asemele oliwad wälimesed seadused ja pruugid pääasjaks astunud ja selle kõrwal kuulutati hulk paawstite ebaõpetusi. Ebaõpetused ei jõudnud mõistust selgeks ega südant soojaks teha ja päälegi kanneti õpetamise eest wäga wähe hoolt. Uue ristiusu kombete ja wana pagana usu pruukide wahel ei teinud paganad suuremat wahet. Mõnelgi oli ükskõik, kas ta Püha Maarja pilti auustas ehk oma wana ebajumala kuzu kummardas. Mõned ütlesiwad ka: Wana harjunud pruuk on weel mõnusam. Meie esiwanemad elasiwad nõnda, elame meie ka niisamati. Ja wana usk, kui ta hästi ära on juurdunud, on wiisa ära kaduma. Seda wõime weel tänapäew omal maal tähele panna, kus weel nüüdki mitmes paigas wana ebausku ja tema pruukisid küllalt leitakse.

Tõiseks sunniti wägisi ristiusku heitma ja ühtlasi ristiusuga pidiwad ristitawad ka mitmesugusid orjusi ja maksusid enese pääle wõtma. See oli raske kanda ja kihutas wihale ja wastapanemisele. Nõnda ei wõinud armastus ei ristirahwast ega ristiusku wasta idaneda. Ristirahwas, kes wäekaua mõõga

ja tule abiga usku wälja lautasiwad, ei wõinud, nõnda kui ju ülemal lühidelt tähendastme, paganate filmist muud olla, kui ahned maa ja maksude tahtjad ja priiuise käestkiskujad. Sellepärast paniwad nemad kõige jõuuga ristirahwale wasta. Ristiniimeseks saamine ja priiuise kautamine oli nende arwust ükskõik. Sellepärast oliwad paganad wiisad ka hääd ja kallist õpetust kuulma, mis mõned wagad mungad — sest ka neid oli sell werisel ja pimedal ajal — mõnikord hoolega püüdsiwad anda.

Kust selleaegne wägisi ristimine tuli, saame alamal pitkemalt seletama.

Roolmandaks oli ristirahwa elu sell ajal mitmes tükis ise hukas. Waga kristlikku eesmärki nägiwad paganad wähe. Preestrid ja mungad tahtsiwad suuremat jagu häid päewi elada ja ilmalikku wara korjata. Müütlid painasiwad uusi ristilapsi oma wiisi ja oliwad küll sõa wennad, aga mitte Kristuse teenistuse wennad.

Mitme nurjatuse kõrwal koduses elus tuleb weel seda meele tuletada, et ristirahwas sell ajal ka oma usutunnistuse pärast riius elasiwad, iseäranis õhtupoolelised Roomausulised ja hommikupoolelised Greekausulised. Mõlemad ütlesiwad oma ristimise parema ja õigema olewat. Suhtusiwad siis mõlemate misjonäärid paganate maal kokku, pidi neil tüli tulema ja paganate meel nii segaseks saama, et nad kummasstki ristimisest lugu pidada ei teadnud. Niisugust kahepoolist ristimist on ka meie maal olnud, aga Roomausule jäi maa.

Ka Roomausuliste misjonääride eneste wahel oli ristimise pärast mitukord tüli, nii kui Gestimaal Daanlaste ja Sakslaste wahel, ja wiha läks mõnikord nii palawaks, et tõine misjonäär tõise ristilapsed lülli poos, et nad wastaniku käest oliwad ristimise wasta wõtnud.

Mis mõte pidi jää ristilastele ristimisest ja ristiusust pähä tulema? Kudas wõis nii himu, enmast ristida lasta, pagana südames tõusta?

Meilj andaks tehti väga ruttu missiooni tööd. Sai pagan kätte, ristiti teda jala päält ära, ja oli tema ristitud, arvati teda ju ristiinimeseks. Õpetusest enne ja pärast ristimist ei wõi meie suurt kõnelda. Istutati küll, aga ei aritud usu põldu ega walatud uut usu taime. Kudas wõis usupuud sedawiisi kaswada ja sugu kauda?

Liisugusest rutulistest ja wäljaspidistest missiooni tööst jell ajal andku lugijale täielisemat tunnistust üks tükk meie omalt maalt. Eugu on aastal 1220 jündinud. Missionaär, kellest jutustuses räägitakse, on meie tuttaw Läti Hindrik ise ja ta seletab omast missiooni tööst ise sõnast sõnasse nõnda:

„Sellamal ajal, kui tõised maade walitsuse pärast sõdisiwad, läks Lätlaste preester“ — meie Hindrik — „Ümera jõe äärest jälle Gestimaale ja wõttis ühe tõise preestri Teodoriku kaasa, kes jell korral wähe enne seda ammetisse oli õnnistatud. Ja kui nad Sakalast läbi käisiwad, tuliwad nemad Pala jõe ääre ja seft jõeft alustades ristisiwad nad ligimehe maakonna, Nurmekond nimi*), sedawiisi, et suurematesse küladesse kaemaks jäiwad, rahwa kofku kutsusiwad ja neile ewangeliiumi õpetust ands iwad. Ja nemad käis iwad seitse päewa ühest paigast tõise ja ristis iwad igal päewal kolmsada ehk nelisada kummaftki sugust“ — s. o. meeste ja naesterahwast. „Vääle see läks iwad nemad Särwamaale ja käis iwad ka wiimsemas maakonnas Wirumaad wasta, mis Lapekonmaks**) nimetatakse, aga weel ristitud ei õlnud, ja tallitas iwad ristimise sakramenti kõigis suuremais külades, kuni nemad Ketisse külasse tuliwad ja tegiwad saäl nõndasamati. Senna ehitas iwad pärast Daanlased ühe kiriku, nõnda kui nemad ka muis külades on teinud, mis meilt oliwad ristitud saanud. Kui nemad wiimati külasse jõuds iwad, kell

*) Nurmekond oli nüüdne Põltsamaa ja Pihstivere kihelkond.

**) Lapekond oli meieaegne Koeru kihelkond Särwamaal ja Maarja kihelkond Wirumaal.

Meinonen nimi, saatsivad nemad rahvast teisist küladest kofku kufjuma. Ja üks talupoeg, kes nende wanem oli, ütles: „Meie oleme ju kõik ristitud.“ Ja kui nemad küsitsivad, kes neid ristitud, kostis tema: „Kui meie Solgesimi külas olime, sell korral kui Daanlaste preester jääl oma ristimist tallitas, ristis tema mõne mehe meist ja andis meile püha wet ja kui meie oma küladesse tagasi tulime, siputasime meie sellesama weega igauks oma perekonda, naesi ja lapsi, ja mis peame meie weel tegema? Et meie ükskord ju ristitud oleme, siis ei wõta meie teid enam wasta.“ Kui preestrid seda kuulsiwad, naeratasiwad nemad wähe, puistasiwad tolmud oma jalgade päält nende pärafi*), ruttasiwad teisi küladesse ja ristitsiwad kolm küla Wirumaa piiril. Eääljamas oli üks mägi ja wäga ilus mets, kus selle maa rahwas Saarlaste suure Jumala ütlesiwad sündinud olewat, kellel Tarapita nimi**) ja eäält olewat tema Saaremaale lennanud. Ja teine preester läks ja rajas nende Jumalate pildid ja kujud maha, mis eääl oliwad tehtud, ja paganad imestasiwad, et werd wälja ei jooksnud ja uskusiwad sest ajast preestrid enam. Kui nemad seitsme päewaga ristimise eääl maakonnas oliwad lõpetanud, pöörasiwad preestrid ümber teise maakonda, kellel Mõha nimi***), ja jäiwad senna ühe nädala, eäisiwad külalt külasse ja ristitsiwad igal päewal ligi kolm ehk neli sada kummasiigi sugust, kummi nemad kõigis paigus ristimise oliwad lõpetanud ja paganate pruugid häwitanud. Ja sest maakonnast läksiwad nemad edasi Waiga maakonda ja leidsiwad minnes mitu küla, kuhu preestrid weel ei olnud puutunud. Ja

*) Waata: Matt. 10, 14. Mark. 6, 11. Luuk. 10, 11.

**) Tarapita ehk Tarapita tähendab wistist niipalju kui „Taara awita.“ On arwata, et Gesticlased, kui lahingisise läksiwad ehk muidu, oma ebajumalat Taarat appi hüüdsiwad: „Taara awita!“ Wõõrad, kes seda kuulsiwad, arwasiwad see Gesticlaste Jumala nime olewat ja ei teadnud, et „Taara“ üffi tema nimi oli ja „awita“ muu sõna.

***) Mõha ehk Mõka oli Waiga ja Wirumaa wahel, meie ajal Palamuse, Kaiuse ja Tõrma kihelkond.

Kui nemad sääl kõik mehed olivad ristitud ja naesed ja lapsed, läksiwad nemad ümber Wörtsjärwe ja tuliwad jälle Waiga maakonda ja et Waiga juba ristitud oli, siis pöörafiwad nemad ümber maakonda, kellel Soontaga nimi*), ja käisiwad üksikuis külades, mis weel ristimata olivad jäänud, nii nimelt Sgatesneres, Welpoles, Wasalas ja mõnes muus ja ristisiwad kõik mehed, naesed ja lapsed. Sa kui nemad sääl ühe nädala olivad olnud ja neis paigus pühad ristimise tallitused lõpetatud olivad, pöörafiwad nemad rõömuga ümber Emajõe kaldale. Sa kui nemad mõlemail pool jõe niisamati wagaduse töö ja õpetuse hoole ristimata jäänute hääks ära olivad täitnud, pöörafiwad nemad wiimseks ümber ja läksiwad Otepähä ja säält Liiwimaale tagasi, istutatud ja pühast hallikast niisutatud wiinamäge Sumala hoole jättes, kes temale kaswamist oli andmas."

Nii pikalt Läti Hindrik ise omast missioni tööst.

Meie ütleme: nii ruttu ja wäljastpidi tegiwad selle aja katoliku missionaärid missioni tööd! Mõne nädalaga ristisiwad kaks meest hulga maakonde ära ja jätsiwad neid siis Sumala hoole, arwates, et paganad nüüd ristiinimejeks olivad saanud ja Sumal ise nende kaswamise eest uues usus muretsema jaab. Nad unustasiwad koguni ära, et Õnnistegija ristimise ammeti kõrwal ka õpetamise ja juhutamise ammeti oli seadnud.

Wõtame nüüd kõik kokku, mis selle aja missioneerimisest oleme kuulnud, siis peame tunnistama: Mistirahwa oma süü oli, kui wanad Gestlased ristimisest ja ristiust lugu ei mõistnud pidada, nende oma süü, et ristiust paganate seas ei mõjunud ega juurt ei ajanud. Kui jedawiisi missioni tööd tehti, siis pidi paganate taganemine ristimisest kerge olema ja meie ei wõi oma esiwanematele sellepärast ei iseäralist südamet kurjust süüks ega

*) Soontaga ehk Sootaga oli ka ühel ajal Ugauniast nimi, nimelt nüüdsel Üksi ja Kurfi kihelkonnal. Üksi kihelkonnas on weel tänapäew Sootaga wald. Õine Sootaga maakond oli Pernumaal.

nende usu põlgamist imeks panna. Sune pidi raisku läinud kristlik kirik ise jälle parandatama ja mõnesugusest riisust puhastatama, siis wast oli ewangeliumi külwist paremat lõikust loota.

Mis Läti Hindrik ja mõned muud meie esivanematele ristiusu põlgamise poolest süüks panewad, kautab õigema kaalu pääl kõige oma ränkuse ja raskuse ära ja süü langeb ristirahwa eneste pääle, kes wõdriti ristiusku wälja lautasiwad.

Uga, peame siin küsima, kust siis niisugune pöörane misjoneerimine ja ristimine tuli, kui ülemal kuulnud oleme? Peame meie siis selle aja ristirahwast südame poolest iseäranis kurjaks arwama? Dns üffi ahnus neid ajanud, wägiwaldselt ristiusku laiale lautama, ja ons üffi nende laiskus ja hooletus süüdlased, et rahwa õpetamise eest nii wähe hoolt kanti? Peab üleüldse iga üffil wana aja inimene selle eest wastama ja hukka mõistetama, mis tema omal ajal tegi ehk tegemata jättis ja mis meie arwust mõistlik ei ole, waid kõigiti wiltu wälja näitab?

Ei mitte! Ka siin peame tööd tõise mõõdu puuga mõõtma, kui meie ajal. Kesk-aja*) üleüldine waimu pimedus ja katoliku kiriku ebaõpetused on kõige enam ülemal pitkemalt ära seletatud nurjatuma misjoni töö poolest süüdlased, palju wähem üffikud inimesed, kes, kui oma aja lapsed, ka selle aja nurjatuste wõimuse all seisiwad ja aja üleüldist tõbe tõistega ühes põdema pidiwad.

*) Kõik aeg, mis senni inimesed ära elanud, jagatakse kolme pääjaguse. Esimest jagu nimetatakse wanaks ajaks ja arwatakse teda kõigewanemast ajast kunni aastani 476 pärast Kristust, millal wanale Rooma riigile ots sai. Teine jagu on kesk-aeg, mis aastast 476 kunni 1517 ulatab, see on: Rooma riigi orsa saamisest usupuhastamiseni Lutheruse ja tema kaastõetegijate läbi. Kolmas jagu on uus aeg, mis usupuhastamisest meie ajani arwatakse.

Wana aeg on enamiste pagana karwa ja Greellased ja Roomlased sell ajal tõige kuulsamad ja wägewamad rahwad. Kesk-aeg on päris katoliku aeg ja paawst Rooma linnas kõige wägewam siin maa pääl. Uus aeg on omad teadmise ja tundmise piitrid, wana ja kesk-ajaga kokku seatud, igapidi palju, palju laugemale ajanud ja see on tema iseäraline täht.

Kuidas tuleb see siin ära mõista? Katoliku kirik uskus ja õpetas, et ristimine ja mõned teised pühad kiriku tallitused ju iseenesest inimese tulewases elus õndsaks teewad, uskugu inimene ehk uskumata, kui aga püha tallitus tema hääks preestrit ära on tehtud. Oli pagan ristitud saanud, siis uskusiwad ja ütlesiwad preestrid ja selle aja katoliku rahwas: ta on nüüd tõeSte ristiinimene, ta on nüüd tõeSte patu süüSt, surmast ja kurati wäest päästetud ja igawese õndsuse pärandajaks saanud. Ristimisel arwati nagu mõni nõiduse wägi sees olewat, mis ka ilma meeleparandamise ja usu juure tulemata ju inimese ära muudab ja uueks loob.

Seda katoliku õpetust nimetatakse „õpetuseks tehtud tööSt“, sest et paawstlased uskusiwad: on püha tallitus ehk tegu aga tehtud, siis on Kristuse käsk täidetud ja inimesele waimulik tulu saadetud. Usku ja meeleparandamist ei põlatud küll ära, neist peeti küll ka lugu, aga nad oliwad nagu kõrwalised asjad, ristimise tallitus ja tegu ise päästi.

Selle õpetuse järele oli siis ka wägiwaldne ristimine, ka mõõga abiga, üks õnnistuse töö. Kui ristimist hääga wasta ei wõdetud, siis arwasiwad ristiinimesed enesel ei mitte üffina luba, waid kohuse olewat, paganate pöörast meelt sõameeste abiga parandada.

Siialgu on suurem hulk rüütlid ja katoliku preestrid tõeSte ja kindlaste uskunud, nemad täita Kristuse käsku ja teha Jumala meelejärelist tööd, kui ka sõawäega paganate maadesse tungiwad ja piikide ja odadega rahwast ristimisele sunniwad. Nad arwasiwad tõeSte sellega paganate hingesid hukatusesSt päästa. See oli nõnda nende usk. Sellepärast ei tohi meie mitte kõik wewalamisSt ristiusu laiata lautamise tööl ahnuse süüks arwata, niisama wähe kui kõik hooletust rahwa õpetamise puuduse proolest puhtaks preestrite laiskuse süüks. Ka preestrid mõtleSiwad kõige tarwilisema töö tehtud olewat, kui aga ristimine ära oli tallitatud ja mõnesuguste katoliku kiriku kombete pidamine ja täit-

mine ette näidatud. Õpetamine ja elu parandamine seisis tõises, alamas jaus. Kui mõistus ja lugu kandis, ka õpetust anda, siis sündis seda ka oma wiisi.

Et tõeste kindla niisuguse usu põhja pääl ja südamest katoliku mungad sagedaste missiooni tööd oma wiisi tegiwad, seda ei tunnista mitte üksina wanad kirjad, waid ka see waidlemata asi, et palju neist missioneerijatest ja preestritest omal tööl ka elust ei hoolinud ja kannataja surma on läinud. Kes ükspäinis oma kaswu ja ilmalikku õnne otsib, see mõistab ka oma elu armastada ja muretseb selle eest, et temale wiga ei sünni.

Uga niisuguse õigusega pandi siis maksud ristitud paganatele pääle ja wõeti sagedaste nende wabadus ja maa ära?

Õsiotja on katoliku kirik rahwale tema maa ja wabaduse jätnud ja üksi kümnest ristilaste käest nõudnud ja mis muidu kiriku ja tema ammetmeeste ülespidamiseks tarwis oli. Seda arwasiwad nemad puhta südame tunnistusega nõuda wõiwat Wana Testamendi eeskuju järele, kus Jehowa Moosese läbi ka kümnest preestrite hääks Iisraeli rahwa käest nõuab. Sellepärast kõneleb ka meie Läti Hindrik omas ajaraamatus kümneseft ikka kui Jumalast kästud asjast. Niisugusid maksusid arwati tasumiseks selle hää eest, mis ristimise ja kiriku tallituste läbi inimeste hingedele osaks pidi saama.

Uga kui paganad pärast ristimise ära põlgasiwad, sõna ei kuulnud ega kümnest ei tahtnud maksta, siis arwati neid umbuslikuks, Jumala waenlaseks, ja pidiwad oma wastatõrkumise pärast karistuse alla langema. Dule ja mõõgaga pidi neid karistatama, nagu Iisraeli lapsed Kanaani rahwast nuhtlesiwad.

Mida enam paganad wasta paniwad, seda suuremaks arwati nende waenu Jumalat wasta, mida sagedamine nemad ristiusust oma wana usku tagasi langesiwad, seda suurem oli nende süü. Karistuseks ja nuhtluseks wõeti wabadus ja maa osast ehk kõik nende käest ära ja pandi neile orjus pääle. Nad oliwad ju omas waenus ja wihas näidanud, et nad wabaduses

ja rahus ristiiinimeste kaaswennad ei tahtnud ega mõistnud olla. Wabadust ja wõimust nähti aga seks paganate käes tarwitatawat, et ristirahwale ja ristiusule kahju teha ja sellega Sumalale wasta panna.

Nii arwasiwad ja uskusiwad selle aja ristiiinimesed, nii mõtleksiwad nemad enesel oma jau õigust olewat, wõõrast maad omaks wõtta ja tema omanikkusid orjaks ikendada.

Pääle see tahtsiwad rüütliid, kes missiooni tööd awitaksiwad ja kaitsiwad, ka oma waewa eest palka ja mida enam waewa oli nähtud, seda suuremat tasumist nõueti ka. Aga kust pidi see palk ja tasumine tulema, kui mitte nende omast ja nende käest, selle wasta nemad sõdisiwad ja kes siis selle waewa süüdlased oliwad? Rüütliid on mitmel maal tõest mehist tööd teinud, ja selle eest ka mehist palka nõudnud ja saanud.

Sest olgu küll seletuseks, et meie õiget wiisi kohut mõistame ka nende Sakslaste üle, kes seitsejada aastat tagasi meie maale tuliwad ja meie esiwanemate maa omale osaks wõtsiwad.

Selleaegne üleüldine waimu pimedus, katoliku kiriku ebaõpetused, imeline Wana Testamendi asjade segamine ristiusuga ja nende pöörane istutamine kristliku kiriku põllule ja mitme poolne elu toorus on pääsüüdlased, et ristiusk werisel wiisil meie maale tuli, meie esiwanemad orjapõlwe kütkendati ja Gestirahwas mitmeks saaks aastaks maha rõhuti. Nii on see siin olnud, nii ka mitmel muul maal.

Et maade ahnus ja oma kaswu püüdmine ja andeks andmata kerge meel mõõgaga missioneerijatele sagedaste seltsimeheks läksiwad, ei tohi ega taha meie siiski sugugi jalata. Meie maal nähti neidsinatšid seltsimehi ju wara, iseäranis mõõga wendade hulgas, nii et katoliku kiriku walitsus ja ka Sakamaa riigi walitsus rüütliid mitukord waljuste noomima pidi.

Tahaksime ehk wõiksime meie ilma ja tema sündimuste parandajad olla, siis ütleksime weel, kudawiisi ristiusku ja uut waimu harimise seemet wõõralt maalt meile oleks pidatud too-

dama, kudawiist Sakslaste tulemisest meie esiwanematele tõsine ja tänuväärt tulu oleks tõusta wõinud, ja annaksime weel mõnd hääd nõuu, aga et meie aastasadade ja inimeste tuhandete süüdi parandada ei wõi, siis peame sellega rahul olema, et enesele selgeks teeme, kudawiisi see on wõinud sündida, mis tõeste sündinud on.

Meie kaebamine, nuriemine ja huffamõistmine wana aja kohta ei maksa tänapäew midagi. See ei aita meie nüüdisi asju karwa wäärt kaudemale. Niisama ei wõi meie järeltulijate käest wastamist selle eest nõuda, mis nende esiwanemad omal ajal kurja ja kahju teinud.

Meil on nüüd tõised ajad käes ja tõised tööd toimetada. Teeme meie oma aja kohta seda, mis meie kohus ja õigus tehal. Sest tuleb meile ja tulewale ajale tõsine tulu. Mõõda läinud ajad ja nende sündimused olgu meile kõigile õpetuseks ja manitusseks, mis meie tegema ja tegemata jätma peame. Siks neid meie ajal jutustatakse.

Zuhatagu meid igal ajal tööl ja tululisel ettewõtmisel üks meel. Näidakem isamaa ja wendade armastust mitte suuga, waid tegudega. Olgem usinad igale hääle tööle ja wäsimata waewa nägemas. Meie meel olgu kõigiti kindel ja ärgem laskem ennaist igast tuulest jenna tänna puhuda, nagu iwata aganad. Meie esiwanemaid oli see tundmata wiis. Meie tahtmisel ja tegemisel olgu alati tuum sees, mis midagi makjab, aga libedusest puhbas. Iwata aganaid ja tuumatuid teri eneste sõbruses ärgem salligem, niisama wähe kui neid, kes tühja ja tuult külwawad, et tormi lõigata.

Oleme ja elame meie nii, siis oleme meie tõe poolest oma esiwanemate aujad lapsed ja tulew aeg saab meid niisama auuga nimetama, nõnda kui meie nüüd ome esiwanemaid auuga oleme nimetanud.

Relja's pilt.

Wana Eestlaste merewägi ja meresõda.

Meie isamaa ulatab kahe küljega mere kallastele ja õhtu-
poolse kalda ligi seisab veel kolm suurt saart meres: Saaremaa,
Hiiumaa ja Muhu saar. Saaremaa üksi on nii suur, et tema
pääle pagana ajal wiis kihelkonda ruumi leidsiwad ja pärast
neist kakskümmend kihelkonda saada wõis. Saaremaa suurus
on ligi 50 ruut penikoormat. Hiiumaal on praegu neli kihel-
konda 20 ruut penikoorma pääl, Muhu saarel, kell 3½ ruut
penikoormat juurust, üks kihelkond. Nende juuremate saarte
kõrwal tõstab veel hulk pisikesi saarekesi oma turja wee pinnast,
mis osast elamiseks liig weikesed ja üksi põlluks ehk niiduks
pruugitawad on, aga osast ka inimeste asupaigaks kõlbawad.

Nende saarte pääl elab praegu umbest arwata 80 tuhat
inimest, aga wana aja kirjade ja tunnistuste järele peame us-
kuma, et enne Eestlaste seietulemist jääl palju rohkem rah-
wast ajus ja Saarlased iseäranis nõudab ja rikkad oliwad.
Meri oli neile nagu müüriks ja mitu häda ja õhtu, mis suurt
maad hommiku pool mõnikord muljusiwad, ei pääsnud üle wee
Saarlasiile waewa tegema. Tõsispidi andis meri Saarlastele
ka mitmesugust tulu. Kalad oliwad kaimis leiwa jatk ja kauple-
mise toimetamine wõdraste ja oma maa wahel oli iseäranis
nende töö ja tallitus. Wana aja toored arwamised andsiwad
luba riisuda ja Saarlased on seda luba täieste tarwitanud ja
on wanast igal ajal kardetawad külalised Läänemere laewadel

olnud. Sagedaste käidi sõawäega Rootsi ja Daani randa ja toodi säält suurt saaki, kui meri muidu põuda ja puudust näitas.

Sedasama wiisi elasidwad Läänlased ja olidwad nemad Saarlaste seltsimehed sõakäikidel. Arwu järele oli neid umbest niisama palju kui Saarlasi. Läänemaa ulatas wanal ajal enam lõune poole, nimelt Pernu mere laheni. Mis wanad kirjjad Saarlasiist kuulutawad, sünnib ka Läänlaste kohta.

Saarlased ja Läänlased olidwad kõigiti tublid meremehed ja neil oli oma täieline merewägi. Sellepärast ütleb ka wana riimitud Liiwimaa ajaraamat Saarlasiist: „Laewades on nende kõige suurem jõud.“

Wanad Gesti laewad olidwad kahesugused, sõjalaewad ja lihtkorrallised laewad kauba ja muu asja ajamiseks. Läti Hindrik nimetab esimesi „riisumise laewadeks,“ lihtkorrallisile laewadele annab ta nime „tõised laewad.“ Kudawiisi need laewad ehitatud olnud, on niihaste Läti Hindrik kui ka muud ajaraamatud seletamata jätnud.

Pühikestest tähendustest siin ja sääl saame selle otsuse, et sõjalaewad häste suuremad olidwad, kui muud laewad. Neil olidwad omad täielised peelepuud ja purjed pääl, aga ka sõuda wõis neid, kui tarwis oli. Seks olidwad igal sõjalaewal omad iseäralised aerud ja mõlad. Gest tuli see tulu, et ka siis, kui tuult ei olnud, laewaga liikuda ja kuhu taheti, senna käända ja käia wõis. Seda oli sõa taplustes hädaste tarwis. Sõudmise jõud neil sõjalaewadel ei olnud kassin ja on wanad Gesti meremehed mõnikord liig kangestegei oma rammu fulutanud. Aastal 1215 oli neil üheksa Saksa laewaga Saaremaa rannal tegemist ja taplemist ja tapluses sõudis üks Gesti sõjalaew nii wihasaste, et ta ühe tõise laewa külge kinni wuhises ja ise kange põrutamise läbi suure raskuga lõhki läks.

Sgas sõjalaewas oli sõa käigil läbistikkü arwata kolmkümmeend meest, mõnes suuremas ka häste enam. Laewa lae all olidwad sõude-pingid, paigad laewameeste moonale ja mõnesugu-

file sõidu ja sõa tarwitusele, pääle selle weel ruumi saadud saagile ja wangi wõetud inimestele. Kewade aastal 1203 käiswad Saarlased Daanimaa rannas riisumas ja purjetasiwad suure saagiga koju poole. Saagi seas leiti ka kiriku kelli, kiriku riidid ja ristiinimesi. Aastal 1218 tuliwad nemad Eitwimaa randa ja wiiswad Düüna jõe kaldalt palju lojuksid ja inimesi ära. Kõik see ja sellesugune saak mahtus laewadesse ära ja päälegi jäi weel ruumi laewa teenistusele. Kõige selle järele peame arwama, et wanad Gesti sõjalaewad mitte liig pjuksesid ei olnud.

Sõjalaewu oli Saarlasil ja Läänlasil suur hull, ja tuli neid tarwis, siis koguti kiirest kõik kofku. Aastal 1211 kutasiwad Gestlased õnnetumal sõateel kolmsada laewa, aga aastal 1215, see on siis paljas neli aastat pärast seda, oli neil jälle enam kui kakssada laewa, mis platsi wõisiwad astuda.

Tuli taplus mere pääl, siis tallitasiwad Gesti meremehed, niisamati kui nende suure maa wennad maasõal, iseäralise ära arwatud plaani järele. Laewad seati korda pidi mitmesse ritta ehk neid pandi kõiwiti seisma ja käima, sedamööda kudas lahingi lugu nõudis. Sõdimine ise sündis nii, et nooltega waenlasti lasti, odasid neile pääle loobiti ja isesuguste wiskamise masinatega kiwa wastaniku laewa wifati. Kui õige ligi oldi, hüpati ka wõõra laewa lae pääle ja tapeldi jää nägu kuiwal maal möõga abiga. Mõnikord katsuti waenlase laewu põlema panna ja tarwitati seks tule lontisid, mis laewa wifati, ehk Gestlased ehitasiwad isesugused tule parwed. Reed oliwad palkidest kofku meis-terdatud ja kihiti neile kuiwe puid pääle, mis elaja raswaga kofku oliwad määritud. Puu kihid pisteti põlema ja tallitati põlew parw kudagi wiisi waenlaste laewa ligi ehk mitme laewa wahese. Tuli ja suits tegiwad wastanikule suurt tüli ja jagada haffas tuli ka laewadesse ja pani need ise kõige täiega põlema.

Ka sedawiisi püüti waenlasele mereõas kahju ja kimbatust teha, et weetead ära rikuti ja iseäranis kitsad kohad kinni

fulati. Nii täitsivad Gestlased aastal 1215 Düüna jõesuu ära, kiwa lootsifikutes ja iseäralistes sefs valmistatud kastides põhja wajutades. Riisugused tööd ei olnud igakord kerged, aga wanad Gestlased ei kohkunud kergeste tagasi, kui midagi mehhist tööd teha oli.

Sadamaid ja seisupaiku oli laewadel mitu. Sõalaewadel oli oma iseäraline sõasadam, kus nad rahu ajal paigas seisivad. Selle sõasadama nimi on weel ühes wanas kirjas, mis endine Tartu prohwerssor Schirren wälja annud, alale, aga Ladinakeele kirjutaja on sest nimest „Sottesattema“ teinud. Kõik tunnistus-tähed sihiwad senna, et see wana Gesti sõasadam ei muial kuskil olnud, kui Matsalu mere lahes. Seefinane merelaht on, nõnda kui rannapoolsed Gestlased isegi selgeste teawad, Lääne maakonnas leida ja nimelt Wirtsu jaamast ja suurest Wäinast häätüft maad põhja pool. Põhjapoolne lahe rand puudub Nidali ja Martna kihelkonda, lahest lõuna pool leiame Lihula ja Staruse kihelkonna. Võib olla, et praegu meie ajal wesi ses merelahes wäga õhukene on, aga wanal ajal on ta sügavam olnud, sest Gesti mererannas on mitmes paigas maa tõusnud ja wesi taganenud, ja wanad Gestlased ei wõinud paremat sadamat oma sõalaewadele leidagi. Matsalu laht tungib nagu mõni määratu käsi kaugele suurest merest maa sisse ja ulatab, nõnda kui juba tähendafime, mitmest kihelkonnast läbi. Sisefõit ei ole liig lai ja laht on ühe kaugel Saarlasiist ja Läänlasiist. Pääle selle on Läänemere saared lahele nagu müüriks ees ja sadam seisis nagu kuiwal maal, kuhu waenlasel kerge saada ei olnud. Nidi Gestlaste laewastik waenu teele purjetama, siis oli temal siit ühe-wõrra maad igale poole sõita, kas Tallina poole wõi Riia poole.

Kui kaugele wana Gestlaste meresõidud ulatanud, nimelt, kas nemad Läänemereft ialgi ka wälja ja kaugemale saanud, on raske ära ütelda. Ajaraamatutes on üksi sõitudest Soome, Rootsi, Daani ja Preisi randa jutt ja need nimetatud maad

on kõik Läänemere kaldal, aga rahwa omad wanad mälestused annawad pea õiguse arvata, et nemad ka kaugemale käinud ja nimelt Põhjamereft läbi kummi Islandi saareni sõitnud. Kalewipojast jutustatakse ja lauldakse (waata: Kalewipoeg, 16. lugu), et tema ükskord suure meresõidu ette wõtnud ja oma laewaga, kellel Vennof nimi olnud, pitkal reisil ka „Sädemete saarele“ saanud.

Neti laewa laenetelta

Sädemete saare sõrwa,

Ruusa mägi mängis tulda,

Dõine suitsu sünniteles,

Kolmas keetis kuuma wetta,

Suland kiwa sügawusest

Orgu saatsid ojumaie.

Eulew*) sammus suitsu juhil,

Tallas tule tähendusel

Põrgu lee ligemalle

Smelikku ilnumiista

Salalikult filmamaie.

Tulekiwi kildusida

Sadas suitsus sagedaste,

Tuiskas aga tuhkadesja

Lume hange lagedalle,

Rohkest raatmaa radadelle.

Rauda kuube raskatelles

Kippusiwad kiwitunglad

Eulewida surmamaie.

Snnetusest hoolimata

Rõndis kangelase poega

Põrgu lee augu poole,

*) Eulew oli tuttaw Kalewipoja selttimees. Meresõidul, kellest praegu jutt kaubis tema raudriidid, nõnda kui laulit alamal kuulutab. Et temal ka piip kaajas, mis ka Sädemete saarel tulemäel põlema pistab, on niisamati lauliku kuuletus, kui ka tema raudriided. Wanad Gesticlased ei kannud raudriidid ja piip oli neil tundmata. Aga rahwa mälestused segawad sagedaste asjad aja poolest ära ja panewad wana aja wägimeestele riided selga ja annawad neile riistad kätte, mis weel pärast tundma õpiti.

Kunni kuube kõrvetelles
Reha kippus küpjetama.
Nipsme karwad laskid krimpju,
Kõrbe hiuksed, kulmu karwad.

Sulewi poeg pajatama:
Kurat wõtku tule künka,
Kust ei kasu kellelegi!
Kodu wõiks ta rehe kütjaks,
Saunameestel külje sojaks
Mitmes kohas mõnus olla,
Kus üks süld ehk pere kohta
Armu poolest annetaks.
Praegu pole paremat mull:
Pistan piibu põlemaie.

Eiisap jammu julgumaie,
Tuliteelta taganema.
Waewalt pääsis laewa pääle
Aineid külgi arstimaie,
Põlend wiga parandama.

(Kalewi poeg XVI, 692—733.)

Seefinane „Sädemete saar“, kus Sulewi poeg ennast wähe kõrvetas ja wiimati paha tuju tuulutamiseks piibu tulemäel põlema pistis, ei wõi muud midagi olla, kui Islandi saar, kus mitu tulepurstajat mäge pääl ja hallikad kuuma wet wälja ajawad. Neist hallikatest jääb on teadu pärast Geiser kõige kuulsam ja tulepurstajaiist mägedest jälle Hekla. Küll ei ole kõik nii sündinud, kuidas Kalewipoja laulus pajatatakse; see on, nõnda kui ju laps arwu wõib saada, wõimata asi. Kalewipoeg on laulikute loom ja rahwa luuletaja waim on temale tema wägimehe kaju kokku seadnud ja tema teud ja tööd teinud. Aga siiski on niisugustel lauludel ja juttudel, mis nagu wana aja tõstised sündinused wälja tahawad näidata, enamiste ifka oma jagu töt ja tõstisid sündimusi põhjaks, kelle pääl siis pärastpoolest põlweid pitkal ajal pitkad jutud ja laulud kokku luuletasiwad. Igal rahwa laulul ja jutul on oma iseäraline juur

ja känd rahwa elus ja juhtumistes, tühjas tuules ei seisja ega kofu ükski. Riisamati on lugu ka meie Kalewipojaga, mis auus tohter Kreuzwald rahwa mälestuste järele kofku seadnud. Gestrirahwal on tõeste üksford üks aeg olnud, kus nende hulgast wägewad ja wõimsad mehed kuulsaid tegusid tegiwad. Luuletuse ilu ja ehetega ehitatud, elawad nemad osast tänase päewani rahwa lauludes ja Kalewipoeg on neist kõige kuulsam. Sõit, kellest ülemal tüki lugijale meele tuletamine, tunnistab, et wanad Gestrilased Islandi saarest midagi teadsiwad. Ta oli neil ju pagana ajal oma wiisi tuttaw. Et wanad laulud otse Kalewipoja enese oma felttimeestega jääl ütlewad käinud olewat, näitse tähendawat, et Gestrilased üleüldse oma sõitudega jenna on ulatanud. Wõimata see sugugi ei ole, iseäranis kui weel selle pääle waatame, et saarel oma isefugune Gesti nimi on. Siiski, waidlemata ja wastapanemata teaduseks tõsta ja tunnistada meie wana Gestrilaste Islandi sõitu kindlaste ei tohi. Saar wõis Gestrilastele ka Skandinawia rahwa jutustustest tuttawaks saada. Need on jääl sagedaste käinud ja neist läks osa jenna elamagi ja on praegugi nende järeltulijad jääl elamas. Skandinawia rahwaga jälle oli wana Gestrilastel kofkupuutumist küllalt, sõbralikult ja waenu wiisi. Mis kindlaste teame, on see, et wanad Gestrilased wististe Islandi saarest ja sõitudest jenna mõndagi teadsiwad.

Uga meil on wanad Gesti sõidud omalgi merel imelised küll, kui meele tuletame, et jell ajal ei kaartisid ega kompassit tuntud. Saaremaalt Rootsi ehk Daani ehk Dreisi purjetamine, ja nimelt jenna kohta kuhu taheti, oli Saarlasil kerge asi. Nii kui muial paigus wanast ja nüüdki osast igas paigas, oliwad ka meie esivanematel taewa tähed ja päewal päike teerühiks niiskel mereteel.

Wana wanker, Rootsi karu,
Põhjanaanla, tähtipoega,
Suhatasid siraw silmil

Taewa alta teede rada
Minijale mere laentel.

(Klwp.)

Ta et meie esiwanemad õige tuttawad tähtedega taewa lautusel oliwad, tunnistawad weel iseäralised tähtede ja tähesalkade nimetused, mis meie ajani ulatanud. Weel nüüd tunneb igauks „wana wankrit, Rootsi karu,“ niisama „weifest wankrit“ tema ligidal ja selle piirel jälle „põhjajanaela“, kes oma nime sellest saanud, et ta alati taewa küljes paigas seisab, nagu nael seinas, aga tõised tähed meie filmist tema ümber rataskaari käiwad. Tuttaw on ka „taewa look“, keda õpetatud tähetundjad Krooniks kutsuwad; aga weel tuttawamad on „wardad“ ehk „koot ja reha“, kellel jälle tähetundjate keeli Driion nimi. „Sõelu“ on meil teadu pärast kaks taewa lautusel, „wana sõel“ ja „uus sõel“, ja kaks tõist tähesalka kannawad „risti“ nime, „suur rist“ ja „weikene rist“. Saarlased tunnawad weel hulga tõisi tähti.

Taewa tähed on eestimata teejuhgid neile, kes nende seisu terawaste tähele on pannud ja ajast annawad nemad arwu paremine kui kõige paremad uurid. Weel nüüdki astub Eesti põllumees, kellel uuri taskus ei ole ega kella toa seinas seisa, õõse õue ja waatab oma isaijade taewa uurist järele, mis aeg on, kas ju tarwis üles tõusta ja rehele minna wõi kannab aeg weel natukesse wäsimust puhata. Meie esiwanematel oli niisugune aja tunnistamine tähtedest väga selge ja tähtedest teadsiwad nemad määratumal ja piiretumal mere lagedusel ära ütelda, kus pool põhi ja kus jälle tõised ilmakaared. Tähed juhatafiwad jälle õige tee pääle, kui wahest kogemata ehk pilwes ilmaga effi oli mindud.

Ta et wanad Gestlased mitte nii tuimalt ja tühnakult oma taewalikku uuri ei tunnistanud, kui meie enamiste oma kella taskust tõmbame ehk seina pääle filmame, seda teeb meile

mõni kaunis wana aja jutt tõeks. Järgmine tükk taewa tähtedest olgu praegu tunnistuseks.

Meie kõik teame, et suurel taewa wankril, nõnda kui igal õigel wankril, ka oma wehmer ehk tiisel on. Wehmri kestmise tähe kõrwal seisab pisukene tina täht, keda õpetatud mehed Alforsiks kutsuwad, aga wana Gesslaste arwust ei olnud ta muud midagi, kui selge „susi“ ehk hull metsaline „hunt“. Waga taewa täheke olewat, nii jutustatakse Wõru maakonnas Põlwa kihelkonnas, sedawiisi selle kiskuja nime saanud.

Üksford sõitnud talupoeg, Peedu nimi, läbi metsa ja wana metsahall hunt karanud hobuse kallale. Kuri metsaline murdnuud looma wehmrite wahel maha. Aga see oli suur kuritöö. Wana Gesti usu järele ei ole hundil luba, aisade ehk wehmrite wahel looma murda. See on Wana Isa seadus ja tema ei jätnud ka seekord seaduse üle astumist nuhtlemata. Karistuseks tehtud suure kurjatöö eest sai nüüd hunt ise wehmrisse rakendatud ja ahwardawaks täheks kõigile tõistele huntidele tulewajal ajal seadis Wana Isa Peedu wankri kõige täiega, hunt ees, taewa lautusele igaweseks ajaks. Aga hundil on wähe tahtmist, wankrit tõmmata; ta weab ja tahab metsa. Sellepärast siis ka, nõnda kui igamees nüüdki õhtu ja öö ajal oma silmaga näha võib, taewa wankri wehmer kõweraks on kistud. Drahw on täieline olnud, sest kes on Gestimaal tänase päewani kuulnud, et „susi hobese wehmerde waihest ärä sõõnu“ ehk et „hunt hobuse kallale aisade wahel astunud?“

See esiwanemate wana jutt on mõne mehe arwust „puhas tühi loru,“ miska keegi ruumi raamatus ei tohi raisata, aga mõni tõine mees leiab tema kena olewat. Meie arwame, et sell tõisel mehel õigus, ja oleme jutu ka seie pannud tunnistuseks, et meie esiwanemate elaw ja terane waim ka kena juttu luua ja kaunist ajawiidet muretsema mõistis, mis pitkal mere- teel ja muudu mõnuss rohi igawuse wasta oli.

Kui Sakslased seie maale tulivad, oli meie esiwanematel ka mere pääl nendega tegemist ja puutusivad nemad ju enne juurt Gesti sõda Sakslaste laewadega mitukord kokku. Mis-
sugused need kokkupuutumised olnud ja kudawiisi wanad Gest-
lased merel sõdinud, jutustagu meile jälle tuttav Läti Hindrik.
Et mõnele lugijale sõa lugu liiaks ei läheks, siis arwame, et
kahest tüüfist küll on ja tahame neid kohe kuulda lasta.

Lugijad teawad, et piiskop Albert sagedaste Saksamaale
sõitis, et säält enesele abi tuua. Hulga ristisõitjatega tuli tema
siis jälle Liwimaale pea tagasi ja nimelt merd pidi. Ka ke-
wade aastal 1203, see on siis 5 aastat enne Gesti sõa haka-
tuft, oli tema tagasi tulemas ja hull sõamehi temaga. Läti
Hindrik kirjutab seft tagasitulekust nõnda:

„Et piiskop ei kartnud, oma seltsimeestega hääd ja kurja
kannatada Jumala pärast, siis läks tema laenetawale merele ja
leidis, kui ta Lüstrias, mis üks maakond Daanis on, maale
astus, sääl Gesti paganaid Saaremaalt kuuetõistkümmne laewaga,
kes parajaste ühe kiriku ära oliwad põletanud, inimesi surmanud
ja mõned wangi wõtnud. Ka oliwad nemad maad rüüstanud,
kelli ja muud kiriku asju ära wiinud, nõnda kui Gesti ja Kuura
paganad harjunud oliwad tegema Daani ja Rootsi kuningriigis.
Ristisõitjad paniwad ennaft sõamundrisse ja tahtsiwad paganaid
ristirahwale tehtud kahju eest nuhelda. Aga kui paganad teada
saiwad, et ristisõitjad Liwimaale sõitsiwad, kartsiwad nemad
wäga ja waletasiwad, nemad olewat Riiglastega rahu teinud.
Et ristiinimesed neid uskusiwad, siis pääsiwad nemad küll sell
korral nende käest, aga nende pettus ei toonud neile ühtegi
kaswu, nad sattusiwad pärast kelte sisse, mis neile pandud oli-
wad. Seft kui ristisõitjad Jumala juhatusel all terwelt ja õnne-
likult Wisbi linna*) saiwad, wõtsiwad säälatsed kodanikud ja
wõõrad neid rõõmsaste wasta. Mõne päewa pärast saiwad ka

*) Wisbi oli kaubalinn Gootlandi saarel.

Gestlased senna kõige oma riisunud saagiga. Kui ristisõitjad neid nägivad purjetawat, paniwad nemad kodanikkudele ja kaupmeestele seda juuks, et nemad kristliku nime waenlastele luba andsiwad, keelamata nende sadamast mööda sõita. Et kodanikud ja kaupmehed asjaga tegemist ei teinud ja ennemine kindlat rahu Gestlastega pidada tahtsiwad, läksiwad ristisõitjad oma piiskopi juure ja palusiwad luba, paganatega tapelda. Piiskop, nende tahtmist kuuldes, püüdis neid nende etteõtmisest tagasi hoida, muist et kirik Liwimaal nende tulemist ootas ja nende ärajäämist kudagi täita ei wõinud, muist et neile ommeti waenlaste läbi ka kahju sündida wõis. Aga ristisõitjad käisiwad õigel ajal ja mitte õigel ajal*) kängeste pääle ja ei jätnud järele, Jumala halastuse pääle lootes. Gesti ja Liwi paganate wahel ei olewat, ütlesiwad nemad, mingisugust wahet, ja nemad palusiwad, et piiskop neile loa annaks ja neid selle wäärt arwaks, et ta neile nende pattude eest selle tapluse pääle paneb. Kui piiskop nende kindlat meelt nägi ja et ta paremaks arwas, sõna kuuldes tapelda, sest sõnakuulmine on parem kui ohwer**), siis andis tema nende tahtmisele järele ja pani neile nende pattude andeks andmiseks pääle, paganatega mehe wiisi wõidelda tapluses, nõnda kui nemad palunud oliwad. Nüüd püüdisiwad ristisõitjad wahwaste Kristuse nime eest tapelda, ja oma sõariistadega wägewaste ehitatud, seadsiwad nemad rutuga laewad forrale, kellega nemad pääle hakata tahtsiwad. Kui Gestlased tõisjel pool seda nägiwad, tallitasiwad nemad kahessa sõjalaewa wahel kaugemale tõistest ja arwasiwad, nad wõiksiwad ristisõitjaid, kui nemad wahela läheksiwad, sisse sulguda ja jedawiisi laewu, mis nende wastu oliwad walmistatud, ära wõtta. Sakslased tungisiwad suure tulinaga nende kallale, sõndsiwad kabele Gesti sõjalaewale ligi, läksiwad senna sisse, surmasiwad arwata kuusküm-

*) 2. Timot. r. 4, 2.

**) 1. Sam. r. 15, 22.

mend meest fääl ja wedasiwad laewad kelladega, kiriku riietega ja wangi wõetud ristiinimestega Wisbi linna. Ühe kolmandama laewa pääle hüppas üks mees Sakslaste hulgast julgeste kõige jõuuga, pidas oma paljaks tõmmatud mõõka kahe käega, raius temaga paremale ja pahemale poole kangeste ja tappis kaksküm- mend kaks waenlast ära. Aga kui tema ju üle jõuu ses taplus- ses tööd tegi, tõmbasiwad kaheksa meest, kes weel järele oliwad jäänud, purjed üles, ja et tuul purjetesse puhus, sai seesama Saksa rüütel wangi wõetud ja ära wiidud ja pärast, kui laewad jälle kofku tuliwad, ära tapetud. See laew läks pärast põlema, ei tea kas kogemata wõi meelega pandud, ja põles ära, et temas wähe mehi sees oli. Kui see lugu nii õnnelikult ja aujaste sündinud oli, tänasiwad kõik ristijõitjad kõige wägewat Sumalat wõidu eest, mis tema neile andis. Ja piiskop Albert saatis wangid kõige asjadega, mis paganad Daanlaste käest ära oli- wad wõtnud, auuwäärt herra Andraase, Lundi linna pääpiiskopi, kätte*). Nüüd ei tahtnud ristijõitjad enam Wisbi linna jääda, ajasiwad oma ette wõetud reisi edasi ja jõudsiwad Riiga. Nende tulemise üle oliwad uued linna kodanikud ja muud, kes Riias oliwad, wäga rõõmsad, läksiwad neile wasta ja wõtsiwad piis- koppi ja kõiki tema seltsimehi aupakkikult wasta, püha kiriku asju enesega ühes kandes."

Õine Gestlaste kokkupuutumine Sakslastega mere pääl, kellest jutustada tahame, sündis aastal 1215, see on siis kahe- samal Gestis sõa aastal. Sell aastal peeti Rooma linnas suur kontsiilium ehk piiskoppide kokkutulemine, kuhu igalt poolt risti- rahwa maadest otsatu hull suuri waimuliku seisuse mehi rändas, Europast ja Aasiast. Õist toredamat kontsiiliumi küll ilmas ei ole olnud. Mitu sada piiskoppi ja weel enam aptisid ehk floostrite wanemaid ja pea iga kristliku tuninga ja würsti saadi- luid nägi wägew paawst Innotsentsius III. weel nüüd enese

*) Lund on linn lõunapoolsel Rootsi maal, ligi Daani maad.

ümber, enne kui ta aastal 1216 suri. See on see kuuluis kaks-
 tõistkümmes üleüldine kontsiilium, mis juure Innotentsiuse ehi-
 tusele, see on: Rooma kiriku wäele ja wõimusese, auuse ja hiil-
 gusele, nagu torni otja tegi. Kontsiilium wõttis wasta ja
 kiitis hääks kõik, mis Innotentsius tahtis, ja ootaja ilm kuulis
 suremat jagu lausumata sõna. Selle suure kontsiiliumi pääle
 läks ka Liuwimaa piiskop Albert ja Gestimaa piiskop Teodorik.
 Uga Teodorikul oli oma Gestlastega merel suur tüli, enne kui
 Rooma pääsis. Kui tema parajaste üheksa suure laewaga ja
 ühe jau ristisõitjatega Saksamaa poole purjetamas oli, tõusis
 suur maru ja sündis kange müristamine ja laewad saiwad
 Saarema randa ajetud, nimelt Hiiumaa ja Saaremaa wahel,
 ühte paika, kelle nimi „Uus sadam“ oli. Väti Hindrik kirjutab
 tülist jessinatses „Uues sadamas“ nõnda:

„Kui Saarlased arwu saiwad, et nemad Riiaist tuliwad,
 ähwardasiwad nemad neid sõaga ja saatsiwad üle kõige Saare-
 maa käsu wälja ja kogusiwad suure mere sõawäe kokku. Ja
 tõised tuliwad hobustega ja ehitasiwad mere kaldal puuwärkisiid,
 täitsiwad neid kiwidega ja püüdsiwad sadamat, kuhu sisjemineks
 kitsas oli, kinni sulguda, et nemad, kui sadam kinni, neid kõiki
 kinni wõtta ja ära tappa wõiksiwad. Sakselased läksiwad oma
 lootfikutega ehk pisemate laewadega maale, niitsiwad wilja põl-
 dude pääl oma mõõkadega maha ja ei teadnud midagi sõawäest,
 mis ligidal mere kaldal oli, ja tegiwad tõises paigas kaldal
 niisamati mitu päewa. Wiimati seadsiwad Saarlased salawäe
 wälja, wõtsiwad kahesja meest kinni, tapsiwad mõne ära, tõised
 wiisiwad nemad wangi ja wõtsiwad ühe lootfiku ära. Selle
 läbi wäga julgeks saanud, saatsiwad nemad igale poole Gesti-
 maale sõnumed ja lasiwad kuulutada, nemad olewat Riia piis-
 kopi kõige tema sõawäega wangi wõtnud. Ja nemad tuliwad
 kõik juure sõawäega. Ja õige wara, kui parajaste päew koitma
 hakkas, pimetas kõik meri meile wasta, täis nende sõalaewu,
 ja nemad taplesiwad meiega kõige päewa otja. Mõned neist

winnasiwad puuwärkifid ja wanu laewu kofku, täitsiwad neid kiwidega ja wajutasiwad neid põhja ja sulgusiwad sadama suu (sissemineku) meie ees kinni. Sellepärast tuli meile suur hirm pääle ja meie arwasime, et meie nende käest ei saa pääsema. Mõned neist lõiwad ka kolm ülisuurt tuld ligi, kuiwest puist tehtud ja elaja raswa abiga põlema pistetud. Need tuled oliwad suurist palkidest tehtud wärkide pääle pandud. Ja esimene tuli, mis üle kõikide kangeste põles, sai mere pääle aetud ja tuli meie ligi ja kange lõuna tuul ajas teda waljuste puhkudes meie pääle. Ja Gestlased oma sõbalaewadega sõudsiwad ümber tule ja hoidsiwad teda ja juhataisiwad teda otse kohe saksa kaubalaewade pääle. Aga kõik kaubalaewad oliwad kofku sentud, et meie fergemine waenlastele wasta wõikime panna, ja seda enam kartsiime meie, et meie tulest pääseda ei wõi. Ja kui seesama tuli, mis kõrgem oli, kui kõik kaubalaewad, omad leegid juba meie külge laskis käia, kutsusime meie piiskopi tema kambriist, kus tema palwet tegi ööd ja päewad. Ja tema tuli ja nägi, et muud nõuu ja abi ei olnud, kui Jumalast. Ja ta tõstis omad silmad ja mõlemad käed taewa poole ja palus, et meie päästetud saaksiime sest tulest. Ja meie waatasime ja ennäe! kohe muutus tuul idatuuleks ja idatuul liigutas tuule lipu, mis purje küljes oli, tõisele poole ja ajas tule meist ära ja puhus teda tasakesi kaubalaewade ümbrest meie taha mere pääle. Ja meie kiitsime kõik Issandat, et tema nähtawalt meid päästis praegusest tulehädast. Ja Gestlased paniwad tõise tule ja kolmandama liikuma. Ja meie kaitstime kaua neile wasta, wala siime wet pääle ja wäsitasiime ennast wäga ja ka neid ajas tuul wiimati meist ära. Ühtlasi sellsamal ajal sõudsiwad tõised Gestlased meie ümber rataškaari ja haawasiwad palju meist odadega ja nooltega ja tõised sõudsiwad sedasama teed tagasi meie ümber rataškaari ja wisikasiwad kiwa meie pääle oma paterellidest. Aga meil oli hirm, niihäste sadama kinnisulgumise pärast, kui ka sõa hädade pärast. Ja Albert Slut, meie tüürija, ütles:

Kui teie kannatlikult sõna tahate kuulda, siis saab Issand meid praegusest hädast päästma. Et meie laewad, ütles tema, täidetud ei ole, waid tühjad on ja nemad ka õhukesel weel käia wõiwad, siis wõime meie tõist teed wälja minna, kui teie wahwad mehed sõamundris lootfikutesse astute, ankrud wälja tõmbate ja sügawamasse wälja wiskate, siis waenlaste hulgast läbi jälle meie juure tagasi tulete ja tõised ankrud kõitega kaubalaewu edasi nihiwad ja nii järele tulewad, kuni meie sügawa mere pääle saame. Ja meie tegime kõik selle nõuu järele ja tõmbasime, kuni meie kitsikusest wälja pääsime ja suurde lagedasse meresse saime. Aga rüütlid ja sulased, kes lootfikutes ankruid wälja tõmbasiwad, pidiwad raskele päälkippumisele wasta seisma ja saiwad Gestlaste odade ja noolte läbi, nõnda kui kiwide wiskamise läbi raskestes haawatud. Aga wiimati wõtjilwad nemad ühe kõwera rana wõi raudse haagi ja tahtsiwad seda ühe eesti sõalaewa pääle wisata, et teda nagu õnge otja wõtta. Ja nemad wiskasiwad teda ühe pääle ja arwasiwad juba, et nad tema kätte oliwad saanud. Aga Gestlased põgeneasiwad kangeste sõudes ja tõised sõalaewad tuliwad neile wasta. Et sellamal tunnil piiskop palwet tegi püha neitsi poole: „Näita, et sa ema oled; näita, et sa ema oled!“ siis näitas tema tõeste, et tema ema on. Sest seesama põgeneja sõalaew, mis suur oli ja kellel palju mehi pääl oli, wuhises kangeste pörutades ühe tõise laewa külge ja läks suure raskuga keskest lõhki ja jooksis wet täis ja laewamehed kullusiwad meresse ja uppusiwad ära. Ja nemad oliwad kõik ehmatanud. Ja kui nemad nägiwad, et meie juba sügawale merele olime saanud, kogusiwad nemad mere kaldale kofku. Ja oli neid mitu tuhat, kes jala ja hobusega oliwad kofku tulnud ja arwata kahe saa sõalaewaga. Ja oliwad väga wihased üksteise pääle, suurt kära tõstes ja ühtlasi löökisid andes, sellepärast, et nende kahe nädala töö midagi ei mõjunud ja et nemad palju omist mehist oliwad kautanud, kes meres ära uppusiwad, mitu ka meie kiwiwiskajate läbi surma

oliwad saanud. Ja nemad tõmbasiwad omad purjed üles ja läksiwad mere pääle laiale ja igamees läks oma teed. Ja meie mehed sõitsiwad oma lootsikutega neile järele ja wõtsiwad ühe suurema sõalaewa nende käest ära ja wiisiwad tema Gootlandi saarele. Ja sellisamal päewal päästis meid püha neitsit, nõnda kui tema ka kõik Liiwimaa mehed senni päästnud on kõigist nende kitskustest tänase päewani."

Sest kahest mere tülist olgu küll ja meie paneme Läti Hindriku ajaraamatu kinni. Et temal oma iseäraline jutustamise ja seletamise wiis, näeb lugija otse sell korral väga selgeste. Tema arwamise järele on neitsit Maarja abiga aastal 1215 Sakslased Gesslaste käest pääsnud. Kõik Liiwimaa oli Püha Maarjale pühitsetud ja kõik õnn ja õnnistus, mis sell ajal siin maal Sakslastele osaks sai, kõik hädaft pääsemised ja kõik kordasaamine tuli tema käest. Nii uskus selle aja katoliku rahwas, nii uskus ka Läti Hindrik. Sellepärast siis ka Püha Maarjat iseäranis ärdaste ja sagebaste paluti.

Meie oleme nüüd niisamati kui enne Läti Hindriku omad sõnad lugijale ette pannud ja kuulda annud. Mõnele ei ole see wahest meele pärast. Nemad oleksiwad ehk soowinud ilusamat jutustamist meie omalt poolt. Aga meie arwame, et ka wana Hindrik mitte sant jutustaja ei ole. Meie ei tea, kui tark püha kirja tundja tema oli, aga nii palju näikse selge olewat, et ta wana piibli jutustamise wiisiga väga tuttau oli. Hindriku jutt on oma wiisi ja sõnade poolest väga piibli jutustamise sarnane ja sell wiisil on ka oma ilu ja elu. Pääle selle õpib terane lugija wana aja jutustaja oma sõnadest ja tema iseäralistest arwamistest ka tüki wana aega tundma, ta waatab wana aja inimestele nagu südamesse ja saab nendega palju paremine tuttauaks, kui meie oma sõnadega teha jõuaksime. Sellepärast on meie mõte, ka edespidi weel mõnda Läti Hindriku ja tõiste ajaraamatute kirjutajate oma sõnadega lugijale jutustada.

Wiies pilt.

Suur külaline kaugeft maast.

Pärast Tartu linna langemist aastal 1224 olivad Saks-lased kõige Gestimaa peremehed, maha arwatud Wiru ja Harju maakond, kus Daanlased walitsesiwad, ja Saaremaa, mis wõidmata ja Gestlaste pärast oli.

Ju enne Gestimaa ärawõitmist oli Liwi- ja Lätimaa nõnda ära jagatud, et mõlematest kolmas jagu mõõga wennaste ordole oli saanud. Mõõga wennad oliwad, nõnda kui Läti Hindrik ütleb, „ööd ja päewad ennast müüriks Issanda koja ette seadnud, sõdades ja tõiste alaliste tööde kallal päewa palawust ja koormat kannud“ ja saiwad nüüd „trööstimist omast tööst, teenari raha päewapalgaks*)." Saks kolmandikku Liwi- ja Lätimaast jäi kirikule ehk, mis niisama palju tähendab, Riia piiskopile, kes Maarjamaa pääperemees oli.

Nüüd, pärast Gestlaste waigistamist, jautati ka nende maa kolme jagusse, kellest üks jagu ordole, kaks jagu katoliku kirikule osaks sai. Ordo pärast oliwad nimelt Sakala ja Järwa maakond ja pool Waiga maakonda ja osa Läänemaast, kiriku pärast kõik suur Ugannia maakond, pool Waigast ja suurem jagu Lääne maakonda**). Kui aastal 1227 ka Saaremaa ära wõideti, tõmmati see maatükk walitsemise poolest Läänemaa külge ja sai

*) Matt. r. 20, 1—16.

**) Waiga oli, nõnda kui lugijal weel meeles saab olema, maakond Peipst rannal, Emajõeßt põhja pool.

temast suurem osa kirikule, vähem ordole. Wiru- ja Harjumaa pidiwad veel mõneks ajaks Daanlaste kätte jäetama. Kiriku osast wõttis piiskop Albert mereäärseid maad enese walitsuse alla, omale wennale Hermannile andis ta Tartu linna Ugaunia maakonnaga. Seefama Hermann oli Tartus esimeseks piiskopiks ja tema ehitas wana Gestlaste Taara mäele pea suure ja uhke doomi kiriku, mis pärast kõigist kirikutest Liwi-, Gesti- ja Kuuramaal kõige nägusam oli ja kellest müürid veel tänase päewani Tartus seisawad. Mäele on wana kiriku järele nimi „doomi mägi“ saanud ja saab nimi ka tulewase aja põlwelele wana aja mälestusseks jääma.

Pärast pitka ja werist taplemist pistis rüütel nüüd oma mõõga tuppe. Suur töö oli ära tehtud ja Gestlaste wastapanemise jõud lõppenud. „Ja Gestlased tuliwad wälja oma linnadest“ — kirjutab Läti Hindrik — „ja ehitasiwad omad ära põletatud külad jälle üles ja omad kirikud. Nõndasamati tuliwad ka Liwlastesed ja Lätlastesed wälja pelgupaikadest metsades, kus nemad ju mitu aastat sõdade ajal warjul oliwad olnud ja igamees tuli tagasi oma küllasse ja oma põldude pääle ja kündsiwad ja küllasiwad kartuseta . . . ja keegi ei teinud neile hirmu. Ja et neile täielikumalt ristiusku õpetati, tunnistasiwad nemad Seesust Kristust Sumala poega, kes pärast kurbe sõdasid ja pärast suurt tapmist ja pärast katkusid ja palju häda wiimati oma järele jäänud rahwa pääle halastas ja neile rahu ja julget elamist andis. Ja kõik rahwas puhkas Issanda kaitsmise all ja kiitis seda, kes kiidetud on igaweseft ajast igawese ajani.“

Kas ja kui palju Gestlased sest kiituseft osa wõtnud, on meil teadmata, niisamati ka, kui julge nende elamise lootus oli. Igamehel on luba, siin ise arwata, mis aja ja asjalugude kohta õige näitab. Uga rahu kattis jälle maad ja aja tuuled hakkasiwad teisest küljest puhkuma. Piiskop Albert oli nüüd oma suure ettewõtmise korda toimetanud; ta oli Liwi- ja Gestimaa

ära wõitnud ja Rooma kiriku otfatumale wallale mõne pere pääle kaswatanud. Nus asutus oli kiriku oma ja paawsti pidi teda nüüd nagu pühitsema ja kinnitama. Selle tarbeks saatis Albert koke pärast sõa lõpetust ühe oma preestritest, Moorits nimi, Rooma ja palus püha isa, et ta ühe saadiku omalt poolt Liwi- ja Gestimaale saadaks, kes tema tööd üle waataks ja kinnitaks. Niisugused saadikud olivad suured mehed ja kõigiti paawsti asemikud. Mis nemad tegiwad ja otfufeks anniwad, tegiwad nemad püha isa nimel ja see oli kindel seadus alamatele ja ülematele. Oma saadikute läbi oli paawst, et küll ihu poolest ise Roomas, siiski wainu poolest nagu kõigis paigus.

Paawst Honorius III, kes sell ajal Peetruse tooli pääl Roomas istus, kuulis Alberti palwet hää meelega ja saatis aastal 1225 mehe seie maale, kes kõigiti tema täieline ja tark asemik wõis olla. See oli Moodenä linna piiskop Willem. Moodenä on tutaw linn põhjapoolses Itaalias ja sääl oli Willem aastast 1222 saadik piiskopiks. Tema teraw waim ja selged silmad saiwad ka kõige segasemast asjust arwu ja tema oskas igakord kirikule tululist otjust teha. Esimesel Juuli kuu päewal aastal 1225 jõudis piiskop Willem hulga selttimeestega Riiga ja Riiglased wõtsiwad teda kui püha isa asemikku suure auu ja iluga wasta. Küll oli ka Willemi süda rõõmus. Albert wõis temale kuulutada, et uus maa, mis Maarjamaa nime all kirikule osaks saanud, mitte wähem ei olnud kui kümme päewareisi läbi mööda, laiuti ja pitkuti, et ta Düüna jõest Soome laheni ja Lääne merest Pihkwa piireni ulatas. Aga et ka ise oma silmaga näha ja oma kõrwaga kuulda, kudäs lood Maarjamaal oliwad, käis piiskop Willem Liwi-, Läti- ja Gestimaa ise pitkuti ja kõigiti läbi. Oma tujase meelega ja oma armastaja südamega näitas ta nagu rahu ingel Alberti kõrwal olewat, keda, nõnda kui ju ükskord tähendamine, õigusega „apostlikis randriietes“ on nimetatud. Seesinane reis on ka Gestlaste, Liwlaste ja Lätlaste kohta väga tähtis ja tähelepanemise wäärt

ja sellepärast tahame siis alamal Läti Hindriku sõnadega täieste lugijale kuulutada, kus piiskop Willem meie maal käinud ja mis ta siin teinud.

„Uute ristilaste eest hoolt kandes kutsus tema Liivlasi ja muid, kes linnas oliwad, mehi ja naesi, sagedaste kofku, jagas wurgaste Sumala sõna ja kinkis pattude andeks andmist rõõmuga ja rikkalikult. Pärast seda, et ta ka Liivlasi maal ja ka Lätlasti ja Gestlasti näha soowis, reisis saadik Loreidasse ja oliwad temaga auwäärt Riia piiskop ja Riia praost Joannes ja palju muid mõistlikka ja tarku mehi. Sa tema tuli esiti Kubefalusse ja pidas sääl Sumala teenistust Liivlastele ja tegi jutlust õndsuse sõnast, et neid katoliku usus kinnitada. Pärast seda tegi tema niisamati Witifalus ja Letegorwes*). Niisamati tegi tema ka Metsapooles ja Idumeas ja Lätimaal**). Kõigile küawas ta ewangeliumi seemet ja õpetas neid hääd wilja kandma ja seletas neile hoolega ristiusku. Pärast seda läks ta edasi Ugau-niasse ja leidis sääl usklikkude kiriku, niihäste Sakslastest kui ka Gestlastest, ja nägi et sääl Dtepää linnas uued asujad elasiwad ja linn kindlaste ehitatud oli, ja kiitis Sumalat, et ta Gestimaal ühe usklikkude kogu leidis. Sa ta õpetas Gestlastele usku Jeesuse Kristuse sisse ja manitses Sakslasi töö meelega ja juhataas neid, kudas nemad hää wiisiga koos elama pidiwad ja mitte üksteisele paha tegema ja et Sakslased uute ristilaste õlgadele ka mitte liig rasket ifet koormaks ei paneks, waid Issanda hääd ja kerget ifet***) ja et nemad neile alati õpetasiwad usu saladusi. Sa ta õnnistas neid ja reisis Sakalasse, kus tema esimeses kihelkonnas, mis ta leidis, Wörtsjärwe kaldal, lühikese aja eest ristitud Gestlasti wäga kauniste õpetas ja manitses, et nad ialgi

*) Loreida, Kubefalu, Witifalu ja Letegorwe oliwad kohad Liivlaste maal, tänases Riia kreisis.

**) Metsapooles ja Idumeas oliwad Liivlaste maakonnad, mere ääres, Pernu jõest kunni Riia kreisini.

***) Matt. r. 11. 30.

ei taganeks usust Jeesuse Kristuse sisse. Ja säält läks tema edasi Wiljandi linna, mis ordo wennaaste pärast on, ja nemad oliwad sell ajal linna ju wäga kindlaste jälle üles ehitanud. Ja ordo wennad läksiwad ka linnast wälja ja läksiwad röömuga apostli Peetruse tooli saadikule wasta ja wiisiwad teda oma linna ja jutustasiwad temale kõik hädad ära, mis nemad jääl ristiusu pärast Gestlaste läbi pidanud kannatama. Ja ta kutsus Gestlased kokku, mehed ja naised, nende kirikutesse ja ta läks nende juure. Ja juhutamise sõna hoolega kuulutades, manitses tema neid, et nemad edespidi mitte enam nii juurt kurja tehes ristiusu saladusi ei rikuks. Nõndasamati andis tema jääl ka ordo wennaastele hoolega õpetusi ja manitsusi pühast kirjast, et nemad oma alamaid, pöörafid Gestlast, kümneise wõtmise ega mingisuguse muu asja poolest liiaste ei koormaks, et nemad selle süü pärast jälle pagana aja ebausku tagasi ei langeks. Säälsamas tuliwad Daanlaste saadikud Tallinast tema juure, wõtsiwad teda wasta röömuga ja jutustasiwad temale oma hädadeft ja sõdadeft. Nõndasamati tuliwad ka saadikud Gestlaste poolt ranna mailt, kes alati Daanlastega tülis oliwad, tema juure ja pakkusiwad temale oma maid ja kihelkonda, kui tema aga neid Daanlaste ja Saarlaste wasta kaitseks *). Ja tema wõttis neid wasta. Pärast seda pööras tema ümber ja läks Lätlaste maale. Ja Lätlased kõigest Tolowa maakonnast tuliwad kokku Trikatise tema juure **). Ja tema kuulutas neile Sumala sõna röömuga ja tegi seletust kõigist usu saladusist usta- waste ja wirgaste. Ja säält läks tema Wõnnu linna ja wõeti

*) Gestlastel oli, nõnda kui ju ülemaal (lehek. 7 ja 8) tähendasime, ka eneste wahel mõnikord tüli. Suure ja pitka sõa ajal rüütlitega unustati kodused tülid ära, aga et randlased nüüd Sakslaste alamateks oliwad saanud, kartsiwad nemad Saarlaste poolt, kes weel wabad oliwad, mõnesugust kisu. Et sakja ja daani ille maharaputamine wõimata oli, palusiwad nemad ommeti abigi wägewa külalise käest.

**) Tolowa oli Läti maakond, tänases Walga maakonnas, Trikatilinn tänases Trikatil kihelkonnas.

mööga wennastelt ja muilt jääl asujailt Sakslasilt väga auvaste wasta. Sa ta leidis säälsamas suure hulga Wõnnu rahwast ja Lätlast. Kui pärast hommik tuli ja Lätlased kõik koos oliwad, kuulutas tema rõõmuga neile meie Issanda Jeesuse Kristuse õpetust ja jagedaste sellesama Issanda Jeesuse kannatust meele tuletades, rõõmustas tema neid väga, kiitis nende ustawust ja kindlust, sellepärast et nemad omast wabast tahtmisest ja ilma iga sõa sunnita ristiusku oliwad heitnud ja ialgi ristimist ei rikkunud, nõnda kui Liwlased ja Gestlased, ja tema kiitis nende alandust ja kannatust. Nemad kautanud küll, meie Issanda Jeesuse Kristuse nime rõõmuga ka muile rahwaille wälja kandes, hulga inimesi omast rahwast ristiusu pärast, aga need olewat wististe kannatajate hulka läinud. Ka Wõnnu rahwast ei jätnud tema õpetamata ja manitsemata ja ka nende isandatele, ordo wennastele, seletas tema hoolega ette, kuidas nemad oma alamatele alati kergeid ifet pääle pidiwad panema ja leplikult koos elama. Pärast seda tegi tema niisamati Siguldas*), kus tema Liwlasti kõige hoolega manitfes, et nemad edespidi mitte jälle püha ristimist ei rikuks ja pagana usku tagasi ei langeks. „Sa alati manitfes tema ordo wennastid ja ka muid Sakslast kõigis maakondades, et nemad Liwlastele ja Lätlastele ja muile, kes hilja aja eest ristitud oliwad saanud, ristiusku õpetakfiwad, nende õlgade pääle Jeesuse Kristuse kerge iffe paneffiwad ja neile mitte liiga ei pea tegema, ei kümnese poolest ega muidu, et nemad mitte liia raskuse pärast umbuskul tagasi ei läheks. „Sa kui tema seda kõik ära oli teinud, läks tema Riiga tagasi.“

„Riias tuliwad ka Sakslased ja Liwlased ja Lätlased tema juure ja otsifiwad õigust mitmesuguste asjade poolest. Sa tema kostis igaihele tema asja ja kaebtuse järele ja tegi mitmele asjale ja riiale otsuse. Ka Wenelased Nowgorodast ja kõijed

*) Sigulda oli koht Liwlaste maal, Koiwa jõe kaldal, kus nüüdki Sigulda kihelkond leida.

tõistest linnadest, kui nemad kuulsivad, et üks Peetruse tooli saadik Riias olewat, saatsivad saadikuid tema juure ja palusivad temalt kiinitust selle rahule, mis nemad hilja aja eest Sakslas- tega teinud. Ja tema wõttis nende palwe wasta, finnitasi nende usku mitme manitsuse läbi ja läkitasi neid koju nende maale röömuga. Ka Semgallide wanem, Westhard nimi, tuli tema kutsumise pääle, keda tema palju waidlemisega ja pitka kõnetega ristiusule ära püüdis wõita*). Aga Westhard omas umbusu kalesustes ei saanud õndsuse sõnadest arwu ja ei wõtnud ristimist weel wasta, waid lubas jälle tulewal ajal seda teha, aga ta ei keelanud paawsti saadikut, üht oma preestritest Semgallide maale saatmast. Ja nõnda tuliwad inimesed kõigilt mailt ümber- ringi Rooma paawsti saadikut waatama, nende hulgas ka Wse- wolod, Gertsike kuningas**) , Daani piiskopid Tallinast ja Gestlased ranna mailt, kes tema kaitsmise alla heita tahtsivad ja lubasivad preestrid wasta wõtta kõige kristliku maksudega, kui tema neid aga Daanlaste päälekäimiseft päästaks. Ja tema lubas neid päästa ja läkitasi saadikuid Daanlaste ja Gestlaste juure, et nemad sõa maha jätafsivad, tema rahu wasta wõtafsivad ja tema sõna kuuldes elafsivad.“

Septembri kuul felljamal aastal 1225 läks piiskop tõist- korda Riiaft maale. Seeford sõitis ta Düüna kallast pidi kunni Rokenhuusi linnakeseni üles, mis pea sada wersta Riiaft eemal seisis, kus nüüd Rokenhuusi kirik ja raudtee jaam leida. Riia ja Rokenhuusi wahel oli neli tähtsamat Liwlaste koha: Solm, Uksküla, Lenneward ja Asjeraad. Neis pidas piiskop igas paigas

*) Semgallid oliwad Läti sugu rahwas Kuuramaal ja senni weel sõa äbi sundimata ja sellepärast wabad.

**) Gertsji ke oli kindel koht Düüna kaldal, arwata poole maa pääl Riiaft Dänaburiase ehk enam kui sada wersta Riiaft, wähe hommiku pool Rokenhuusft. Gertsjite walitses sell ajal üks isäraline Wene würst, keda Läti Hindrik siin kuningaks nimetab.

finni ja tallitas oma saadiku tööd. Läti Hindrik kirjutas sept
Septembri sõidust nõnda:

„Et piiskop Willem soovis, ka tõisi uusi ristilapsi näha, siis läks ta Liivlasi Holmis vaatama, pidas sääl suure auuga Jumala teenistust, külwas püha õpetuse seemet wälja ja läks siis Ükskülasse, kus tema esimeste Liivimaa piiskoppide mälestuseks palwet tegi ja ka säälatsid Liivlasi õige Jumala teenistuses kinnitas. Pärast seda manitses tema Liivlasi Lennewardis ja Usferaadis, et nemad ebausust taganeksiwad ja õpetas neid ainult Jumalat auustama. Wiimati jagas tema ka Kokenhuusis niisamati püha kirja manitjusi niihäste Sakslastele, kui ka Wenelastele ja Lätlastele, kes sääl ühekoos elasiwad, „ja iga-
„ford manitses tema Sakslasi, et nemad oma alamatele mitte
„raske koormamise ja waewamise läbi nende maksude ja tööde
„poolest liiga ei teeks, waid et nemad wirgaste neile ristiusku
„õpetaksiwad, kristlikka elukombid nende jekka istutaksiwad ja
„pagana kombid häwitaksiwad ja et nemad neid niihäste häa
„eesmärgiga kui ka sõnadega õpetaksiwad.“

Kui piiskop Willem Riiga tagasi oli tulnud, sündis sügise juur tuli Gestimaal. Wirumaa Gesti wanemad, Daanlaste meeletuma ja raske walitsuse üle wihased, läkitasiwad saadikud Dtepähä Ugaunia maakonda ja kutsusiwad Tartu piiskopi sõamehi, kes Dtepääs aset oliwad, appi. Wirulased soovisiwad, et need Daanlased nende maalt ära ajaksiwad ja ennemine Sakslased ka Wirumaa enese walitsuse alla wõtaksiwad. Sakslased Dtepää linnast arwasiwad enestel täie õiguse olemat, ka Wirumaa enesele pärida, sest, ütlesiwad nemad, Saksa mood ja Sakslaste missonäärid olemat ju enne Daanlasi püha Maarja lipu all senna jõudnud. Nad wõtsiwad kutsumise rõõmuga wasta, läksiwad Wirumaale, wirutasiwad ühes Gestlastega Daanlased wälja, wõtsiwad ise uuest ehitatud lossides ja kindlustes aset ja „hakkasiwad walitjema kõigis Wiru maakondades ja lossides.“

Kui piiskop Willem Riias seda teada sai, ei olnud tema asjaga sugugi rahul. Niisugust omavolulist tallitamist, ilma kiriku ja püha isa asemiku küsimata, ei võinud tema sallida. Kohe kutsus tema süüalused Sakslased enese ette, nuhtles neid kiriku trahwidega ja nõudis, et nemad Wirumaa paawsti kaitsemise ja walitsemise alla ära annaksid. Ühtlasi läkitas tema saadikuid Tallinasse Daanlaste juure ja sundis ka neid niisamati, Wirumaad tema kätte andma. Päälegi pididwad ka weel teised maakonnad Cestimaal, mis senni Daanlaste ja Sakslaste wahel riiu alused olidwad, nimelt Harjumaal, wälja antama ja saiwad paawsti ja kiriku omaks mõistetud. Keegi ei julgenud wasta panna, ei Daanlased ega Sakslased, ja seesmine kinkimine sai kirjade läbi kõigiti kindlaks tehtud. Nii ei saanud riidlejatest kumbki Wirust ja Harjust jagu, waid kolmas kogemata külaline.

Et neid niisi kirikule osaks saanud maid ise näha ja walitsust uue korra pääle seada, reisis piiskop uue aasta hakatusel, Januari kuul 1226, Tallinasse ja säält mitmesse paika maale. Läti Hindrik kirjutab sest Willemi kolmandast reisist meie maal nõnda:

„Pärast Kolmekuninga päewa, mill ajal lume ja külma pärast sell külmal maal teed paremad käia on, läks auuwäärt Moosena piiskop Willem, paawsti saadik, preestrite ja sulastega teele ja wõttis Lamberti, Sengallide piiskopi, kaasa ja Joannesse, Riia linna praoski, ka mõne Riia linna kodaniku ja mõne ordo wenna ja weel muid mitu. Siinwimaast läbi sõites, sai tema Lätlaste maale ja Lätlastelt Sakalasse, et ta küll ihu poolest väga nõrk ja kehwa oli. Kui ta Wiljandis kaks päewa oli puhunud, läks ta Järwamaale. Ja kõik Järwlasel tulidwad temale wasta Kareda külas ja ta kuulutas ise neile Jumala sõna rõõmuga ja õpetas neile katoliku usku, wõttis neid wasta paawsti kätte alla ja reisis edasi Wirumaale esimese lossi juure, Ugelind nimi, ja kui tema säääl väga rõõmsaste ja ausaste wasta oli wõetud, kutsus ta rahwa kofku, andis neile õndsaks-

tegewaid õpetusi igawesest elust ja tegi neid Jeesuse Kristuse nimega tuttawaks. Säält läks tema edasi Tarwanpäässe ja tegi sääl nõndasamati. Ja Daanlased tuliwad senna tema kutsumise pääle. Säälsamas tehti rahu esiti Daanlaste ja Sakslaste wahel, pärast Gestlastega kõigist maakondadest. Pärast seda reisis saadik Tabeli maakonda, kus kõik wanemad Wirumaalt tema jure tuliwad ja tema käest ristiusu õpetust kuulsiwad. Ja ta wõttis kõik paawsti käe alla ja seadis kõigis maakondades wanemateks ja kohtumõistjateks mehi Gestlaste eneste seas. Siis läks tema Tarwanpäässe tagasi. Ja jäält reisis tema Daanlaste lossi Tallinasse ja wõeti ka sääl rõömuga wasta Daanlastelt ja Rootslastelt ja kõigilt, kes sääl elasiwad. Pärast seda nõudis tema nende käest poisid tagasi, keda Wirulased käemeheks oliwad pidanud andma, ja nemad ei tahtnud neid anda tema kätte. Aga piiskop Willem fundis neid kiriku trahwidega, et nemad neid wälja andsiwad, ja tema läkitas need noored käemehed nende wanematele tagasi Wirumaale. Ja ka Warbula Gestlased wõtsiwad auwäärt Rooma saadiku rahu wasta ja tuliwad tema juure Tallinasse. Aga Daanlaste ärda palumise pääle andis tema Warbulased ühes tõiste Harjumaa Gestlastega Daanlastele tagasi. Aga kõige Läänemaa ja Wirumaa ja Järwamaa wõttis tema Rooma paawsti walitsuse alla. Ka Tallina Gestlased saiwad tema ette kokku kutsutud ühtlasi Daanlastega ja hoolega kuulutas tema neile igawese õndjuse sõna ja manitses neid tõeste, et nemad rahulikult üheskoos elaksiwad ja umbusu mõtetest taganeksiwad. Kui tema seda kõik oli teinud, läkitas tema omad preestrid Läänemaale ja pööras ise läbi Sakala maakonna Riiga tagasi*).

*) Kohtadesi, kuhu piiskop selle talwereisi pääl puutus, on mitu täna tundmata, nimelt: Agelind Wirumaal Järwa piiril, nõndasamati Tarwanpää ja Tabel, mõlemad ka Wirumaal. Warbula oli kuulus Gestlaste linn Harjumaal praeguses Riisi kihelkonnas.

Kui selle pitka reisi loo pääle tagasi waatame, wõime mõnda tähtsat tähele panna. Et piiskop Willem waimulikust seisuse mees oli, siis on see nagu iseenesest mõista, et ta igas paigas Sumala teenistust pidas ja rahwast õpetada püüdis. Et ta ise küll ei Cesti ega Liivi ega Läti keelt ei mõistnud, siis ei wõi meie muud arwata, et ta kõik kõlgi läbi tallitas ja neid oli meie maal siis ju küllalt. Meie tuttaw Läti Hindrik oli ka tee pääl kaafas ja wõib olla, et tema enam kui ükskord Cestlastele ja Lätlastele ja Liivlastele ära seletas, mis piiskop Willem jutustas ja õpetas. Hindrik mõistis, jeda tunnistawad mitu kohta tema raamatus, kõik kolm meie maa keelt. Misjugu see õpetus olnud, ei tea meie lugijale ära ütelda, aga tänuväärt mälestuseks olgu see meile, et piiskop Willem hoolega meie esiwanemaid õpetada püüdnud ja ijaaranis, et ta igas paigas tõeste ja südamest preestrid ja ordo wendi manitses, hoolt kanda rahwa õpetamise eest. Meie näeme sest, et Rooma kiriku ülematel omalt poolt hää ja kindel tahtmine oli, enam, palju enam õpetust anda rahwale, kui preestrid ja muud rahwa juhatajad on annud. Niisamati on paawst ja tema saadikud, nii kui muudu, nõnda ka nüüd aastal 1225 ja 1226, alati rahwa ülemaid ilmlikust ja waimulikust seisusest manitsenud, mitte rahwast liiaste koormata ja waewata. Kiriku ülemate eneste walitjuse all on ka talurahwal pea alati ja igakord keskajal parem lugu olnud kui rüütlite ja muunde ilmliku ülemate walitjuse all. Piiskopid kandsiwad oma waimuliku karjatse ammeti täheks keppi käes, kelle päälmine ots ehk pide kõwerdatud oli. Sellepärast ja et piiskopid ilmaski nii waljud ja kurjad ei olnud, kui ilmlikud isandad, sündis keskajal wanafõna rahwa suhu: „Kõwera kepi all on kerge elada,“ ja oli seesama wanafõna keskajal väga tuttaw. Piiskop Willem tunnistab oma õiglast ja armastajat meelt ka sellega üles, et ta käemehed, keda Daanlased õigusetä Tallinas kinni pidasiwad, wälja nõuab ja nende wanematele Wirumaale tagasi saadab. Kohtumõistjateks seab

ta Geshlastele mehi omast sugust ja teeb ülekohtused Daanlased ammetist lahti. Et kiriku ülemad sedawiisi õiglasemad ja kõigiti inimelikumad oliwad, sellepärast siis ka rahwas nende walitsust enam soowis, ja kui wõimalik oli, iga tõise ülema waimulikku ülemat wasta ära wahetas. Sellepärast tulewad ka nüüd Geshlased piiskop Willemi ette ja paluwad teda, et ta neid Daanlaste käest päästaks ja oma kaitsmise alla wõtaks. Geshlased oliwad ju sell lühikesel ajal, mis nad rüütlite walitsuse all oliwad ära olnud, täieste tundma õppinud, mis niisugune walitus keskajal tegi ja tähendas. Aga läheme weel edasi ja waatame, kus piiskop Willem jäi.

Piiskop Willem oli Märtsi kuul aastal 1226 Riiga tagasi jõudnud. Siin ostasiwad teda uued seletamised. Paastu ajal kutsus ta kõik piiskopid, kõik Riia preestrid, hulga ordo wendi ja Riia kodanikkusid kokku ja tegi nende waidlemisele otsusi. Willem tegi piired kindlaks, niihäste maadele kui ka õigustele, mis igalühel seisusel ja peremehel oliwad. Daanlastele jättis tema Harjuma. Riia linnale mõistis tema hulga maad linna ümber osaks ja päriseks ja tegi Riiglastele seadusi. Ühtlasi kuulutas tema, et Riig ise enese kohta peremees on, nõnda kui piiskopid ja ordogi, ja temal õigus on, kõigest saagist osa wõtta, kui Sakslased uusi maid siin enesele ära wõidawad. Selle läbi sai Riia wõimusele, mis sell linnal tõeste meie maal wanal ajal on olnud, kindel põhi pandud. Riig on mitukord pärast poole piiskoppidega ja ordoga waielnud ja selle juures mees olnud. Wiimati tuliwad weel kõik selle aja Liwi- ja Gestimaa ülemad Riia Maarja kirikusse kokku, kus piiskop Willem otsused, mis aastal 1215 Noomas juure kontsiiliumi pääl tehtud oliwad, neile teada andis ja siis kuulutas, et neil otjusil ka selle maa kohta täis seaduse jõud on. Nende järele peab, nii lõpetas Willem oma kuulutuse, ka siin maal elatama ja tehtama iga- wese ajani.

„Uga pärast seda“ — nii loeme Väti Hindriku ajaraamat-
tus reisi loo lõpetuseks — „kui kõik nõnda ära oli tehtud ja
lõpetatud piiskop Alberti, preestrite, ordo wennaste ja Riia linna
wahel, nii palju kui piiskop Willem sell korral oma wolikirjade
möödu järele lõpetada jõudis ja tohtis, ja kui tema riffalikult
pattude andeks andmist oli jaganud ja weel lubanud, jättis ta
kõik südamelikult Sumalaga, õnnistas neid ja läks tagasi lae-
wade juure, Liwimaad oma palwetes Sumala püha ema, neitsi
Maarja, ja tema Poja, meie Issanda ja Lunastaja Seefuse
Kristuse hoole jättes, kes kiidetud olgu igaweste.“

Mai kuu lõpul purjetas Moodena piiskop Willem Riioft
ära ja läks läbi Saksamaa Itaaliasse tagasi. Tema on oma
seletamise ja kinnitamise läbi paawsti nimel Sakslaste walitjuse
meie maal seaduse põhja pääle rajanud. Oleks alati selle põhja
pääle seistud, oleks waidlemata ka Gestrirahwal lõbusam elu ol-
nud. Uga pea pärast Willemi äraminekut tõusiwad tülid ja
riidud Sakslaste ja Daanlaste wahel, niisamati ka Sakslaste
eneeste wahel, ja et Gestrilased mõlemate wahel oliwad, pidiwad
nemad palju pigistamist kandma. Kaunid õpetused, mis auus
Moodena piiskop siin andis, oliwad ordo wennastel ühest kõr-
wast sisse, teisest wälja läinud, ja elu raskus Gestrilastel kaswis
aast' aastast. Kes wõis nende elu fergitada ehk kuhu pidiwad
nemad kaebama? Sumal oli kõrges, kohus kangel.

Kuues pilt.

Kudas Saarlased Saksa walitsuse alla saiwad.

1226 aastal purjetas Moodena Willem Liivimaaalt Saksamaa poole. Aga enne kui piiskop suure mere pääle sai, pidi ta weel hulga aega rahulikult Liivi rannal ankurdama. Tuul oli üsna wasta ja laewad ei saanud kaua paigastki. Mõnda mõnuamat tuult oodates, nägi ta jau Saarlasi mõõda purjetawat, kes parajaste Rootsimaaalt suure saagiga ja hulga wangidega tagasi tuliwad. Gestlased oliwad Rootsi naabrile jälle palju kahju teinud, maad riisunud, kirikuid põletanud, preestrid surmanud ja muud werist tööd teinud. Kõik sai Moodena Willemile teada, meie ei tea, kudaswiisi. Ta tõutas Saarlasi karistada lasta.

Wiimati tõusis parem tuul ja piiskop Willem wõis oma reisi edasi ajada. Gootlandi saarel tee pääl astuti maale. Kohe tegi Willem nüüd Wisbi linnas ristisõidu jutlust, Saaremaa Gestlaste wasta, see on: ta kuulutas kõigile pattude andeks andmist, kes püha risti tähe all Saaremaale sõidawad ja Gestlasi sõdaga karistawad, kättemaksimiseks kõige kurja eest, mis nad ristirahwale Rootsimaaal teinud. Aga Gootlandi kaupmehed ja Daanlased, kes Wisbis oliwad, ei wõtnud piiskopi jutlust kuulda. Nad tundsiwad oma naabrid Gestlasi wäga häste ja soowisiwad nendega ennemine rahu pidada kui sõda hakata. Üksi Saksa kaupmehed, kes Wisbis nagu külalised elasiwad ja kauplesiwad

ja kellel sellepärast Gestlasi, nii palju karta ei olnud, olivad walmid, kristi tähte wõtma ja meie maale purjetama. Kohe muretseti hobusid ja sõariistu, nii palju kui tarwis, ja mindi Riiga.

Riiglased wõtsiwad tulijaid rõõmuga wasta, sest paremat aega, ka Saarlasi Sakslaste walitsuse alla sundida, ei wõinud tulla. Kutsujata olivad abimehed neile koju tulnud, neid tagasi saata oleks ju rumal ja tänutu asi olnud. Et Saarlased tublid meremehed olivad, ei usaldatud suwel nendega tüli teha. Arwati paremaks, talwe ära oodata ja siis üle jää sõawäega Saaremaale minna. Nii tehti ka. Suwel muretseti kõik sõa tarwitused ette ära ja Daanlastega Tallina maal, kellega kohe pärast Moodenä piiskopi äraminekut jälle suur tüli oli sündinud maade pärast, tehti rahu. Süda talwel, Januari kuul 1227, kui kange külmu merele kõwa kaane pääle oli tõmmanud ja sood ja rabad nagu kiwiteed karia olivad, koguti Saksa sõawägi kokku ja hakati Saaremaale minema, et ka Gestlaste wiimist waba maakonda ristijusu nimel ilmliku ifke alla painutada.

„Kui Jõulupüha ja Kolmekuninga päew möödas olivad,“ — kirjutab Läti Hindrik — „kattis lumi maid ja jää laenid, sest Liwimaal sünnib sügawusele kindel kaas ja wesi läheb kõwaks nagu kiwi ja sünnib jää ja siis on tee wee pääl parem kui kuiwal maal. Kui sedawiisi tee üle mere oli saanud, saatsiwad Riiglased kohe sõakuulutuse wälja, sest et nemad igatsestiwad, Saaremaa paganaid, kes mere saare pääl elawad, püha ristimise weega siputada, ja nemad kutsusiwad kõik Oma jõe kaldale kokku. Kui Waabiaani Sebastiaani päew (20. Januar) möödas oli, tuliwad kõik kokku, Sakslased, Riiglased, Liwlastes Lätlastega ja Gestlased kõigist maakondadest ja läksiwad auuwäärt Liwimaa piiskopiga teele. Ühes temaga oli ka Semgallide piiskop, ordomeister Wolkwiin oma ordowennastega ja ristijõitjatega, ja kõigil oli oma moon ja sõariistad kaasas. Kui palwet oli tehtud, läksiwad nemad jään mööda Saaremaa

poole. Ja see sõawägi oli suur ja kõwa ja oli arwata kaks-kümmend tuhat meest koos. Nad astusiwad üffikute troppide kaupa edasi ja igal tropil oli oma iseäraline lipp. Kui nad ratsa ja wanfritega mere jää pääle saiwad, sunnitasiwad nemad suure mürina nagu suurest pitksest. Sõariistad kõlisesiwad kokku, wanfritid liikusiwad ja tegiwad kõminat, meeste ja hooste hulgas sündis kára, kes siin ja sääl maha kukkusiwad ja jälle üles tõusiwad jää päält, mis nilbe ja selge oli kui peegel, sest lõuna tuuled wihmaga oliwad teda laenetama pannud ja oli siis kange külmi tulnud. Suure waewa ja waitamisega läksiwad nemad üle mere ja jõudsiwad wiimati röömuga Saaremaa randa."

Rand, kuhu Albert oma sõawäega jõudis, ei olnud veel päris Saaremaa ehk Kuresaare rand, waid Muhu saar. Läti Hindrik ei tee omas raamatus wahet Kuresaare ja Muhu saare wahel, waid arwab pisemat Muhu saart Kuresaare iseäraliseks jaoks. Weel pärast õpiti tundma, et mõlemad oma kohta iseäralised saared on. Dte jääljamas, kus maale astuti, seisis Gestlaste Muhu linn, kellest praegugi weel Muhu saarel waresmed näha, arwata kaks wersta Weikese Wäinast, mis Kuresaart ja Muhu saart lahutab. Linna paika nimetab rahwas meie ajal Linnusse linnaks, wistist Linnusse küla järele, mis linna waresmete ligi leida.

Ühesjas päew pärast teele saamist oli kääs. Gestlased Muhu linnas katsusiwad ofiotsa kawalust. Nad lubasiwad rahu pidada ja pärast ennast ka ristida lasta. Sakslased mingi rahuga neist mööda ja ajagu oma teekäiki Saaremaa poole edasi. Aga Sakslased saiwad pea arwu, et see kõik tühi tõutamine oli ja Gestlastel tõe poolest see mõte oli, pärast neile Saaremaale järele minna ja Saarlastelega ühes neid jõudsamalt üle jää jälle tagasi ajada. Seda ära tundes, wõeti nõu, linna ära wõtta. Aga see ei olnud kerge. Gestlased paniwad, nii kui alati, nõnda ka nüüd, mehifel wiisil wasta ja talwe aeg

tegi weel linna piirajatele mõnda isefugust raskust, nõnda kui kõhe Läti Hindriku jutustusest kuulda saame.

„Efiti kippusiwad Sakslased linna wallile kallale,“ — jutustab Hindrik — „ja lootsiwad linna fiske ronida. Aga Saarlased ajasiwad neid kiwa ja odasid wisates tagasi. Sellepärast pidiwad nemad kunstiga ja wäe kaupa wõitlema. Nad ehitasiwad masinaid, wiskasiwad paterellidega kiwa linna, Saarlaste paterellidele wasta, ja walmistasiwad ühe pörja*), kelle warjul nad linna mäge alt ära kaewasiwad, kummi nemad wallile ligi saiwad. Siis tõmbasiwad nemad pörja tagasi ja seadsiwad ühe kõwa puust torni ajemele. Wahwad mehed sõamundris ja kiwiwiskajad afusiwad torni otja ja wiskasiwad säält sõariistu, piikfiid ja odasid Saarlaste pääle, kes linna kaitsiwad. Need jälle wiskasiwad kiwa ja odasid wasta.“

Sedawiisi tapeldi neli päewa ja Kuuindlapäew tuli kätte. Et see päew katoliku rahwal suur kiriku püha, nimelt Maarja puhastamise püha on, siis puhkasiwad Sakslased sell päewal.

„Aga kui kuues piiramise päew koitis, see oli esimene päew pärast Maarja puhastamise päewa (ehk 3. Weebruar), sest puhastamise päewa ei tahtnud nemad roojastada inimese werega, siis läks taplemine kibedaks ju homniku wara, nii et nemad ühe kõwera rauaga ehk raudse haagiga ju linna kindlusi lõhkiwad ja suuremaid puutükka, mis kindlust koos pidasiwad, üksikult wälja tõmbasiwad, nii et üks jagu linna kindlusest juba maha kukkus. Ristirahwa sõawägi sai rõõmsaks, hõiskas ja tegi palwet. Ka Gestlased hõiskasiwad ja oliwad rõõmsad omas ebajumalas Taarapitas. Nemad hüüdsiwad puutüki poole, ristiinimesed Teesuse poole, kelle nime auuks nemad wahwaste üles

*) Pörjas, kellest siin jutt, oli keltjal üks isävaline masin, kelle abiga linna piirajad mäge ära kaewasiwad, et lastmise masinaid ja sõamehi wallile ja wastapanijatele õige ligi tallitada. Wõis niifugune pörjas õige erikas küll olla et lühikeste ajaga kauni mäe laiale tõngus.

ronisjivad ja walli kõrguseni üles jõudjivad. Aga Eestlased ajasjivad neid väga wapraste tagasi. Kes kõige esiti üles ronis, seda rõhuti raskesti odade ja kiwide wiskamise läbi, siiski hoidis Jumal teda wigastamata alale nii mitme wihase waenlase wahel. Eest kui tema üles ronis, sai tema koha ühelt waenlaste hulgalt tagasi tõugatud, ja nii sagedaste kui tema jälle üles ronis, ajasjivad waenlased teda tagasi, kuni wiimati seesama Sakslane oma pitka mõõgaga waenlaste odad eest ära peffis ja nagu Jumala ingli kätte pääl üsna üles kõige kõrgema kaitsemiseks tehtud ehituse pääle sai, mis weel üle waenlaste pää ulatas. Et waenlased teda mitte alt odadega ei haawaks, pani ta oma kilbi jalgade alla ja nõnda kilbi pääl seisstes taples ta aina üksi waenlastega, kuni Jumal temale ühe tõise ja siis kolmandama seltsi saatis. Aga kahju, kolmas sai jälle tagasi tõugatud ja kukkus kõrgest maha. Aga siiski paniwad need kaks waenlaste hulgale wasta. Wiis Saarlast ronisjivad nende selja taga kindluse kõige kõrgema tipu otja ja wiskasjivad odasid nende pääle. Aga tõine Sakslane lõi esimese mehe odaga tagasi, haawas teda mõõgaga ja mees kukkus ja suri, tõised taganesjivad ise. Tõised Sakslased tuliwad järele ja ronisjivad julgeste üles, et eestimetele appi minna. Et küll wihased waenlased neid wapraste tagasi ajasjivad ja mitu neist haawatud, mõned jälle surmatud saiwad, siiski tungisjivad nemad wiimati ommetigi Isjanda pääle lootes kindluse kõige kõrgema ääre pääle, juure waewaga waenlaste hulka tagasi tõugates. Aga seesimane ülesronimine oli väga raske ja ahwardas otja teha, sest see mägi oli kõrge ja külmanud ja kiwine müür mäe pääl nagu jäetis, nii et nemad kuhugi kindlaste jalga ei wõinud panna. Aga mõned saiwad redeli pääl üles, mõned köit pidi, ja tungisjivad kõigilt poolt waenlaste pääle, kes pakku läksjivad. Nüüd tõstjivad risttiinimesed rõõmu ja hõiskamise häält. Nüüd kuuldi Raama häält*).

*) Jerem. raam. 31, 15.

Paganad nutsiwad ja ulusiwad nagu meelt ära heites ja hukatust ette nähes. Sakslased tungisiwad linna ja surmastiwad rahwast. Nad ei annud armu Saaremaa paganaile, waid murdsiwad neid muißt maha, muißt wõtsiwad nemad neid wangi. Liwlased ja Lätlased säädsiwad ennast ümber linna ja ei lastnud kedagi ära põgeneda. Kui waenlased wõidetud oliwad, röömustasiwad wõitjad ja laulsiwad Jumalale kiituse laulu. Nad korjasiwad linnas enesele saaki, riisusiwad wara ja kallid asju, ajasiwad hobused ja lojused ära; mis järele jäi, see põletasiwad nemad tulega ära. Tuli neelas Saarlaste linna, aga ristiinimesed wõtsiwad röömuga saagi kaasa."

Kui Muhu linn sedawiisi tuha unikuks oli tehtud, mindi Weikefest Wäinast üle ja päris Saaremaa poole edasi, nimelt ja otsekohse kõige kindlama Saaremaa linna ette. Kuresaarlasil oli üleüldse seitse linna, aga kõige kindlam neist oli Waljala linn, kelle aset rändaja weel tänapäew Waljala kihelkonnas leida wõib, arwata üks werst Waljala kiriku mõisast lõune pool. Läti Hindrik kuulutab linna piiramisest ja lühikestest wõitlemistest sääl nõnda:

"Waljala on kõigist Saarlaste linnadest kõige kindlam ja Sakslaste sõwägi lõi leeri üles tema ees ja seadis sõwariistur kofku, nimelt paterelliid ja weel ühe suure masina, pääle selle suuri pedakaid ja kuuski, et üht torni teha linna kindluse wasta. Aga Liwlased ja Lätlased ja Geftlased*) ja ka mõned Sakslased käisiwad kõik maakonnad läbi, tõiwad hobused ja häid lojused kofku ja palju saaki, palju wilja ja müüd sellesarnast ja paniwad kõik külad põlema. Aga et Waljala rahwas kiwide

*) Geftlased, kellest siin jutt ja kes nüüd Saklasi awitawad, oliwad juurest maalt. Nad oliwad, nõnda kui teame, ju ära wõidetud ja peawad nüüd ka Saksa sõwateenistusse astuma. Aga et Sakslased neid weel häste ei uskunud, näeme seest ära, et Muhu linna juures, pärast linna äravõtmist, mitte Geftlasi ümber linna wahiks et panda, waid üksi Liwlasti ja Lätlasti. Geftlased olesiwad wistiiste jalamahti sääl mõne ära põgeneda lastnud.

wiskamist ära ei jõudnud kanda, sest neid oli linnas väga palju, ja kui nemad neid riistu nägivad, mis weel ehitati, kellega kerge oli linna ära wõtta, siis tuli kartus Jumalast nende pääle ja nemad palusiwad rahu. Et nemad wahest ka hirmu täis oliwad nende pärast, kes Muhu linnas surma oliwad saanud, siis alandasiwad nemad oma meelt, pajataasiwad rahu sõnu ja palusiwad, et neile ristimise sakramenti jaoks antud. See oli ristiinimestele suur rõõm. Isjandale lauldi kiituse laulu ja rahwale anti rahu. Kõige ausamate Saarlaste pojad nõueti käemehiks, Saarlased, kes enne kõrkuse lapsed oliwad olnud, saiwad nüüd sõnakuulmise lapsiks. Kes enne kiskuja hunt oli olnud, sai nüüd wagaks talleks, kes ristiinimeste tagakiusaja oli olnud, sai nüüd kaaswennaks Kristuses, temale anti rahu, ta ei pannud wasta ja ta andis käemehi, palus usklikult ristimist ja ei kartnud alalist maksu enese pääle wõtma. Nemad andsiwad kõige ausamate wanemate lapsed käemehiks. Kõige esimest nende hulgast õpetas auwäärt Riia piiskop rõõmuga ja suure hoolega ja ristis teda püha ristimisega. Preestrid ristisiwad tõisi. Rõõmuga saiwad nemad linna wiidud ja Taarapita, kes Saarlaste Jumal oli, wiisati linnast wälja. Ta linna keskes pühitsetiwad preestrid ühe hallika, täitsiwad ühe tõrre wet täis, õpetasiwad esiti Gesslaste wanemaid ja ausamaid mehi, siis ristisiwad nemad muid mehi ja naesi ja lapsi. Selle juures sündis juur meeste ja naeste ja laste mure, kes kõik hüüdsiwad: „Risti mind ruttu.“ See tuuris sedawiisi hommikust õhtuni, nii et preestrid ise, keda pea wiis, pea kuus tallitamas oli, ristimise tööst ära wäsiwad. Nõnda ristisiwad preestrid suure wagadusega mitu tuhat Saarlast, kes suure rõõmuga püha ristimise tallitusele rühkisiwad, ja preestrid ise oliwad ka täis rõõmu, sest nemad lootsiwad, et seesinane töö ka neile enestele pattude andeks andmiseks saab olema. Mis nemad ühe päewaga ära ei jõudnud teha, seda tegiwad nemad tõisel ja kolmandamal päewal. Kui need pühad tallitused Waljala linnas Saaremaal

sündinud ja ära tehtud olivad, tulivad jaadikud kõigist Saaremaa linnadest ja kihelkondadest, soovisivad rahu ja palusivad püha ristimist. Sakslaste sõawägi oli rõõmus, käemehed wõeti wasta ja lubati rahu ja wennalikku armastust. Saarlastele anti käst, wangi wõetud Rootslasi, mehi ja naesi, lahti ja priiks lasta. Nad kuulsivad sõna, lubasiwad neid wälja anda, wõtsiwad preestrid oma linnadesse, et nemad Kristust kuulutaksiwad, Taarapita ja muud pagana jumalad wälja wiskaksiwad ja rahwast püha ristimise hallikast niisutaksiwad. Sa preestrid ristisiwad kõigis Saaremaa linnades kõige rahwa ära, mehed ja naesed, suure rõõmuga ja rõõmu pisaratega, sest et nemad Issandale mitu tuhat last sünnitasiwad uueksündimise pesemise läbi, ühe uue armastatud pruudi Issandale pagana rahwa hulgast. Hallikast niisutasiwad nemad paganaid, pisaratega oma silmnägu." —

Nõnda saiwad Saarlased ristitud, nõnda saiwad wiimsed Gestlased Saksa walitsuse alla. Sakslaste rõõm oli suur. Nad oliwad nüüd ka Läänemere peremehed ja kartuseta wõisiwad nende kaubalaewad sest ajast jaadik Liwimaalt Saksjamaale ja Saksjamaalt Liwimaale purjetada. Pääle selle sai Maarjamaa hää jau suuremaks, terve maakond tuli temale juure. Esimesed maksud, mis Saarlased kohe pärast ristimist maksma pidiswad, saiwad kolme jagusse jaütatud; üks jagu sai Albertile, tõine ordole, kolmas Riita linnale. Maast sai suurem osa kirikule, wähem ordole. Walitsuse poolest tõmmati Saaremaa ja Läänemaa ühte ja tehti mõlematest üks ja uus piiskopkond. Piiskopi elupaigaks waliti Lihula ja senna ehitas uus Saaremaa piiskop enesele kindla lossi, keda Lihula linnaks kutsuti.

Et Saarlased, kes muidu nii südakad ja iseäranis wahwad oliwad, nii kergeste ennast wõita lasiwad ja Sakslaste walitsuse wasta wõtsiwad, ühes ainsas Waljala linnas wähe wasta paniswad, tõised kuus linna mõõga hoobita kätte andsiwad, on meil efitofsa wõõras ja ime kuulda. Aga asi saab ruttu selgeks ja

kõik ime kaub, kui selle pääle mõtleme, mis kuustõistkümmend aastat otša suurel maal oli sündinud ja mõne päewa eest weel Mõhu linnas sündis. Wastapanemine suuremale sõakunstile oli asjata olnud. Kudas wõis Saarlaste wägi ainaüksi nüüd wõitu loota, kui kõik ühendatud Eesti jõud seda röömu näha ei saanud? Saarlastel pidi, suuremaa sündimusi meele tuletades, weri külmemaks minema ja külmem weri sündis tunnistama, et nende wastasõdimine asjata werd walab ja maad muljub ja päälegi waenlase ja wõitja wiha wiimati suuremaks ja nõudmised raskemaks teeb. Et asi nii olnud, tähendab ka Läti Hindrik lühidelt, Waljala linna lugu jutustades. Saaremaa mehed arwasiwad, et nemad werisele waidlemisele Gestlaste ja Sakslaste wahel mõislikuma otsuse teewad, kui oma mõõga tuppe pistawad ja ennast rahulikult ristida lasjewad. Waenu wiimne ots oli selgeste ette ära näha, tema wiivitamine tõutas enant kahju kui kaswu. Mida rutemine ots tuli, seda parem ja selgem näitas asi. Sellepärast ka Saarlased nii kibedaste ristimisele ruttasiwad, et wiiel kuuel preestril mitu päewa järgimööda hommikust õhtuni ristides tööd oli. Saarlaste ristimisega lõpetab Läti Hindrik oma ajaraamatu ja meie jätame teda tänades siin Sumalaga. Dleks Hindrik oma raamatu kirjutamata jätnud, meie teaksite wanast Eesti rahwast ja nende tegudest pea niipalju kui mitte midagi. Kes wana aja teaduste hinna ära tunneb, saab wistist meiega auwäärt preestrile kät lõõma ja Sumalaga jättes ütlemä: „Dle terwe!“

Seitsmes pilt.

Ordo aeg. 1224—1561.

Aastal 1227 olivad Sakslased ka Saaremaa enese alla saanud, nõnda ku lugija kuulnud. Kolm neli aastat pärast — aastal 1230 ja 1231 — lihati Kuuramaa juure, kus osast Liivlased, keda jääl Kuurlasteks kutsuti, osast jälle Lätlased elasivad, keda jälle jääl Semgallideks nimetati. Kuurlased ehk Liivlased elasivad õhtu ja põhja pool, mere rannal, Semgallid ehk Lätlased hommiku ja lõuna pool Kuuras. Semgallid niihäste kui Kuurlased saiwad poolest rahulisel wiisil uue walitsuse alla ja ristiusku. Kõik Eesti- ja Saaremaa ja kõik Liivlased põhja pool Düüna jõe ei jõudnud Saksa rüütlitele wasta seista, et küll mitu aastat sõditud oli, Kuurlastele ja Semgallidele näitas wastapanemine niid weel raskem olewat, sest Sakslaste wägi ja wõimus oli kauniste kaswanud. Nad arwasiwad paremaks, werd walamata jätta ja uusi walitsejaid leplikult wasta wõtta. Kudas Läti sugu Semgallid Saksa walitsuse alla heitnud, selle üle puunduwad teadused. Meie leiame neid wana aja kirjades nagu korruga Saksa alamate arwus, pärast keda, kui nende tubli ja wahwa wanem Westhard ära oli surunud. Aga Soome sugu Kuurlased tegiwad Sakslastega, enne nende walitsuse alla heitmist, täielise lepingu järgmiste tingimistega: Kuurlased wõtawad ristiusu preestrid wasta ja lasewad ennast ristida; nemad lubawad ristirahwaga paganaid wasta sõtta minna kui tarwis; nemad tõutawad piiskoppidele, kedi paawst neile saab andma, sõnakuuljad olla; Kuurlastele

lubati selle eest nende priius igaweseks ajaks, niikaua kui nemad ristiusule truuwiks jääwad. Nende tingimistega saiwad kõik Kuurlased Sakslaste alamateks. Üks kolmandik Kuura ja Sengallide maast jai ordole, kaks kolmandikku kirikule osaks. Nõnda oliwad Sakslased aastal 1232 kõige Baltimaa peremehed.

Paawst ja Saksamaa keiser kinnitasiwad maa jautamise kindlaks ja Cesti-, Liwi- ja Kuuramaad arwati Saksariigi jagudeks. Et Maarjamaa Püha Maarjale omaks, Püha Maarja lipu all, kiriku eestwõtmise ja juhutamise all ära oli wõidetud, sellepärast arwas ka kirik ennast tema pääperemeheks. Kiriku nimel walitjes Riia piiskop, kes mõni aasta pärast Alberti surma pääpiiskopi auu sisse tõsteti, Albertile enesele seda igatsetud auu weel osaks ei saanud, üle kõige. Riia piiskopi all seisiwad neli tõist piiskoppi: üks Tartus Ugaunia maakonnas; teine Lihulas Läänemaal, keda ka Saaremaa piiskopiks nimetati, sest et ka Saaremaa tema piiskopkonda oli; kolmas Kuuramaal, kes ühtlasi ka Sengallide piiskop oli; neljas Tallinas, kes esioftja, Daanlaste walitfufe ajal, Lundi linna pääpiiskopi juhutamise ja sõnakuulmise all seisis, aga pärast, kui kõik Tallina maa Sakslaste kätte jai, selle läbi Riia pääpiiskopi alla tuli.

Pärast maa ärawõitmist ja jagamist oli Sakslaste esimene hool, omale uuele asupaigale ja walitfufele Läänemere kaldail kindlaid tugi teha. Saks ehetati Cesti-, Liwi- ja Kuura maal hulk kindlusi ehk lossisid kiwist üles, mis ringmüüride ja kraawidega iga waenlase wasta tubliste kaitsetud oliwad. Riisugufed lossid, kellest mitmes paigas waremed meie päewini ulatanud, ehitati fagedaste wana Cestlaste linnade asemele, muißt et linnade kohad neile sündsad oliwad, muißt et Cestlaste wabaduse tähti ja omawoli tugi suutumaks ilmast kautada. Nii seisawad nimelt Tartu, Tallin ja Otepää wana Cesti linnade asemel. Kui loss wana linnade kohta ei sündinud, paigutati ommetigi kirikud ehk kloostrid nende ligi, et selle läbi kihelkonnale nut keskpaika teha ja nagu sõrmega näidata, et kihelkonna

wana kindlus murtud ja uus wõimus oma wägewa walitsuse tähe asemele pannud. Sellepärast leiame meie ka wanu Eesti linnamõõksid enamiste kirikute ligi. Wanad kihelkonnad pagana ajast jäiwad suuremat jagu seisma, muud kui mõned mued tuliwad pääle. Suuremate losside ümber õitsetiwad pea perekad linnad meie aja moodi üles, sest rüütlitega tuli ka hulk linnal kodanikkusid, kaupmehi ja käsitöötegijaid Maarjamaale. Nii tõusis isearanis Riig ruttu kauniks kaubalinnaks. Uga ka Tallin ja Tartu kaswasiwad kangeste kaubeldes aegamööda perekaks ja rikkaks. Oma kindla müüride ja rikkuse pääle toetades, arwasiwad need linnad ennast mitukord wägewa küllalt olewat, et ka piiskoppidele ja ordole mehe wiisi wasta seista, kui nende nõudmised ja walitsuse himu liiakS läksiwad. Isearanis elas ja tallitas wägew Riialinn kui peremees omas piiris ja ei hoolinud palju ei piiskopist ega ordost. Linnad saiwad aegamööda enese jauks ka maad ümber linna, mis neile muist tänase päewani omanduseks jäänud.

Et küll kirik ennast Maarjamaa pääperemeheks ja kõiki muud oma alamateks arwas, siiski peame ütleva, et sell aja meie maal kolm wõimust walitses ja igauks oma pääd peremees tahtis olla. Need wõimused oliwad: piiskopid, ordo ja linnad. Keegi ei tahtnud tõise alam olla ega tema sõna kuulda. Isearanis arwas ordo, kes maa wõitmisel kõige enam waewa oli näinud, enesel ka kõige enam õigust olewat, saagist ja walitsusest suuremat osa nõuda. Linnad oliwad julged ja uhked oma tugewuse pääle, mis hoole, wõluse ja ühenduse waimu läbi alati kaswamas oliwad, ja ei annud ilmaiski hääga järele, et nende omawoli keegi kitsandas. Piiskopid ütlesiwad maa Püha Maarja' maa ja kiriku päris omanduse ja sellepärast ka kõige ülema walitsuse tema üle enesel olewat. Sedawiisi sündis ju esiotsja suur waidlemine nende nimetatud wõimuste wahel meie maa walitsuse pärast, nimelt piiskoppide ja ordo wahel ja kõik see aeg otsja, mill Eesti- Liivi- ja Ruura-

maa Sakfariigi jaud oliwad, on täis wihast waenu ja riidlemist piiskoppide ja ordo wahel, ja kui sõnad seletust ei teinud, pidi mõõd awitama. Aga et ordo ju seisuse poolest mõõgamees oli, siis wõime kergeste ära arwata, et tema jõud sell inetumal kodusel riidlemisel waimulikust isandatest üle käis. Et ordo wõimus kõige wägewam oli ja tema töö poolest pea meie maa pääperemeheks tõusis, sellepärast nimetatakse ka seda aega meie maal ordo walitsuse ajaks ehk weel lühemalt ordo ajaks, ja tuuris seesinane aeg 337 aastat, aastast 1224 kuni 1561.

Ordo aja wälimestest sündimustest on wähe kuulutada, mis meile tähele panemise wäärt oleks. Mõõga wennaste selts, mis piiskop Albert ajutas, sai pea tundma, et ta üksina liig nõdr oli naabritele wasta panema. See tundmise tegi nimelt suur taplus Leedurahwaga aastal 1236 Septembri kuul Kuura maal ka kõige tumedamale filmale päewaselgeks; ses tapluses saiwad kõige wanemad mõõgawennad ja ka nende meister Wolfwiin paganate läbi surma. Et niifugusid hoopis wõimatumaks teha ja oma elu ja walitsust jõudsamaste hoida, ühendasiwad järele jäänud ordo wennad ennast Saksa ordoga, aastal 1237. Seesinane Saksa ordo oli, nõnda kui lugija nüüd wäga häste teab, niifamafugune rüütlite selts, kui mõõgawennaste seltski, ja lautas sell ajal Preisimaal ristiusku ja Sakslaste walitsust wälja. Selle ühenduse läbi sai Piwimaa ordole jälle tugewust ja endise punase risti ja mõõga afemele must rist mantli pääl rüütli seisuse täheks. Tõine tähtis sündimus, kelle läbi ordo walitsuskond ja tugewus nimetamise wäärt suuremaks ja wägewamaks tõusis, oli see, et Daanlased oma jau Gestimaast temale ära müüsiwad. Daanlastel oli liig raske, kaupt Harju ja Wiru maad kaitsta. Gestlased ja Sakslased tegiwad mituford palju paha ja tüli. Pääle selle tuli Daanl kuningal suur raha nappus kätte ja ta müüs aastal 1346 oma jau Gestimaast üheksatõistkümmne tuhanda marga ehk arwata 285,000 rubla eest Saksa ordomeistrile ära, kes jälle omalt poolt, Gestimaa kau-

gufe pärast, ostetud uue omanduse kahelümne tuhande marga eest Liivi ordole omaks ja pärijeks käest andis. Esimesel Novembri kuu päeval 1347 jätsiwad wiinised Daanlased Gestimaa Suomalaga ja sest ajast saadik oli meie maa ordo ka Harju ja Wiru maakonnas peremees ja walitseja. Sest aastast saadik oli siis kõik Kuura- Liivi- ja Gestimaa Soome lahest kummi üle Wäina jõe Sakslaste pärast ja nimetati seda maatükki, kõik Balti ehk Läänemere maad ühtekokku, ka Liiwimaaks ja meie maa ordot Liiwimaa ordoks. Seesinane ordo on meie maal enam kui kolmsada aastat elanud ja walitsenud, nõnda kui ju ülemal tähendasime.

Et ordo aja wälimesed sündimused palju muud ei ole, kui alalised riid piiskoppide ja linnadega ehk werised taplused naabritega, siis ei taha meie nende jutustamisega ome lugejaid siin pikemalt wäsitada. Meie tõttame sellepärast lühidelt kuulutama, kuidas Gestlaste käsi ordo walitsuse all käis. Aga enne weel mõni sõna ordo walitsuse korrast ja elust, nõnda kui ka tõistest Saksa seisustest sell ajal siin maal.

Meie kuulsime juba, et ordo igas maakonnas, mis ta ära wõitis, pea kindlad lossid üles ehitas, kust ümberkaudist maad walitseti ja kaitseti. Ordo wennal, kelle hooleks lossi kaitsmine jäeti, oli ordokomtur nimi, tema walitsuskonda ümber lossi nimetati komturkonnaks. Komturi amet oli, pääle lossi kaitsmise waenlaste wasta, komturkonda walitseda ja tülitsejatele kohut mõista. Abimehiks ja nõuandjaks oliwad temale tõised ordowennad, kes tema lossis aset pidasiwad ja tema all seisiwad. Ordo wendade kogu igas lossis kutsuti konwendiks, kellel lossi ja maakonna suuruse järele enam ehk vähem liikmeid oli. Pääle selle oli igal komturil oma jagu alamaid sõamehi lossis. Sõa ajal pidi komtur kõige oma sõawäega wälja astuma ja igas tükkis ordomarsjali sõna kuulma, kes kõige ülem sõajuhataja ehk kindral oli. Pisemates lossides ei walitsenud komturid; waid alamad päälifud, keda lossi päälikuteks nimetati. Kõik kom-

turid ja lossipäälitid kokku oliwad ordomeistri nõukogu, keda igakord ordomeister kokku kutsus, kui suuremat nõupidamist ehk otjuse tegemist tuli. Seltsinatsel nõukogul oli ka õigus, uut ordomeistrit walida, kui wana juri. Ordomarsjali hooleks oli kõik muretsemine sõatarwituste eest. Kui ta ordomeistriga ühtlasi sõtta läks, siis seisis tema selle all; aga kui ordomeister ise wälja ei wõinud astuda, andis ta kõige ülema käsjuandmise ja kamandamise õiguse ordomarsjali kätte ja pidiwad kõik sõamehed tema sõna tõrkumata kuulma, kui oleks ta ordomeister ise. Ordo päämees oli ordomeister, kes Lätimaal Wõnnu linnas uhkes lossis elas. Tema käes oliwad kõik walitsuse ohjade otjad. Tema andis seadusi, laskis raha lüüa, tegi lepinguid wõõraste würistidega, aga kõik suuremad asjad pidiwad enne nõukoguga kokku ära kõneldama. Wastamist tema töö ja tallituste pärast wõis temalt üffina kõrgemeister nõuda, kes kui kuningas üle kõige Saksja ja Liivi ordo walitses ja Saksjamaal elas. Ka kõrgemeistril oli oma nõukogu, kes teda oma nõuuga awitas ja toetas ja tarwilisel korral uut kõrgemeistrit wana asemele walitses.

Wäljast poolt oli Liiwimaa ordo seisus ja walitjuse kord õige kena näha, aga seejstpidi oli ordo täis waimu toorust ja elu roojust. Abielusje heitmine ei olnud ordo liikmetele lubatud, aga selle asemele tungis pea inetu lihahimu täitmine kõige nurjatumal wiisil. Kus karsket naesterahwast majas ei walitse ja meesterahwa karedamaid elukombid ei pehmenda ega puhasta, jääb hakkawad kõikjused kurjad tõbed kergeste meeste elu külge, iseäranis kui neil palju aega, raha ja wõimust käes. Nõnda oli meie ordo wendagega. Nii kaua kui piiskop Albert elas, kes neid juhataja ja piiris pidada mõistis, läks ordo rüütlite elu weel korda, et küll ka tema ajal ju mitmesugust kaebtust rüütlite pääle tõsteti. Aga pärast Alberti surma tungiswad pea ja ruttu mitmesugused pahad ja patud ordo rüütlite lossidesse. Iga ajaraamat, mis meie ordo ajast jutustab, teab

palju ordo wendade roojajest elust, priiskamijest, waljust meelest ja südame kangusest kuulutada ja iseäranis talurahwas pidi neilt alalist liiga ja ülekohut kannatama. On küll nende hulgas ka mõni hää ja auus mees elanud, aga üleüldse on Liivi ordo üsna musta tunnistuse omast elust ja walitsusest järele jätnud ja kõik nende kuri hakkas ju wara pääle.

Kui mõõga wennad ennaft Saksja ordoga ühendada seowisivad ja teda palusiwad, et ta neid oma liikmeteks wõtaks, paniwad Saksja ordowennad esiti kangeste wasta. Kord ütles üks Saksja ordo rüütel, sõrmega näidates kahe Liiwimaa mõõga wenna pääle, kes ühendamisest joonele ajama oliwad saadetud: „Mõõga wennad on kuusajad ja wallatumad pääd, kes mingisuguse seaduse alla ennaft, painutada ei taha ja nemad muretsjewad palju enam oma kaswu kui üleüldise tulu eest; ja need kaks sääl nelja kõijega, keda ma tunnen, on kõigist kõige hullemad.“

Nii oli kuri mõõga wennaste elu ka muial tuttawaks saanud. Pea kõik Saksja ordo wennad paniwad sellepärast ühendamisemale wasta. Aga ordo kõrgemeister arwas ühendusest Sakslaste walitsusele tulu tulewat ja teadis wastapanemist waigistada, nii et aastal 1237 ühendus tõeste sündis.

Soodeti, et selle läbi ka Liiwimaa ordo paremaks saaks minema. Nii ütles nimelt üks Saksja ordo wend: „Kui mõõgawennad meie ordo liikmeteks saawad, siis tahame palju hääd lootat, sest meie saame neile oma eluga eeskujuks olema.“ Aga niisugune eeskuju ei mõjunud ei midagi, sest üks pime tahtis kõije pimedat juhataja olla. Kui ka Saksja ordo elupilt mõnelt poolt nägusam on, kui tema wenna Liiwimaa ordo kuju, siis peame seda iseäranis tema nooruse aastatest ütlemata; pärast poole oliwad mõlemad ühed hääd ja näitas asi nii olewat, kui oleksiwad Liiwimaa wennad Saksja ordole eeskujuks olnud.

Aga kust niisugune halwenemine ja paha ots tuli? Mis meie ülemal Liiwimaa ordost ütlesime, maksab ka Saksja ordo kohta. Mõlemail ordodel oliwad ühesugused seadused, ühesugune

ammet, ühesugune elu, ühesugune walitsus sõas ära wõidetud rahwa üle, nad elasiwad mõlemad nagu ühes õhus, neile loiwad siis ka kergeste ühesugused wead ja wigurid külge. Pääle selle peame weel midagi iseäralist lugijale meele tuletama.

Rüütlite seisus üleüldse hakkas sell ajal, kui meie ja Preisi-maa Saksja walitsuse alla oliwad saanud, käest ära minema. Lugija teab wäga häste, mis korratumal keisrita ajal Saksjamaal sündis. Rüütlistest, kes ijamaa ja tema rahu kaitsjad pidiwad olema, sai hull riisujaid ja rahu rikkujaid. Saksjamaa tehti neist küll mõne aja pärast puhtaks, kui mehine keiser Rudolhw trooni pääle sai. Uga Preisi-maale, kus Saksja ordo walitses, ja Liwimaale, kus meie ordo elas, Rudolhwi käsi ei ulatanud. Rüütliid, kes Saksjamaal pääsiwad ja omast harjunud käsitööst ei tahtnud taganeda, tõttasiwad hulga kaupa Preisi- ja Liwimaale, kus neid Saksja ja meie maa ordo liikmeteks wasta wõeti, iseäranis sellepärast, et nad rüütli soost oliwad ja ordosse astumisel rüütli sugu palju kaalus. Enne oli ordodele ka tõistest seisustest, nimelt linna kodanikkude hulgast, liikmid tulnud, nüüd täitsiwad nemad oma wendade aru rüütli-suguga. Riisugused uued liikmed ei wõinud ilma-ski ordode elu parandada ega puhastada. Kui ka ordo walitsus kõik, mis ük-sikud ordo liikmed tegiwad, igakord hääks ei kiitnud, siis tulsus ommetigi wana kuri süda põues puhastamata edasi ja kus meel muutmata ja süda pöõrmata, sääl ei wõi meie ka elu parandamist otsida. Wana aja asjade tundja Schlosser ütleb, et selle aja rüütliid üleüldse wäga toredad ja harimata oliwad, muud kui üksi naesterahwast wasta wiisakaid kombid näitasiwad.

Seie juure peame weel meele tuletama, et alalised sõad alati haritud elu waenlased on ja sellepärast ka rüütlitele, kes ju seisuse poolest sõamehed oliwad, meele parandust ei wõinud tuua, ja et rahwas, keda ordorüütliid Preisi- ja meie maal walitsesiwad, ära wõidetud rahwas oli ja nimelt koguni tõist sugu ja werd, kui walitsejad rüütliid. Rahwast arwasiwad rüütliid

oma orjadeks, aga mitte oma kaaswendadeks. Wiimati olgu üteldud, et meie maale ka muidu wähe rüütliid paremaist suguharudest tuli, selle asemel küll hull mehi, kellel Saksamaal midagi kautada ei olnud, aga siin palju loota ja saada oli. Nii palju meie ja Saksa ordo rüütlikest.

Ordo kõrwal ja osast temaga alalises riisus elasidwad piiskopid ja muud waimuliku seisuse mehed. Nii piiskop oli, nii kui juba ükskord nimetatud sai, pääpiiskop, teised piiskopid, nõnda kui ka floostrite eestseisjad ja mungad pididwad tema sõna kuulma. Piiskoppidel oli igal ühel oma nõukogu, kelle liikmid doomiherradeks nimetati. Igas kihelkonnas tallitas üks liht preester kiriku teenistust, kellest Gestlased küll midagi arwu ei saanud, sest et katoliku kiriku keel Ladinakeel oli.

Rahwa õpetamisest ei wõi meie midagi jutustada, sest seda ei leitud palju sugugi. Et meie esiwanemad katoliku ajal mõne piibli loo ja katoliku kirikus auustatawaid pühasid tundma saiwad, tunnistawad rahwa mälestused sest ajast. Kõige auusamatele pühadele saiwad ka meie maal iseäralised päewad pühitsetud ja päewade nimed on meie ajani jäänud, nii nimelt Siiri päew, Maarja päew ja mõni muu.

Proowiks paneme lugijale siin ühe katoliku aja rahwalaulu ette, et lugija ise ära arwata wõiks, kudawiisi katoliku usk waimulikka laulusid rahwa suus sünnitas, sest preestrid niisugusid Gestlaste waimu äratamiseks ja südame puhastamiseks ei teinud. Ühes nurganaese laulus leiame neid sõnu:

Gma:

„Güüa ifka Seesukesta!

„Manitse ifka Maariata!“

Nurganaene:

„Dule tuppa Seesukene!

„Dule ürike tubaje,

„Urifeseks ahju ette!“

Seesus kuulis kamberista,

Püha Maarja akenasta.

Siis ütles Jeesus Maariale:

„Hea Maarja, hella Maarja,

„Küll siin Jeesust hüüetakse,

„Püha ainu arvatakse.“

Siis tuli Jeesus tubaje

Ja astus Maarja akenasse.

Jeesusel õled õlala,

Maarjal padjad kaendelasja,

Maadis naese woodiesse,

Peened peenije linasse,

Peente pittkije linadesse.

Kaks sai pääda pääluksele,

Neli reita woodiesse.

Ütles Jeesus Maariale:

„Joose Maarja, jõua Maarja!

„Löö kinni kiriku ukсед,

„Kata kinni kalmu kaasti:

„Maene wiibud woodiesse,

„Kaks sai pääda pääluksele,

„Neli reita woodiesse.“

Murganaene:

„Aitümma Jumalale!

„Jeesus oli tunnil'je toassa,

„Uriseseks ahju ette.“

Ena:

„Hüüa ikka Jeesukesta:

„Manitse ikka Maarjata!

„Murganaene noorukene,

„Üles tõsta kaks kätta,

„Kaks kätta, kümme küünta!

Kuida lind, nõnda laul. Aga kust pidi ka meie esivanematele suur usu valgus tulema katoliku ajal? Arwata on, et täiskaswanud inimeste käest muud usuõpetuse tundmist ei nõuetud, kui „Issa meie“ palwet. Seda oleme ject ära arwanud, et tänase päewani wana rahwa suust Wõru maakonnas sage-daste kuulnud oleme, et kui noor paar, peigmees ja mõrsja,

õpetaja ette lähewad, oma abielusje heitmisje tahtmist kuulutama, siis üteldakse: „na' läawä' paaderd lugema“ j. o. nad lähewad „Issa meiet“ lugema. Ladina keeli, katoliku kiriku keelel, alustab see kallis palwe sõnadega: pater noster, j. o. „Meie isa“, ja on neist alustussõnadest temale „paader“ ehk „paater“ nimeks saanud. Preester ei nõudnud siis selle järele paarirahwa käest muud, kui pidiwad „Issa meiet“ pääst lugeda mõistma.

Et Gesticlased Ladina keelt ei mõistnud, waid palwe oma ema keeli lugesiwad, on iseenesest mõista. Gesticlane palwe oli Gestickeele preestritelt ümber pandud, aga nii sõnast sõnasje tõlgitud, et Ladina keele järele, kus pater „isa“ ja noster „meie“ tähendab, alustati „Issa meie,“ kui ommeti loomulikult Gestickeeli peaks üteldama „Meie isa.“ See wana „Issa meie“ palumine on meie ajani jäänud, sest ka meie ewangeliumi kirikutes loetakse weel nüüd ikka „Issa meie,“ aga mitte „Meie isa.“ Wana juurdunud wiis jääb jagedaste ka siis elama, kui ta ka koguni wastupäine on. Seda näeme ka sest, et Sakslased oma keeli „Issa meie“ palwet nõndasamati loewad ja ütlewad „Vater unser,“ kui nad ommetigi „Unser Vater“ peaksiwad lugema.

Pitkemalt selle aja kiriku asjadest ei ole meil tarwis kõnelda, sest nõnda kui muial, nii oli ka meie maal katoliku usk ja waimulik seisus kõigiti õige tee päält ära eksinud ja aegamööda osast koguni raisku läinud. Iseenesest üles tõusta ei olnud kirikul enam jõudu, ta wajus ikka enam waimuliku pimeduse ja ilmliku pori sisse. Ubi ülewelt wõis siin üfsina awitada. Ja Jumal äratas õhtupoolses Europas, nõnda kui kõik teame, aeg ajalt tulise waimuga mehi, nõnda nimelt Wikleffi, Hussi, Zwingli, Lutheruse ja Kalwini, kes kõige hoolega usuõpetust, Jumala teenistust ja kristlikku elu puhastama hakkasiwad ja püha kirja järele parandasiwad.

Kõige suurem ja wägewam nende meeste hulgast oli teadu pärast Lutherus, meie usu isa. Tulise waimu, wahwa meele ja julge südamega, täis usku ja lootust, kiskus tema kõik maha,

mis katoliku preestrid waleõpetusi ja ristiusu wastalisi pruukisid ülesse oliwad seadnud ja põhjandas Kristuse kiriku jälle puhta Sumala sõna pääle. Su tema elu ajal tuli tema puhastatud usk ka meie maale wiimsil ordo elu aastatel, nii et aasta 1521 ja 1554 wahel pea kõik Eesti-, Liivi- ja Suuramaa ewangeli-umi usku sai ja teda tunnistama hakkas.

Et preestritel ja munkadel katoliku ajal meie maal hää põlw oli, wõime arwata; töö oli neil kasin ja kerge, maad ja saaki palju. Et siis ka mehed omad elupäewad pehmeste otsa saatsiwad ja päewa palawust nõndasama wahel tundma saiwad kui ööde külma, ei ole meil tarwis lugijale nimelt ütelda. Aga waimuliku isandate auuks peame ütleva, et nad Gestirahwale ilmaški nii waljud ja kurjad ei olnud, kui ordo wennad ja muud ilmlikud isandad. Wana selle aja sõna, et „kõwera kapi all kergem elada,“ jäi ka meie maal tõeks. Piiskoppide talupõgadel oli mitmelt poolt tõeste kergem kord ja kiriku walitus on omalt poolt mitukord orjade elu parandada ja nende koormat kergitada püüdnud. Aga rüütlite wägi oli nii wõimsaks kaswanud, et se palju ei mõjunud.

Kolmandamast wõimusest Liivi- ja Gestimaal, see on: Linnadest ja nende kodanikkudest, on meil wahel asja kõnelda, sest nendega oli Gestlastel kõige wähem tegemist. Niipalju aga olgu siiski seie pandud, et linnades elu ja olu kõige terwem ja priiskem oli. Linnakodanikud tegiwad tõeste tööd ja nimelt wirgaste ja töö on igal ajal ihule ja hingele karastuseks. Hoole ja wirkuse läbi kaswas ka wara ja jooneline elukord. Et linna kodanikud omas tugewuses ka ordoist ja piiskoppidest sagedaste ei hoolinud, oleme juba ütelnud. Gestirahwale tõusis sest mitukord see kasu, et nemad linnades walju peremeeste eest warju ja kaitsemist leidiswad.

Pääle nimetatud kolme seisuse, selle kääs sell ajal meie maal wõimus ja wägiwald seisus, tõusis pea neljas seisus juure

ja kaswas ruttu tõiste wääriliseks. Need oliwad piiskoppide ja ordo wasalid ehk laenumehed.

Laenuks nimetati maatükki, mis keskajal omanik, iseäranis würstid ja kuningad ehk tõised kõrged isandad, tõisele inimesele, nimelt ustawatele alamatele, elu ajaks pruutida ja walitseda andsiwad, laenu wiisi. Kes niisuguse laenu enesele sai, kandis wasali ehk laenumehes nime ja pidi omanikule tasumiseks mõnesugust teenistust tegema, nimelt sõtta astuma, kui tarwis oli. Et seiswat sõwäge meie aja wiisi sell ajal ei peetud ja kuningatel ja würstidel ommeti sõamehi tarwis oli, siis saiwad laenud iseäranis sagedaste rüütlitele ehk niisugustele meestele antud, kes tublid sõamehed wõiswad olla, ehk tõiste sõanadega, laenumeeeste käest nõueti tasumiseks iseäranis sõateenistust, jellepärast nimetati ka iseäranis rüütlid ehk sõamehi wasaliteks ehk laenumeeesteks. Muudu oli laenumees omas laenus täieline peremees kõige õigustega maa ja tema talupoegade üle, nii kaua kui laen tema käes oli. Aegamööda saiwad laenud laenumeeestele pärisomanduseks, esiti pisemad, pärast ka suuremad, olgu kinkimise läbi ustawa teenistuste eest, ostmise läbi, ehk selle läbi, et laenumehed aegamööda wägewamaks läksiwad kui laenude omanik, temast enam ei hoolinud ja laenatud maad pärisomanduseks pidama hakkasiwad.

Meie maal oliwad, pärast Gestlaste ärawõitmist, ordo ja piiskopid maa omanikuks saanud. Aga kõik maad ei wõinud nemad omalt poolt ilma ski walitseda ega arida lasta. Sellepärast jagas niisuguste ordo kui ka piiskop oma maa mitmesse suuremasse ehk pisemasse tükki, mis tõistele Sakslastele laenuks anti. Niisugustest laenudest sündisiwad meieaegsed wallad ja igas laenus nähti pea mõis üles tõuswat, kus laenumees ehk wasal elas ja kust ta laenu ehk walda walitses ja maid talupoegade läbi aris. Ustawad piiskoppide ehk ordo julased ehk ka Saksa-maalt tulnud rüütlid saiwad meie maal laenumehiks.

Laenumees pidi oma laenu pidamise õiguse eest ordo ehk

piiskopi käsu pääle sõtta astuma, oma fulu pääle; langes tema waenlaste kätte wangi, siis pidi ta ennast ise lahti lunastama. Aga selle eest oli laenumehel, nõnda kui Saksamaalgi, täieline õigus maa ja talupoegade üle. Tema kätte maksivad talupojad kümneft ja muud maksu.

Et niisuguste wasalite ehk laenumeeeste teenistus tasumiseks laenu omanikule iseäranis sõateenistus oli, siis kandsiwad laenumehed ka rüütli nime ja need on need tõised ehk liht rüütlid, keda ordo rüütlite kõrwal sagedaste nimetatakse ja ei tohi meie neid siis ordo rüütlitega mitte ära segada. Ordo rüütlid oliwad iseäralise seltsi liikmed, nõnda kui lugija teab. Nad oliwad mungad rüütlite seisuses. Wasalid ehk liht rüütlid mitmesugust ordo rüütlite keeldu ei tunnud; nad wõisiwad keelamata naest wõtta, sugu sünnitada ja iseäralist warandust enesele korjata; niisamati ei puutunud ka muud ordo wennaste seltsi-seadused neisse. Liht rüütlite poegadel oli ordosse astumine keelamata, kui aga tahtsiwad ja ordo neid wasta wõttis.

Ka meie maal saiwad wasalite laenud aegamööda laenumeeestele pärisomanduseks ja laenumehed ühendasiwad ennast neljandamaks selle aja Saksa seisuseks kokku. Tõe poolest oliwad need laenumehed ju egiotsa mõisnikud, aga see nimi sai weel mõni aeg pärast pruugitawaks. Meie aegsed mõisnikud ei ole siis muud, kui wanad laenumehed ehk ordo ja piiskoppide wasalid. Meist on meie aja mõisnikkude selts ja seisus tulnud. Ordo rüütliatel ja piiskoppidel lapsi ehk järeltulijaid ju olla ei wõinud. Et meie mõisnikkude esiwanemad iseäranis sõateenistust tallitasiwad ja neid sellepärast rüütlikeks nimetati, sest siis tuleb, et neid ka tänagi rüütlikeks ja nende seltsi rüütli seisuseks ehk rüütli koguks nimetame.

Et pärast rüütli kogusse ka muu seisuse liikmid wasta wõeti, teame kõik. Sellepärast ei pea meie mitte arwama, et kõige tänapäewaste mõisnikkude esiwanemad laenumehed ja rüütlid oliwad, waid mitmete isaijad on kas õpetajad ehk linna

kodanikud olnud. Kui wasalid juba korralliseks seisuseks kofku oliwad kaswanud, said nad ordole ja piiskoppidele wõimuse poolest wääriliseks ja kardetawaks naabrikis. Nende seisuse ülemaid tallitusi toimetas nende pää ehk rüütlikogu päämees, kes neid ka nõupidamistele kofku kutsus ja nõupidamist juhatas.

Ugal neljal seisusel, waimulikul seisusel, ordol, linna kodanikkudel ja wasalitel, oliwad omad iseäralised seisuse saedused ja kofkukäimised. Uga et ühendust sünnitada ja üleüldiste, kõigidesse puutuwate asjade üle nõuu pidada, tuldi kui tarwis ka üleüldisele nõupidamisele kofku ja nimetati niisugust kofkutulemist maa päewaks, Saksakeeli Landtag, sest et sell päewal kõik maa, see on: iga seisuse saadikud, kofku tuliwad. Et talurahwast mitte korrapäraliseks maa seisuseks, waid õiguseta orjadeks arwati, siis ei olnud neil ka õigust maapäewadele käia. Su nimetatud neli seisust arwasiwad enamast kõige maa olewat ja teda tähendawat.

Kofkukutsumise õigus maapäewale oli egiotsja Riia pääpiiskopi käes, aga et ordo pärast wägewamaks tõusis ja tõe poolest ülem maa peremees oli, siis sai see õigus ordomeistrile ja tema kutsumise pääle pidiwad kõik seisused kofku tulema. Maapäewade pidamise kofht oli wanemal ajal Walga linn, pärast, ordo walitsuse wiimsemal ajal, Wolmar. Kui kuuetõistkümmemal aastasaal ordo ja tema walitus otsa lõppes ja ka katoliku kiriku würstide asemele ewangeliumi õpetajad astusiwad, jäi õigus maapäewadele käia üksina wasalitele ehk, nõnda kui neid sest ajast saadil peame nimetama, mõisnikkudele ja linnadele. Uga ka linnad kautasiwad pärast aegade kirju keerutuste läbi oma jau õigust ära, ehk õigemine ütelda, nemad ei nõudnud oma wana õigust enam taga ja mõisnikud hakkasiwad üksina maapäewi pidama. Nemad tähendasiwad siis üksina ju täit maad.

Meie oleme lühidelt seletust teinud ordo aja Saksja sejustest ja nende walitsuse korrast. Küsimine nüüd, kudas oli lugu Gestlastega sell ajal? Gestlased oliwad mõõga teraga ära wõidetud ja nendega

tallitati jellepärast kui wangidega. Neid tehti orjadeks. Oleskiwad nad hää meelega ennast ristida lasknud ja tõrkumata Sakslasti oma kihelkondadesse wasta wõtnud, siis oleks neil ehk wahest parem lugu olnud, nõnda kui esiotsa Liwlastel ja iseäranis Lätlastel. Mendestinate käest ei nõuetud esiotsa muud kui kümne se maksimist preestrite ja kirikute hääks, sõa teenistust Sakslaste abiks ja maa kaitsmiseks ja sõnakuulmiste piiskoppidele ja paawstile „üleüldse kristliku kombe“ järele, see on: nõnda kui see igal pool ristirahwa seas sell ajal pruugiks ja seaduseks oli. Kõiki neid nõudmisi kokku nimetati sell ajal „ristirahwa kohusteks.“ Riipalju nõueti Liwlaste ja Lätlaste käest Alberti esimesel walitsuse ajal. Aga nii pea kui Albert maatükid oma wasalitele ära oli jaganud, tuli neile maksudele jagu juure, nimelt: iga adra päält, see on: iga töötegija mehe ja tema hobuse päält, kohalise wasali hääks weel pool leiwikat wilja.

See maksude määr ei kestnud kaua, waid tõusis ruttu kõrgemaks. Uued maa peremehed elasiwad ses mõttes ja usus, et talupojad neid üles pidama ja toitma pidiwad. Sellepärast arwasiwad nemad enesel õiguse olemat, kõik mis neil ialgi tarwis oli, talupoegade käest nõuda. Sündis uus tarwitus ehk mingisugune himu ilma, siis pandi ka talupoegadele uus maks pääle. Sest sündis siis wiimati see kindel seadus ja Sakslaste eesõigus: „Talupojal ei ole omandust; mis temal ja tema käes on, on temal herra nimel ja herra päralt.“

Iseäranis Gestlased pidiwad herrade nõudmiste raskust põhjani tundma saama, sest et nemad sõa ja suure waewaga sõnakuulmisele oliwad sunnitud ja ka pärast kõige enam tüli tegiwad ja wasta paniwad. Neid arwati, nõnda kui ju ütlestine, jellepärast wangidega ühewääriliseks. Nad oliwad herrade arwates ristiinimeste õigused ja kohused ise ära kautanud. Aga ka Liwlaste ja Lätlaste lugu läks pärast, kui esimesed ajad enam ja enam unustusse jäiwad, raskemaks ja ei tehtud suurt wahet

selle wahel, kas talupoeg Gestlane, Liivlane või Lätlane oli. Herra tahtmine oli neile igauhese seadus.

Et Sakslased ju wäga wara oma nõudmistega sest määraft üle läfswad, mis sell ajal üleüldiseks kriifilikuks kombeks ja ka paawsti ja Sakfariigi keisri ees õigeks arwati, tunnistawad meile selgeste kaks kirjatükki, mis weel tänase päewani ulatanud.

Gsimene kirjatükk on paawst Gregoriuse IX. kantsleleist tulnud ja tema saadikule Moode na Willemile kaasa antud, kui tema aastal 1238 jälle Liivi- ja Gestimaale tuli, paawsti nimel meie maa asju üle waatama ja segadusi seletama. Gregorius IX*) kirjutab omale saadikule lühidelt kofku wõetud nõnda:

„Sinu seletuseft olen mina ära näinud, et paganad — „Liivi- ja Gestimaal — enne ristimist orjapõlwe ikkest wabad „on olnud, aga Sakslaste Püha Maarja ordo wennad ja mõ- „ned tõised, niihäste waimulikust kui ismlikust seisuseft, kiriku „ammetmehed ja tõiste seisuste inimesed, püüawad ristitud „rahwast orjapõlwe ikendada ja neilt nende wara riisuda. Et „neil ristiinimeste põlwes ferd mitte kurjemaks ei läheks, kui „fiis, mill nemad paganad oliwad, fiis annan mina sulle käsu, „et sa mitte ei pea kannatama, et uusi usulapsi koormatakse, „waid et sa koormajaid kiriku nuhtlustega karistad. Peakfiwad „nemad wasta panema, fiis ei saa mina neilt mitte üffina nende „eesõigusi ära wõtma, waid neile ka käsku andma, Liiwimaalt „wälja minna.“

Tõine kirjatükk on ju kahaksa aastat enne seda Sakfariigi keisri kantsleisti uute usulaste kaitsemiseks wälja antud ja keiser Widrik II**) kuulutab sääl lühidelt nõnda:

„Meie oleme kuulda saanud, et inimesed Liiwimaal, Gesti- „maal . . . ja muis ligimestes maakondades selle kartuse läbi

*) Gregorius IX. istus Peetruse tooli pääl aastast 1227 kuni 1241.

**) Widrik II., Sakfa keiser, walitses 1215 kuni 1250.

„ristiusjusst tagasi saavad hirmutatud, et pärast ristimist nende
 „wabadus maa herrade poolt orjapõlweks wõiks muudetud saada.
 „Et seda ei sünniks, siis wõtame meie igauhe ja kõik, kes nende
 „hulgast ristiusku tunnistawad, kõige nende waraga, oma ja
 „oma riigi kaitsmise ja iseäralise hoidmise alla ja anname ja
 „kinnitame sellesinatse kirja läbi neile ja nende lastele igaweseks
 „ajaks täielise priiuse ja kõik õigused, mis neil oliwad enne usku
 „heitmist. Meie mõistame neid wabaks kõigest kuningate, hert-
 „sogite, würstide, krahwide ja kõiste suurte meeste orjusest ja
 „karistuse wõimusest ja kuulutame sellesinatse kirja läbi, et nemad
 „üksina kirikule, meie püha emale, ja Sakfariigile allabeitlikud
 „peawad olema, nõndajamati kui kõik muud wabad inimesed
 „meie riigis. Keegi ärgu julgegu, selle kaitsmise, hoidmise,
 „andmise ja kinnitamise kuulutusale wasta, nende külge hakata,
 „neid koormata, neile liiga teha ehk nende rahu rikkuda. Kes
 „seda teeb, se teadku, et tema meie ja meie riigi wiha enese
 „pääle wecretab.“

Neist kahest kirjatükist näeme selgeste ära, et ei kiriku ega
 riigi walitsus Sakslaste tegudega meie maal rahul ei olnud,
 waid et nad sest, mis ka sell ajal õiguseks arwati, suure sam-
 muga üle astusiwad. Oleks paawst ehk keiser ligimal olnud,
 siis oleks nende käsiwars mõndagi kurja karistanud ja pahá pa-
 randanud, aga et Cestirahwas tunnistama pidi: „Sumal kõr-
 ges, kuningas laugel,“ siis ei olnud kaitsmise kirjadel mingisugust
 mõjumist. Liwi- ja Cestimaa herrad tegiwad, mis ise arwa-
 siwad. Oleks Saksa keisrite käsi ka seie ulatanud, siis oleks
 meie maa lugu wistist mitmest tõine olnud, tõiseks saanud ja
 jäänud tänase päewani. Muist peame riigi walitsust sellega
 wabandama, et tal Sakfamaal isegi palju tegemist ja seletamist
 oli, iseäranis pärast hirmust rusika õiguse aega, mis pärast kei-
 ser Widriku II surma aastal 1250 algas ja keiser Rudolhwini
 kestis, muist peame teda wabandamata jätma ja temale süüks

panema, et ta oma kaitsmise sõnadele ka tegusid järele ei saanud, niipaljudgi ommeti kui võimalik oli.

Uga vaatame ümberringi, kudas silmanähtawalt unistusse jäänud Eiwii- ja Gestimaal talurahwa asjad sell ajal seisivad?

Pääle kümnese, mis kirikule makseti, ja pääle sõateenistuse, mis ordo igakord kui tarwis oli nõuda wõis, pidiwad Gestlased teesid seadma, küüdis kaima, lossisid ja kirikuid ehitada awitama, siis weel wasalitele, ehk kes muidu nende ligimad herrad kohtade seisu järele oliwad, iseäralist kümnest maksma, hulga teupäewi tegema ja üleüldse nende tarwitusi täitma, nii palju kui herra nõudis. Maksusid pidi kõigist asjust, mis talurahwal sisse tuli, herradele maksetama: wilja, humalaid, met, kanu, hanisid, liharaswa, kalu ja mis muidu weel kaswatataw ja põllupidamisel saadaw wara on.

Kui palju maksusid igaihe käest nõueti, ei jõua meie üles panna, sest et nemad mitmel ajal ja mitmes paigas wäga mitmemääralsed oliwad ja üleüldist seadust kuski ei leitud. Pääseadus oli, nõnda kui ju ütlesime, et herral õigus oli nõuda, mis ja millal ta tahtis ja tarwitas. Üleüldse saiwad maksud sügise makstud, et siis, iseeneest mõista, kõige kergemad saada oliwad. Et talurahwa kohu seks arwati, kõik seda maksta, siis sai neile maksudele kohtu maksude nimi, ja wanem rahwas mälestab weel tänapäew paljudi kohtu kanadest, munadest, lammastest ja tõistest niijugustest kohustest.

Õiotsa arwati talupoegade nurmi, niitusid, mesipuid ja metsi weel nende omanduseks, aga pärast kadus see omanduse õigus ja kõik tehti herrade omaks, mis herrad wõta ja anda wõisiwad, kuda ja millal tahtiswad.

Nõndasamati oliwad Gestlased esimesel ordo walitsuse ajal weel mõni aeg ise oma ihuga wabad, kui ka maad ja wara herrade omanduseks arwati. Uga et wabad talupojad jagedaste maksude ja orjuse raskuse eest ära põgenesiwad senna, kus kergem lugu oli, siis tehti pea seadus, et talupoeg oma maakrundi

Külge seutud on ja et tema herra lubata omaft talust ja elust kuhugi minna ei tohi. Kes ära põgenes, sai kätte otstitud ja kangeste nuheldud.

See oli pärispõlwe hakatus, aga weel mitte pärispõlw ise, sest weel oli Gestlastel mõni õigus. Küll pidi ta senna jääma ja säääl elama, kus herra tahtis, küll pidi ta orjama ja maksma, mis nõueti, küll ei olnud tal mingisugust oma wara, siiski oli temal niipalju inimese seisust, et herra tema enesega mitte nii ei tohtinud tallitada kui tahtis. Talupoegadel oli weel õigus kaebtust tõsta piiskoppide ehk muu ülemate ees oma herrade pääle, ja kohtudes, kus talupoegadele kohut mõisteti, kuuldi weel tema arwamisi ja peeti temaga nõuu.

Alga wiimati lõppes ka see wiimne õigus. Talupoega hakati igas tügis asjaks arwama, kell iseenesest mingisugust õigust ei ole, waid kes ka ise oma ihuga herrade päralt, nende pärisomandus on, nii et herral luba on temaga teha, mis ta arwab hää olewat. Talupoeg sai herradele päriseks ja tema orjapõlwele tuli pärispõlw juure. Gest ajaft saadif kutsuti herrasid päris herradeks ja talurahwast pärisrahwaks. Herrade õigusel pärisinimeste üle ei olnud mingisugust piiri ega kitsandust, aga talupoegadel puudusiwad kõik õigused. Baltasar Rusow, kes pea pärast ordo walitsuse otja Tallinas Gesti õpetaja oli ja aastal 1600 juri, kirjutab omas ajaraamatus selleaegseft talurahwa seisuseft nõnda:

„Nii kui mõisnikkudel Liwimaal ülipalju õigusi oli, nii wähe oli siin maal waesel talurahwal kohtuid ja õigusi. Gest waesel talupojal ei olnud enam õigust, kui tema junkur ehk herra ialgi tahtis. Waene mees ei tohtinud ei mingisuguste ülemate ees kaebtust tõsta wägiwalla ja ülekohtu pärast. Kui talupoeg ja tema naene suriwad ja jäiwad lapsed järele, siis muretseti nõnda laste eest, et herra kõik, mis wanematelt maha jäi, enesele wõttis, ja lapsed pidiwad palja jala ja särgi wäel junkru kööki käima ehk linnades kerjama ja omaft wanemate

warast koguni ilma jääma. Kõik mis wael talupojal oli, ei olnud mitte tema omandus, waid herra päralt. Kui talupoeg wähe kurja tegi, sai tema armetumal wiisil ja halastamata oma junkru ehk herra käsu pääle ihualaste üles tõmmatud ja, wana-
dusest hoolimata, pitka kibeda wisttega pekstud. Üksina rikas talupoeg wõis ennast igal ajal kauni kingituse läbi lunastada. Ka leiti mõisnikkusi, kes oma waeid talupoegi ja alamaid koerte ja hurtade wasta ära wahetasiwad. Seda ja niisugust mee-
wallatust, ülekohtu ja hirmust raskust on waene talurahwas mõisnikkudelt siin maal pidanud kandma ja kannatama, ilma et ülemad seda oleksiwad tähele pannud.“

„Pääle selle on mõisnikkudel kõigil ja igalühel see wõimus ja woli igas paigas olnud, et igauks omas majas ja mõisas kurjategijat igauhe eest, ka oma ülemate eest, warjul hoida ja pidada wõis. Selle kõrwal oli igal mõisnikul omas mõisas oma mõisakohus kaela ja kõhu üle*) kohtu mõistmas. Ja kui üks kurjategija ühe mõisniku wallas finni wõeti, siis ei autud teda mitte ülemate kätte karistada, waid nende mõisnikkude kätte, kelle piirides ja rajades tema kätte saadi.“

Niisugusel ajal, kus mingisugust inimeselikku seadust ega õigust ei walitsenuid, kus iga mõisnik oma pääd tegi, mis temale tulus näitas olewat, kurjategijaid karistuse eest warjas, kui see temale kingitusi ja kaswu tõi, neid ise hukka mõistis, kui temale kahju oli sündinud, — niisugusel ajal ei wõi meie imeks panna, kui talupojad, kes kuskil õigust ei saanud, ise teda omawiisi otsisiwad ja kurjategijale ise kätte maksiwad, sedawiisi kui arwasiwad õige olewat. Russow kirjutab omas ajaraamatus seitsamast ajast edasi:

„Niisamati on ka talupojad Liiwimaal, iseäranis Gestimaal, eneste keskes pagana wiisi ja ristiusku wasta õigust otsinud. . . . Kui keegi neist surmiks sai löödud ehk muidu elu kautas, siis pruukisiwad tapetud inimese ligimesed sugulased oma õigust ja

*) See on: elu ja surma üle.

wõtsiwad mõrtsukat jala päält, kus teda aga leidsiwad ja kätte saiwad, elu ära, ilma kohtumõistmata ja otsufeta ja ilma timukata, sest hoolimata, et ta wähest ennast kaitstud oli. Ta kui õiget mõrtsukat kätte ei saadud, siis pidi sagedaste tema ligimene sugulane, ka tema lapski kättis, tema süü eest nuhtlust kandma."

See on feesama werine kättemaksmine, mis ka pagana ajal Gestirahwal pruugiks oli. Ruskow räägib siin küll üfina sest, et talupojad seda wiisi eneste keskes õigust otsisiwad, aga meie teame muist sõnumist, et nemad niisugusel kättemaksmisel palju wähet ei teinud talupoegade ja tõiste seisuste liikmete, Gestlaste ja Sakslaste wahel, waid wiha tujul kõiki kurjategijaid ühe hääks arwasiwad ja neile ühe mõõduga tawasiwad.

Et linnad sagedaste mõisnikkudega wihas ja waenus elasiwad ja neil oma jagu wõimust käes oli, siis kaitsiwad nemad mituford talupoegi oma müüride sees nende herrade wiha eest ja aitasiwad neid, kui kättemaksmist tuli. Siiski, ka kaupmehed mõistsiwad oma tulu kõige ülemaks pidada ja nende sõbrusel talurahwaga oli oma piir.

Rudawiisi neli Saksa seisust meie maal sell ajal tallitasiwad, näeme meie wäga selgeste ära neist kaebtustest, mis nimetatud seisused aastal 1482 Weemla külas Karuse kihelkonnas, kuhu kokku oli tulnud nõuu pidama, ükstõise pääle tõtsiwad. Särwa Jaani õpetaja Kelch kirjutab omas ajaraamatus neist kaebtustest nõnda:

„Pääkaebtused, mis sellinatfel kokkutulemisel seisused ükstõise pääle tõtsiwad ja pärast seletada püüdsiwad, oliwad järgmised: E jiteks, et kiriku ammetnikud: piiskopid, doomiherred ja mungad, wäga oma kaswu nõudjad on ja mitte üfina talupoegi ei sunni, kiriku kümnest iga aasta maksma, ka siis, kui nemad Sumala nuhtluse, sõa ja wilja äparduse läbi waeleks saanud, waid ka mõisnikkudele nende laenu õigustes ja piirides suurt ülekohut teewad, kirja pandud ja wandega kinni-

tatud kontrahitud murratud ja eneste keskes, mõisnikkudele suureks kahjuks, selle otsuse teinud: kui üks waimuliku seisuse liige sureb ja mingisugust kirjutatud testamenti järele ei ole jätnud, et siis kõik tema pärandus piiskopile peab jääma. Veel enam: Piiskopid ja dooniherrad muretseswad üfsina selle eest, et nende köögid ja keldrid täis oleksiwad, aga Sumala teenistuse eest kannawad nemad wähe hoolt. Tõiseks, et ordomeister ja tema ordo muu mingi eest ei muretse, kui üfsina enese eest ja tõisi seisusi maha rõhkuda püüawad. Et neil igal ajal sõbru oleks, saadawad nemad iga aasta suured rahasummad Rooma linna ja tõisi paikadesse kuningliku isandatele ja teewad selle läbi maa waejeks. Ka sünnitawad nemad alati tüli, mis läbi rahu ja armastus maalt häwib ja puhas kahtlane meel kasvab. Kolmandaks, et mõisnikud oma talupoegadele niipalju orjust, kumnest ja muud maksusid pääle panewad, kui nemad ise tahawad, mis läbi nemad wereni ära saawad imetud ja jõuetumaks jääwad üleüldsid maa koormaid kandma*). Neljandaks, et kaupmehed, niihäste need, kes omalt maalt, kui ka wõõrad, liig suurt kaswu wõtawad, iseäranis mõisnikkusid ja talupoegi wõlgu wõtmisega petawad ja iseäraliste tembutustega ära imeda mõistawad. Sagedaste wedawad nemad oma kaswu pärast wilja omalt maalt wälja ja mis nad seie jätawad, seda ei müü nemad häda ajal kas sugugi tagasi ehk kolmkord kõrgema hinna eest, kui ise oliwad maksnud, mis läbi sõda ajal ehk kchwal aastatel ütleмата häda sünnib ja mitu tuhat inimest nälga peawad surema.“

Nii mõistiswad seisused ise ükstõise pääle kohut ja ükstõist hukka. Üks seisus oli tõisele liiga teinud, kõik kokku ühtlasi talupoegadele. Wiimati ei jäänud Gestlastele muud õigust, kui mõrtsukale wasta panna, kes meelega elule otja tungis tegema.

*) Üleüldsed koormad oliswad nimelt: sõateenistus, küüt, teede seadmine, awalkud ehitamisel.

Seda wõis ta teha, nõnda kui ka muud loomad, kellele Jumal farwed ehk kadjad kaitsemiseks annud. Ja mõistmata loomade arwu oli sell ajal wiimati talupoeg tõeste wajunud ja ei tehtud wahet, kes adra taga wõi tema ees käis. Mis päris-herra käs-kis, pidi talupoeg tegema. Enesele wara korjata ja kaubelda ehk ammetit offida ja pidada oma himu ja mõistuse järele, ei olnud temal õigust. Seesama õpetaja Kely tunnistas tõises paigas omas ajaraamatus: „Liwi- ja Gestima oliwad sell ajal tõe poolest mõisnikkude taewas, preestrite paradiis, wõdraste fullakaew ja talupoegade põrgu.“ See on ordo aja lühikene aga selge summa meie maal.

Meil ei ole ruumi ega tahtmist, siin jutustamist ordo walitsuse ajast meie maal pitkemale edasi ajada. Uja üleüldine karw paistab ka neist lühikestest tunnistustest wälja, mis ülemal lugijale ette panime, ja sest üleüldisest teadusest olgu lugijale seeford küll.

Et niisugusele korratumale ja wallatumale elule ja walit-susele wiimati kuri ots pidi tulema, wõime ette ära arwata. Liwimaa naabrid hommiku ja õhtu pool oliwad aegamööda palju wägewamaks kui enne kaswanud. Nimelt Wenemaa oli aastal 1480 raste Mongolite ifke, kelle jutad teda enam kui kakssada aastat pigistasiwad ja waewasiwad, koguni maha ra-putanud ja hakkas nüüd oma asju mehifel wiisil parema korra pääle seadna. Pijufesed wene würstfkonnad, mis fenni ükstoisest enam ehk wähem hoolimata elasiwad ja tallitasiwad, saiwad wiimati kõif Moskwa suure würsti wõimuse alla, kes siis kõif fenni tükendatud Wenemaa üheks suureks riigiks ühendas ja ennast Tsaariks nimetama hakkas. Wida enam riik ja jõud Tsaaridel kaswas, seda enam näitas neile meie Läänemere kallas väga tarwiline oma riigi jagu olewat. Nad soowisiwad Liwi-, Gesti- ja Kuuramaad enesele, et sellega õhtupoolsele Europale ja tema kõrgemale waimuharimisele nagu ligemale saada. Pääle selle arwasiwad Wene Tsaarid enestel ka enam õigust kui Saks-

lastel olewat, meie maad oma riigi külge tõmmata. Wene wärstid ja sõawägi olla, litlestiwad nemad, ju enne Sakslaste tulemist siin käinud ja maksusid saanud; ka olla Suurwärsst Jaroslaw seie ühe Wene kindluse ehitanud, kust pärast Tartu wälja kaswanud.

Rõik see kofku, mis praegu tähendafime, tegi sõa sündimise Wene poolt kergeks. Ja sõda tuli ka aastal 1558. Wastapanemine siit poolt oli raske. Pitt rahu aeg, mis meil wiisküm- mend aastat otse enne suure Wene sõa hakatust oli olnud, oli siin üfifi hooletust ja kerget meelt kaswatanud, aga mitte mehi mõtlema pannud. Kergeste ja rõõmsaste elati päewast päewa, musta päewade pääle ei mõtelnud keegi. Puhastatud ewange- liumi usk, mis sell ajal Sakfamaalt meile tuli, tegi piiskoppide wäele ja wõimusele otfa, aga nut ilmlifku wäge ja wõimust ta omalt poolt afemele ei wõinud anda. Uued õpetajad ei olnud ilmlifud walitsejad ega tahtnud seda olla. Ordo oli kõigiti katoliku põhja pääle asutatud ja sellepärast sai ka tema, nagu mõni suur ehitus, usu uuenduse läbi kõikumata pandud. Wigastamist pidi ordo ehitus iga aasta nägema ja täieline kofkufukkumine ei wõinud kangel olla. Ordo walitus oli suures kitsikuses. Katoliku usust täieste lahkuda; oli temal wõimata; see oli nii palju kui otfatagemine iseenelele; ewange- liumi usule wasta panna, oli niifama wõimata; puhastatud usk oli wägew iga seifuse liikmete hulka tungima ja ordo liikmed ise- pidiwad temast enam lugu pidama kui omast wanast isaisade katoliku usust. Pääle selle sallisiwad ordomeistrid iseäranis ka sellepärast uue usutunnistuse laiaalelagunemist, et tema läbi piis- koppide, see on: ordo kõige suurema wastanikkude wõimus wähe- nes. Rõik see olemine tegi Liwimaa politika asjad wäga sega- feks ja wähendas tema wastapanemise jõudu juhtuwal sõa ajal. Üks asi ehk oleks maale tugewust ja wõidu lootust anda wõi- nud, see on: kui ordomeister ennast mõneks ilmlifuks kuningaks ehk würstiks oleks ümber muutnud ehk ümber muuta wõinud,

nagu Preissimaa ordomeister seda tegi, ja kõik maa ühel meelel ennast siis tema alla oleks heitnud ja tema sõna kuulnud. Aga seda ei sündinud. Eiiwimaa asjad jäiwad segaseks ja piiride kaitmine jõuetumaks. Sakfamaalt, kus isegi palju kodust tege- mist oli, abi ei tulnud.

Kui sõda wiimati käes oli, nähti ju lühikese aja pärast ära, et Eiiwimaa omast wäest waenlasele wasta ei jõudnud seista. Aga Wene walitsuse alla heita, oli igapidi wasta meelt. Sellepärast otsiti töist nõuu. Leitud nõu oli see, et Eestimaa ennast Rootsi walitsuse alla andis, Eiiwimaa jälle Poola kuningaga alla heitis. Kuuramaast sai pisukene hertsogiriik, mis siiski Poola riigi iseäraliseks liiaks arwati. See sündis aastal 1561.

Sedawiisi lagunes meie Baltimaa, mis senni ühes tükis oli olnud, kolme jagusse ja sai igale jaule mõneks ajaks oma iseäraline peremees. Eestimaal algas Rootsi aeg, Eiiwimaal Poola aeg, Kuuramaal Hertsogite aeg.

Lõpu sõna.

Need „Pildid isamaa sündinud asjust“ on sügise 1868 kirjutatud ja pidiwad aastal pärast seda Cestirahwa wiiekümne aastase priiuse mälestuseks, mis Tartus Suuni kuul 1869 suure joobeli wiisi peeti, wälja tulema. Aga et käskiri kitsasse wärawasse kinni jäi, jäi ka raamat tähendatud ajaks ilnumata. Aastal 1871 sai „Cesti Postimehe“ lisaleht esimesel aastapooles minu kätte toimetada. Et siis ilmad kirjameeste põllul paremaks oliwad läinud, pääsis minu joobeli raamat päewa walgele ja pandi, tarwiliste muutmiste ja täiendustega, nimetatud ajalehes trüffi. (Waata: „Cesti Postimees“ 1871, lisaleht Nr. 1 kuni 27.) Säält olen mina nüüd need „Pildid“ täistkorda wälja trüffinud, neid iseäraliseks raamatuks kokku seades. „Pildid“ ise on pea muutmata jäänud, juure on tulnud paljalt „Nimele ja asjade juhataja“ ja raamatu „Sistford“. Need lisatükid saawad wäljaandja lootes mitmele lugijale armsad olema ja wana aja uurimist fergitama. Wingu see lootus täide!

Raamatul enesel on palju wigu ja puudusi. Seda tunneb ja tunnistab wäljaandja ise awalikult. Küll oli minu mõte mitu aega, kõiki piltisid koguni ümber maalida ja uusi juure lisada ja oleksin mina oma praeguse täielisema tundmisega seda ka teha wõinud, aga ammet ja muud asjaajamised ei annud seks sugugi aega. Et siiski piltide uuendamist mitmest poolst soowiti, ei jäänud mull muud nõuu, kui neid omal esialgusel näul täistkorda trüffi muretsema, mis nüüd ses raamatus ka sündinud.

Kui „Pildid“ esimest korda lugijate ette panin, wõttis Gesti-
rahwas neid lahkestest wasta. Nad kaswatasiwad oma jau wana
aja tundmist ja äratasiwad isamaa armastust. Wõtku siis lugijad
ka seda uut trüffi sõbralikult wasta. Noore ea armastuse tulega
on kõik read kirjutatud, sünnitagu nemad ka lugijate südames
armastust esiwanemate ja kaaswendade wasta. Ühelmeelele, ühen-
datud jõuuga, wäsimata — nagu meie esiwanemad omal ajal —
tehkem tööd isamaa põllul. Wana aeg oli kare ja werine, selle-
pärast kannab ka meie esiwanemate ja Sakslaste töö sell ajal
karedat ja werist nägu. Need asjad on, Sumalale tänu, nüüd
möödas, igaweste möödas. Meie töö on rahu töö ja jäägu ka
rahu tööks. Sumaliku ja ajaliku seaduse piirte sees seisdes,
ehitagem ja ülendagem oma elu. Töötegu, waewanägu, järele-
jätmata waim, — see olgu meie kiitus, nagu esiwanematel omal
ajal. Ewangeliumi usk ja täielisem waimuharimine on meile
ülemad ja ausamad elusihid ette seadnud, kui wanal ajal. Neile
sihtidele, ristiusu ja waimuharimise wiljale, aast' aastast ikka
ligemale püüda ja saada, see olgu meie au siin ajalikus elus.
Küll on iga ausa asja ette Sumal higi pannud, nõnda kuida
ju üks kuulus Greeka laulik ütleb, aga on meie esiwanemad
omal eluwõitlemisel rõõmuga weregi ära walanud, peaksite siis
meie, nende pojad ja tütreid, nii kehwad, nii wäetamad, nii hal-
wad olema, et meie higi walamisiki paljaks paneme? Ei mitte,
ei elades mitte! Töö, tõsine töö, auus töö, tõe meeles ja krist-
likus armastuses, usuelus ja ajalikus ammetis — see olgu meie
ehe ja ilu. See on ka ühtlasi meie kasu ja tulu. Mõned
uuema aja Gesticlased on enesele suureks sihiks seadnud, suureliste
sõnadega waielda ja tuumata teri külwada. Sellega petawad
need wiletsad iseennast ja oma rahwast. Töö, töö pale higris
ja tõe meeles auustab meest ja saadab kasu, mitte meeletu suu
ehk jule pruukimine. Küll on tõsi, et elu ka wõitlemisil ja
waidlemisil nõuab. Wõidelgu ja waielgu ka Gesticimehed, aga
igal ajal ja igal korral nõnda, et wõitlemine ja waidlemine tõe

ja õigusega kofku sünnib. Kõik tigidus ja kawalus jäägu meist kaugele. Neil on surm sees, mitte elu waim. Kes meelega töt rikub ja õiguse ära salgab, paljast tuju ja wihawaenu ajades ehk oma kasu püüdes, see walmistab ja walab surmarohtu enesele ja oma rahwale. Neid wari, wend, kui tuld, nad põletawad su maja maa tafa. Teed ja tööd, tõmba tõe meelega, ära aja edewust ega talla tühja tuult sõnadega; oled sa wõitlemas ja waidlemas, taple wainu mõõgaga, ära tee liha omaks käsiwarreks, mis pea otjast mädaneb ja paljalt paha haiju järele jätab, muud midagi.

Seda arwasin tarwiliseks ütelda, sest ma, seisjan kesket elu-waidlemisi ja armastan wendi. Wõetagu siis südamesse, mis südamest tuli. Katsjutagu elus kõik läbi ja kõige paremast peetagu kinni. See Pauluse manitsus kannab kaunist wilja.

Lõpetuseks palun lugijat, selle raamatu trüki wigu mulle andeks anda. Neid on mitmes kohas, mis iseäranis sest tulnud, et trükkija linnas ja wäljaandja maal elab, kust parandamine igakord raske on. Aga õnneks ei eksita nemad suuremat jagu lugemist sugugi. Sellepärast palun, paljalt kolmes paigas nendega tülitseda. Lehetülgl 31 reast 18 pääle hakates tuleb nõnda lugeda: „E st la sed püüdsiwad esimest puunkihiti põlema panna, rohket tuld astiate sees wisates.“ „s nõnda“ asemel 25 reas loe „nõnda“. Pääle selle seisab lhflg. 73 esimeses reas „uuletakse“, loe sääl „kuuletakse“. Wiimaks tuleb lhflg. 113 all ääres esimeses tähenduses Semgalli sõna seletuses „sõa äbi“ asemel „sõa läbi“ lugeda. Tõised wead parandab lugija ise kergeste ära.

Sellega jätan raamatu seekord Sumalaga ja saadan tema wendade hulka.

Otepääs, 3. Oktobril 1879.

Wäljaandja.

Nimede ja asjade juhataja.

[Numbriid ses juhatajas käivad raamatu lehekülgede pääle. Lühendused: „j.“ tähendab = ja järgmiste lehekülgede pääl; „j. m. f.“ tähendab = ja muidu jägedaste raamatus leida.]

A bielu 15.	B ernhard, Semgallide piiskopp 55. 58.
abielu rikkumine 16.	Berthold, piiskopp 21.
ader, mõdt 144.	Berthold, rüütel Wõnnu linnast 30. 33. 40. 42.
Agelind, lofs Gestimaa 115. 116.	Bewertin, Lätti linn 40. 41.
ahing, sõariist 8.	Breemen, linn 20. 21.
ajaraamatud 19.	Burtnef, järw 33.
Albert von Bughöwden, piiskop 21 j. m. f.	D aani linn = Tallin 46.
Alfor, taewatäht 99.	Daaniel, preester 57.
Albrand, preester 25. 26. 28.	Daanimaa 7 j. m. f.
Alutaga, maakond 5.	Daanlased 45 j. m. f.
ambufütid, sõamehed 31 j. m. f.	Dabrel, Piitlaste wanem 41.
ammud, sõariistad 8.	Ditliib von Alnpeke 69.
Andreas, Lundi pääpiskop 102.	Doole, Lätlaste wanem 40.
anfrud, laewadel 105.	doom 21.
apostel sõamundris 25.	doomi herra 21. 137.
Arnold, ordowend 31.	doomi kirik Tartus 108.
Asstijärw 33 j. m. f.	doomi mägi Tartus 108.
Asjeraad, koht Piitwimaal 114.	Düüna, jõgi = Wäina jõgi 20 j. m. f.

Cestimaa 5 j. m. f.
Cestlasjed 5 j. m. f.
 ehted, naesterahwal 10.
Cilard Doolnast 32.
elukombed, wanul Cestlasil
 13 jj.
elukombed, ordoriütitel
 134 jj.
Emajõgi 42. 121 j. m. f.
 ewangeliumi usk, tuleb meie
 maale 140.
Ewerhard, ordoriütel 38.

Gertsike, wene kindlus 113.
Gootland, saar 10 j. m. f.
Greeka usk 26.
Greekausulised 82.
Greeklased, wanad 71.
Gregorius IX., paawst 145.
Grimm, Jakob, wanaaja uurija
 14.

Halliste, maakond 42.
Harjumaa 5 j. m. f.
Hartwik, preester Tartus 52.
Hebbe, Daanlane, kohtuherra
 51.
helmed 10.
Hermann, piiskopp Tartus
 54. 64. 108.
hertsogite aeg 154.
Hiiu saar 91.
hobused, raudmundris 38.
Holm, koht Liiwimaal 114.
Honorius III., paawst 109.
hooned, wanul Cestlasil 10.
hunt, taewatäht 99.
Huss, Joannes 80. 139.
hõbe, Cestimaal 11. 12.

Idumea, Liiwlaste maakond
 41.
Igateneri, Cesti küla 85.
Igauni, rahwas 5.
Innotsentsius III., wägew
 paawst 22. 24. 102. 103.
Island, saar 95 jj.
Issjameie, palwe 138.

Jaanilinnad 7.
Jaroslav I., wene würst 43.
 153.
Joannes von Bughöwden,
 Alberti wend 66.
Joannes, kohtuherra Tartus
 52.
Joannes, praost Riias 56.
 110. 115.
Jurjew = Tartu 44.
Järwamaa 5 j. m. f.
Järwased 50 j. m. f.

Kaebtused, Weemlas 150.
 151.
Kaitsmise kirjad 145. 146.
Kakenwald, Peetrus, prees-
 ter 46.
Kalew, wana wägimees 17. 18.
Kalewi poeg 95. 96.
Kalka lahing 45.
Kalwin, usupuhastaja 139.
Kanepid 13.
Kareda, Cesti küla 115.
Kari, wanul Cestlasil 11.
Karl V., Saksa keiser 80.
Kasukad 11. 13.
Katk, suur 41. 59.
Kaubawoor 13. 28.

kauplemine 11. 13.
 Kaupo, Liivlaste wanem 33
 j. m. f.
 Kelch, Kristjau, õpetaja 15.
 150.
 keskaeg 86.
 Ketis, Gesti küla 61. 83.
 kihelkonnad 6. 130. 131.
 kihl 6.
 kilp, kaitsmise riist 8. 41. 124.
 kinkimine, kirikule 39.
 kirikkond 34.
 kiriku mehed 58 j. m. f.
 kiwide wiskamine, sõas
 31 jj. 58 j. m. f.
 klaas 10.
 kobras, elajas 12.
 kodanikud, seisus 140.
 kodune elu, wanul Gesti-
 lastil 15.
 kohtumaksud 147.
 kohtumõistjad, Gesti su-
 gust 116. 117.
 Koiwajõgi 33 j. m. f.
 Kokenhuus, linn Düüna
 kaldal 113. 114.
 Konturkond 133.
 Kontsiilium, Roomas 102.
 konwent, rüütliel 133.
 koot ja reha, taewatähed 98.
 Kristuse sõateenistuse
 wennad 23.
 Kroon, taewatähtede jalk 98.
 Kubesalu, Kaupo linn 34.
 110.
 kudrukseid, ehted 10.
 kuningad 17. 18.
 kuulajad 33. 56.

Kuuramaa 23. 129.
 Kuurlased 129.
 käemehed 53. 126 j. m. f.
 kättemaksimine, werine 17.
 150.
 kõrgemeister 134.
 külad, wanul Gesti-
 lastil 6. 14.
 kümnes 144.
 kütis 10.
 Laen 141.
 laenumehed 141.
 laewad, Gesti-
 lastel 92.
 Lambert, Semgallide piis-
 kopy 115.
 Lambito = Lembit 33 j. m. f.
 Lapekond, maakond Gesti-
 maal 83.
 Leedumaa 12 j. m. f.
 Leedurahwas 45 j. m. f.
 Leer, sõas 65.
 Lembit, Gesti-
 laste wanem 33
 j. m. f.
 Lembiti küla 40.
 Lenneward, koht Düüna
 kaldal 114.
 Lennof, Kalewipoja laew 95.
 Letegorw, maakond Liivlas-
 tel 34 j. m. f.
 Lihula, linn 127.
 lihtrüütliel 142.
 liisk 8. 52.
 Liiwimaa 20 j. m. f.
 Liiwilased 25 j. m. f.
 linad 13.
 Linda, Kalewipoja ema 17.
 Lindanisa, Gesti-
 laste linn
 36. 46. 61.
 linnad, wanul Gesti-
 lastil 6. 7.

linnad, ordo ajal 131. 140. 150.
linna kraaw 65.
linnamäed 7.
Linnusse küla ja linn 122.
Loone, linn Harjumaal 62.
Lossid ordo ajal 130.
Lossi päälit 133.
Lunastamine, sõa ajal 11.
Lund, linn Rootsis 102. 130.
Lutherus, Martin, usupu-
hastaja 80. 139.
Läänemaa 5 j. m. f.
Läänlased 92 j. m. f.
Läti Hindrik, preester ja
ajaraamatu kirjutaja 11. 25.
26 j. m. f.
Läti Hindriku jutusta-
mise wiis 30. 106.
Lätimaa 25 j. m. f.
Lätlased, 25 j. m. f.
Lüstria, maakond Daanis 100.

Maade jagamine 107. 108.
maakonnad, wanal Gesti-
maal 5.
maanteed, pagana ajal 13.
maapäew 143.
Maarjamaa 23 j. m. f.
Maarja puhastamise päew
123.
Maarja taewaminemise
päew 59. 65.
maja, kottutulemise paik 8. 17.
40.
majariistad, wanul Gesti-
lastel 10.
maksud, ordoajal 88 ja 89.
144 ja 147.

malewa, wana Gestiaste sõa-
wägi 8.
mark, raha 11 j. m. f.
masinad, sõas 50 j. m. f.
masina meistrid 62.
Matsalu, merelaht 94.
Meeme, Gestiaste wanem 33.
Meinhard, piiskopp 20. 21.
meresõda 8 ja isääraniis 91 jj.
merewägi, wanul Gestiastil 91 jj.
mesi 13.
mesilased 12.
mesipuud 9.
Metsapool, Liivlaste maa-
fond 34 j. m. f.
metselajad, wanal Gesti-
maal 12.
metshärg 12.
metsõiga 12.
metallid 10.
missioneerimine, põõrane
83. 86.
Moha ehk Moka, maakond
Gestimaal 84.
Mongolite ike, Wenemaal
45. 152.
Moorits, kohtuherra Wiljan-
dis 51.
Moorits, preester 109.
Muhu linn 122 jj.
Muhu saar 91. 122.
mungad 140 j. m. f.
muusika mänguriistad 37.
mõdu 13.
mõisnikud 142.
Mõõga wennaste selts 24.
mõõk, sõariist 8.
müüri lõhkujad, masinad 65.

Raabrid, Gesti lastel 7. 20. 43.
 naese wõtmise, wanal ajal
 15. 16.
 nagatae 12.
 nahkrahha 11. 12.
 nahksillad 12.
 nimes, lastel wanast 16.
 nool, sõariist 8. 31.
 Rowgorod, wene linn 61.
 Rowgorodlased 61.
 Nunnus, Siwlaste wanem 41.
 nurisemine, mis midagi ei
 maksa 90.
 Nurmekond, maakond Gesti-
 maal 40. 55.
 nõukogu, ordomeistril 134.
 " piiskoppidel 137.
 nõupidamised, wanul Gesti-
 lasil 17.

Oandimaa 5.
 oda, sõariist 8. 31.
 odade loopimine 37.
 " raputamine 17.
 " wahetamine 9.
 ohwerdamine 8. 16. 36. 52.
 ohwri liha 36.
 Ojamaa = Gootland 10.
 Oogus, Peetrus 66.
 oosering 12.
 ordo, rüütlike jelts 23 jj. 129 jj.
 ordokomtur 133.
 ordomarsjal 134.
 ordomeister 24. 134.
 ordo ots 153. 154.
 ordorüütlik 142 j. m. f.
 Oriion, tähtede salk 98.
 orjad 17.

orjapõlw 148.
 Otepää, Gesti linn 11 j. m. f.
 Owele, Gesti linn 35.

Paader, palwe 139.
 paawsti saadikud 109.
 pagana usk, Gesti lastel 16.
 Paife, Lätlaste wanem 40.
 paja 10.
 Pala jõgi 40 j. m. f.
 Pala linn 51 j. m. f.
 Palestiina maa 22. 23.
 palwe tegemine 66. 105. 121.
 paterellid, sõa masinad 48.
 49 j. m. f.
 Peedu, talupoeg 99.
 Peetruse ahela püha 59.
 Peetruse tool 111. 113.
 Persia sõad 71.
 pidud 16.
 Pihkwa, wene linn 13. 144
 j. m. f.
 piinamine 13.
 piiramine, sõas 9.
 piiramise torn, sõas 58. 62.
 65.
 piiskopid, Siwimaal 130.
 piiskopi kepp 117. 140.
 piiskopi mehed 54 j. m. f.
 piiskopi tool 23.
 piiskopp raudriides 25.
 Polotsk, linn Wenemaal 44.
 Poola aeg 154.
 preesid 10.
 preestrid ordoajal 140 j. m. f.
 Preisimaa 132 j. m. f.
 purjed, laewabel 106.
 Purke, Gesti linn 35.

puude wiskamine, sõas 32.
 puuwärgid, sõas 38. 103. 104.
 päälif, sõas 17.
 pärimine, wanast Gestrirahwa
 seas 17.
 pärišherrad 148.
 pärišpõlw 148. 149.
 päriš rüütliid 24.
 põhjanael, taewataht 98.
 põlluharimine 9.
 põrjas, sõa mašin 123.
 Püha Maarja 23. 106 j. m. f.
 Püha Maarja lipp 23. 24.

Raama hääli 124.
 raha, wanul Gestrilasil 12.
 raha löõmine, ordoajal 134.
 rahu tegemine, wanast 9.
 rahwa laulud 15. 96.
 rahwa mälestused 15. 18.
 19.
 rahwa õpetamine 117.
 137.
 Rameko, Lätlaste wanem 54.
 56.
 rasw 13. 104.
 Rauba jõgi 35.
 raudhaagid, sõas 9. 105.
 raudkilp, kaitsemise riist 38.
 raudriided 31. 37.
 rebeliid, sõas 124.
 rehi 10.
 Reinenen, Gesti kila 84.
 Ridala, Gesti maakond 36.
 Ridalased 34. 36.
 Riia linn 23 j. m. f.
 Riia linna pärišmaa 118.
 Riia linna wõimus 118.

riided, wanul Gestrilasil 10.
 Riiglased 35 j. m. f.
 riisumine, wanast 13. 41.
 42. 120.
 rikkus, wanul Gestrilasil 11.
 ristimine, katoliklasil 46. 47.
 87. 126.
 ristimise põlgamine,
 Gestrilaste poolt 81.
 ristirahwa elu, keškajal 82.
 ristirahwa kohused, kešk-
 ajal 144.
 ristisõidud Siwimaale 22 j.
 Nooma usk 26 j. m. f.
 Noomausulised 82 j. m. f.
 Rootsi aeg 154.
 Rootsimaa 10 j. m. f.
 Rootslased 7. 20. 43.
 Rosula, Lätlaste maakond 56.
 rufika õigus 13.
 Rusšiiinus, Lätlaste wanem
 30 j. m. f.
 Rusšow, Baltasar, õpetaja
 148.
 Ruudolhw, Saffa keiser 136.
 146.
 rüütlikogu 142.
 rüütlikogu päämees 143.
 rüütliite seltsid 23.

Saaremaa 5. 91. 120 j. m. f.
 Saarlased 7. 13. 48. 49
 91. 120 j. m. f.
 Sakala, Gesti maakond 5
 j. m. f.
 Saksamaa 23 j. m. f.
 Saffa ordo 132.
 Saksilased 20 j. m. f.

falawägi 103.
 feadused, wanul Gestiastil 17.
 Sebe jõgi 33.
 Sengallid, Väti Jugu rahwas 55. 113. 129.
 Schlosser 136.
 Schlözer 64.
 Sigismund, Saksa keiser 80.
 Sigulda, koht Riivimaal 37. 57. 112.
 Skandinawia rahwas 97.
 Sluf, Albert, tüürimees 105.
 Solgesim, Gesti küla 84.
 sool 10.
 Soome mõõgad 10.
 Soomlased 7. 15. 43.
 Soontaga, maakond Pärnumaal 11.
 Soontaga, koht Tartumaal 85.
 Sotekle, Välaste linn 30.
 sulane, sulhainen 16. 17.
 Sulew 95.
 furnute matmine 16.
 furnute põletamine 53.
 Susdali maa ja wüürst 60. 61.
 susi, taewatäht 99.
 suur rist, taewatähtede falk 98.
 Suur Wäin 94.
 Sädemete saar 95. 96.
 šakafatukšed 9.
 šalaul 37.
 šalaewad 36 j. m. j. 92. 93.
 šalipp 122.
 šamäng 41.
 šanuiad 8.
 šariistad 8. 10.
 šasaadikud 72.

šasaak 9.
 šasadam 94.
 šasarw 72.
 šasurm 69. 70.
 šateenistus 144.
 šawangid 13.
 šawanfer 122.
 šawägi, wanul Gestiastil 7. 8.
 šöda 7 j.
 šödimise kombe 68.
 šöel, taewatähtede falk 98.
 šöled 10.
 šöna murdmine 77—80.
 šöna pidamine 78. 90.
 šörmukšed 10.
 šötta minemine 73.
 Taaramägi 108.
 Tabeli maakond 116.
 Tabellinus, Gestiaste wananem 46.
 taewalook, tähtede falk 98.
 taewatähed 98.
 taewawanfer, tähtede falk 98. 99.
 tallid, šöas 65.
 Tallin, Daani linn Gestiastimaal 46 j. m. j.
 talw, Gestiastimaal 121.
 taper, šöariist 8.
 taplus, merel 93.
 Tarapita, Gestiaste ebajumal 84. 123. 126. 127.
 Tartu linn 29 j. m. j.
 Tartu ärawõitmine 64 j.
 Tarwanpää, koht Gestiastimaal 116.
 teenijad wennad 24.

teewahid 13.
 telgid 65.
 Teodorik, Alberti wend 40. 42.
 48. 103.
 Teodorik, ordowend 57.
 Teodorik, preester 50. 83.
 Tolowa, Läti maakond 111.
 Toreida, Piwlaste maakond
 34 j. m. f.
 tormi jooksmine 66.
 tormi katusted 31.
 tormi masinad 65.
 tormi rebelid 65.
 Trikat, Läti maakond 56. 111.
 trumm, manguuriist 37.
 Tjaar 152.
 Tshuudimaa 5.
 tule lundid, sõas 8. 9. 93.
 tule parwed 93. 104.
 tule potid 66.
 tule wiskamine, sõas 31.
 tulirattad, sõas 66.
 tulitöö 16.
 Ugaunia, Cesti maakond 5
 j. m. f.
 Ugaunia rahwas 13 j. m. f.
 uhtmine, ristmise maha uhtmine
 21.
 Urela, Piwlaste linn 56.
 usupuhastamine 153, lamuidu
 mõnikord.
 uus aeg 86.
 uus jadam 103.
 Waabiani Sebastiani päew
 121.
 waha 13.

waibad 63.
 Waiga, Cesti maakond 62. 107.
 waimulik laul 137.
 " seisus ordoajal 137.
 waimulikud wenuad, ordol
 24.
 Waldemar II, Daani kuningas
 46 j. m. f.
 Waldemari loss, Saaremaal
 47. 48.
 walitsus, wanul Cestlasil 17.
 Waljala, Cesti linn 125 jj.
 Walk, linn 143.
 wallad 141.
 wallide kaewamine, sõas 62.
 wana aeg 86.
 wanadsõnad 15.
 wanemad, wanul Cestlasil 17.
 waprus, wanul Cestlasil 29. 69.
 Warbula, Cesti linn 48 j. m. f.
 wardad, taewatähtede falk 98.
 Waremar, Wenelaste päälis 56.
 Wargribbe, Pätlaste wanem 54
 waritsemine, tee ääres 13.
 warjupaigad, metsades 34. 35.
 39.
 Wafala, Cesti küla 85.
 wasalid, ordo ajal 141.
 weega siputamine 32.
 Weemla, Cesti küla 150.
 weikene rist, taewatähtede falk
 98.
 weikene waner, taewatähtede
 falk 98.
 weikene wäin, 122. 125.
 Welpole, Cesti küla 85.
 Wendeküla 37.
 Wenelased 43 j. m. f.

Wenemaa 43 j. m. f.
Wene sõda 153.
Westhard, Semgallide wanem
113. 129.
Westfeka, wene würst 61. 63. 67.
Wete ema = Ema jõgi 42.
Widrik II, Saffa keiser 145.
Wikleff, usupuhastaja 139.
wili 13.
Wiljandi, Gesti linn 30 jj.
50 jj. 58 j. m. f.
Willem, Moodena piiskopp
109 jj. 145.
Winno, ordomeister 24.
Wirtsu jaam 94.
Wirulased 50 j. m. f.
Wirumaa 5 j. m. f.
Wisbi, linn Gootlandis 10
j. m. f.
wiskamise masinad, sõas 53.
Witijalo, koht Viivimaal 110.
Wolkwiin, ordomeister 35. 47.
57. 121. 132.
Wolmar, linn 143.
Wjewolod, wene würst 113.
wägiwaldsed tunnistused 79.
wägisi ristimine 81. 82.

Wäina jõgi 13 j. m. f. =
Düüna jõgi.
Wõnnu linn 56. 57. 112. 134.
" rahwas 41. 112.
Wõrtsjärw 85. 110.
wöö 16.
Zwingli, usupuhastaja 139.
Zigused, mõisnikkudel ordo ajal
148. 149.
Zpetus tehtud kõõst, katolik-
lastel 87.
Ühendus, Daanlaste ja Saks-
laste wahel 47.
ühendus, Gestlaste ja Wene-
laste wahel 45. 53. 60.
ühendus, Viivi ja Saffa ordo
wahel 132. 135.
Üksküla, koht Viivimaal 20.
21. 114.
üksmeel, wanul Gestlastil 71.
72 j. m. f.
Ümera jõgi 30. 33 j. m. f.
Ümera lahing 57.
Ümera sild 57.

Sisiford.

[Numbrid sees sisiforra tähendamises käiwad raamatu lehefülgede pääle.]

Esimene pilt.

Wanad Gesticlased ja nende elu 5—19.

Gesticlaste tulemine Läänemere kalbaile 5. Gesticmaa ja tema jauid ehk maakonnad 5. Kihelkonnad, külad, linnad 6. Gesticlaste naabrid 7. Sõda ja sõdimise kombe 7—9. Põllu harimine ja karja kasvatamine 9—11. Hooned, majariistad, ehted, riided 10. Riffus 11. Metselajad ja nende ajamine 12. Raha 12. Mesilaste pidamine 12. 13. Kauplemine 13. Maanteed 13. Wana Gesticlaste elukombed 13. 14. Rahwa mälestuste tunnistus Gestictrahwast 15. Abielu 15. 16. Gesticlaste pagana usk 16. Walitus ja seadused 17. 18. Mis tähtsad asjad rahwa mälestused ja tuleb neid korjata 18. 19.

Teine pilt.

Sakslaste seietulemine 20—26.

Rootslaste, Wenelaste, Daanlaste püüdmine, Gesticmaad enese alla saada 20. Sakslaste esimene tulemine Liwimaale 20. Meinhard 20. 21. Berthold 21. Piiskop Albert von Buzhōwden 21. Paawst Junofentsjus III. 22. Kristiõidubud Liwimaale 22. Piiskop Alberti tulemine Liwimaale 23. Riia linna põhjandamine, Wõõga wennaste ordo asutamine 23. Wõõga wennaste ordo seisus ja seadus 24. Wõitlemine Liwlastega 25. Lätlased, nende loom ja Sakslaste alla heitmine 25. 26.

Kolmas pilt.

Gesticlaste kuuekümmene aastane sõda 27—90.

Selle sõa üleüldine nägu 27. 28. Kust suur sõda algas ja mis selle juures waielbi 28. 29. Selle sõa pildi jautamine ja jutustamise kombe 29. 30.

1. Wõitlemine aastal 1211. Ehkfg. 30—43.

Siimene Wiljandi linna piiramine Sakalas ja tema ärawõtmine talwel 1211 30—32. Gestlased walmistawad uuesti sõda pääle kewade 1211 33. Liiwlasted ja Sakslased tulewad Sakalasse 33. Sakalased lähewad Liiwlaste maale 33. 34. Sakalased ja Ugaunia mehed tungiwad Lätimaale, Riidalased ja Läänlasted Liiwlaste maakondadesse 34. Saarlased sõidawad Loreidani 34. Piiskop Albert tuleb Sakhamaalt ristijõitjatega tagasi Riiga 35. Gestlased tungiwad Rauba jõeni 35. Riiglasted ja Raupo lähewad Gestlastele wasta, tungiwad kummi Sakalani 35. Saarlased, Lindaniisa mehed ja Riidalased tungiwad Loreidasse, kange ja werine wõitlemine jääb Raupo suure linna ees 36. Ristijõitjad ja ordo wennad tulewad Liiwlastele appi 37. Uus kange wõitlemine Koiwa jõe kaldail 38. 39. Sakalased ja Ugaunia rahwas tungiwad sügise 1211 Lätimaale 39. Lätlasted, Liiwlasted, Sakslased sõdiwad ja riisuwad Sakalas, Nurmekonnas ja Järwamaal 40. Suur katk Liiwi- ja Gestimaal 41. Lätlasted käiwad mitmes jaus Ugaunias ja Sakalas kätte maksmas 41. 42. Sakalased teewad rahu Riiglastega 42. Sakslased käiwad talwe tülles weel forra Ugaunias sõateed 42. 43.

2. Mis Gestlaste naabrid sell ajal tegiwad 43—47.

Soomlasted 43. Rootslased 43. Wenelased 43. 44. Pihkwa, Nowgoroda ja Polotski würistid 44. Wenemaa langeb Mongolite ifke alla 45. Leedurahwas 45. Daanlasted 45. 46. Waldemar II. wõtab Lindaniisa ära ja ehitab Tallina asemele 46. Gestlaste kibe seisus kase waenlase, Sakslaste ja Daanlaste wahel 46. 47. Peping Daanlaste ja Sakslaste wahel 47.

3. Wõitlemine aastal 1222, 1223 ja 1224 ehk suure Gestti sõda lõpetus 47—67.

Waldemar II. ehitab Saaremaale lossi 47. Ühendus Daanlaste ja Sakslaste wahel 48. Rõik Gestimaa hakkab sügise 1222 tormama 48. Saarlased piirawad Waldemari lossi sisse 48. Needsamad häwitawad selle lossi ära 49. Gestlased Warbulas 50. Uue aasta hakatusel 1223 tõuswad Sakalased Sakslaste wasta üles Wiljandis 50. 51. Sakalased Järwamaal 51. Tartu rahwas tõuswad üles 52. Rõik Gestimaa tõusub üles, Wenelased kutsutakse appi 53. Sakalased jaadawad jaadikuid Riiga 53. Hirmus sõda kõigel Gestimaal ja Läti-

maal 54. 55. Gestlased häwitavad Väti- ja Viivimaal 55. 56. Suur taplemine Ümera jõe kaldail 57. 58. Sakslased piiravad tõistforda Wiljandi linna ja võidavad tema ära 58. 59. Sakslased Pala jõe kaldal 59. 60. Wenelased Gestimaal 60. 61. Sakslased Tartumaal ja Järwamaal 61. Wene würst Westfeka Gestimaal 61. 62. Sakslased uuel aastal 1224 Harjumaal 62. Sakslased Järwa- ja Wirumaal 63. Sakslased piiravad asjata Tartut 63. Piiskop Albert tuleb Sakkamaalt tagasi 64. Tartu linn langeb juwel 1224 ja sellega lõpeb suur Gestis sõda 64—67.

4. Tagasiwaatus 68—90.

Selle aja sõdimise wiis 68. Gestlaste wahwus ja isamaa armastus 69. 70. Gestlaste üksmeel 71—74. Manitsus ja õpetus meie aja kohta 75. 76. Wõneste pahast kombest wanal Gestirahwal 77. Gestlaste sõnamurdmine ja selle seletamine 77—80. Gestlaste ristiusust langemine ja selle seletamine 81—85. Esiteks ei kuulutatud ristiusku puhtaste 81. Teiseks sunniti wägisi ristiusku heitma 81. 82. Kolmandaks oli ristirahwa elu sell ajal mitmelt poolt hukas 82. Neljandaks tehti wäga ruttu ja pääliskandu missioni tööd 83—85. Kust pöörane missioneerimine sell ajal tuli 86—88. Mafjude päälpanemistest 88. 89. Manitsus lõpetuseks 90.

Ueljas pilt.

Wana Gestlaste merewägi ja meresõda 91—106.

Gesti saartest ja Saarlakest 91. Päänlastest 92. Gesti laewadest 91. 92. Sõdimise wiis merel 93. 94. Matsalu sõasadam 94. Gestlaste meresõidud 94—99. Sakslased ja Gestlased wõitlewad mere pääl aastal 1203 Wisbi linna ligi 100—102. Teine Gestlaste wõitlemine Sakslastega mere pääl aastal 1215 Saaremaa ja Hiiumaa wahel „Uues sadamas“ 102—106. Väti Hindriku jutustamise wiisist 106.

Wiies pilt.

Suur külaline laugelt maalt 107—119.

Liwi-, Väti- ja Gestimaa ärajagamine wõitjatele 107. 108. Rahu pärast sõda 108. Preester Moorits saadetakse Rooma 109. Paawsti saadik Moodena linna piiskop Willem tuleb aastal 1225 meie maale 109. Moodena Willem reisib Viivimaale, Lätimaale, Ugauniasse, Sakalasse, jäält jälle Lätimaale, Wõnnu linna, Siguldasse, wiimaks

Riiga tagasi 110—112. Saadikud tulewad mitmelt poolt Riiga piiskopp Willemi juure 113. Piiskopp Willem läheb tõist korda maale, Düüna kallast mööda 113. 114. Sakslased Wirumaal 114. Piiskopp Willem seletab tüli Wirumaal 115. Piiskopp Willemi kolmas reis 115. 116. Tagasiwaatus Willemi reisirde pääle 117. 118. Piiskopp Willem Riias 118. Willem läheb omale maale 119.

Kuues pilt.

Rudas Saarlased Saksa walitsuse alla jaiwad 120—128.

Piiskop Willem Wisbis, teeb ristijõidu jutlust Saarlaste wasta 120. Sõda Saarlaste wasta hakkab pääle 121. Wõitlemine Muhu linna all ja linna ärawõitmine 122—125. Sakslased Waljala linna all, linn saab nende kätte, Saarlasi ristitakse 125—127. Ruff Saarlaste ferge ärawõitmine tuli 128.

Seitsmes pilt.

Ordo aeg 129—154.

Kuuramaa saab Saksa walitsuse alla 129. Rõik Gesti, Liwija Kuuramaa Saksa walitsuse all 130. Riiüli lossifid ehitatakse 130. Linnadest 131. Kolm walitsuse wõimust meie maal 131. 132. Liwimaa ordo ühendab ennast Saksa ordoga ja saab Harju- ja Wirumaa ostmise läbi enese alla 132. 133. Liwimaa ordo sissimine walitsuse kord 133. 134. Ordo liikmete elukombed 134—137. Waimulikust seisusest 137. Waimu harimisest ordo ajal 137—139. Lutheruse puhastatud ewangeliumi usf tuleb meie maale 139. 140. Linnade kodanikkudest 140. Wafalitest ehk laenumeekest ja mõisnikkude seisuse sündimisest 141—143. Maapäewast 143. Gestlaste lugu ordo ajal 143. 144. Paawst Gregorijuse IX kaitsemise kiri talurahwale Liwija ja Gestimaal 145. Miisamasugune kiri keiser Wibrif II poolt 145. 146. Mõlemad kirjad jääwad mõjumata 146. Talurahwa maksud ja orjused ordo ajal 147. Pärispõlwe saamine 148. Talurahwa wilets lugu 148. 149. Dma-woliline kättemaksmine 149. 150. Wastastikused kaebtused Weemlas 150. 151. Ordo walitsuse ots 152—154.

Edupõõna 155. — Nimele ja asjade juhataja 158. — Sififord 167.

109

1937/704
[Faint, illegible text]

[Faint, illegible header]

[Faint, illegible text]

[Faint, illegible header]

[Faint, illegible text]

[Faint, illegible text]

[Faint, illegible text]

0,75